

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗМІСТУ ОСВІТИ

04070, м. Київ, вул. Урицького, 36, Тел.: (044) 248-91-14

Від 22.06.11 № 1.4/18-2020

Міністру освіти і науки, молоді та спорту
Автономної Республіки Крим, начальни-
кам управлінь освіти і науки обласних,
Київської та Севастопольської міських
державних адміністрацій

*Щодо особливостей підручників
для учнів 10-11 класів
загальноосвітніх навчальних закладів*

За результатами наради з питань забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів підручниками, яка відбулася в Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України 9 червня 2011 року, на запити відповідальних працівників обласних управлінь освіти і науки Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України надає роз'яснення щодо назв і призначення підручників для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів:

1. Зазначення в назві підручника "Рівень стандарту", або "Академічний рівень", чи "Профільний рівень" свідчить про те, що підручник може використовуватися учнями 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають навчальний предмет за навчальною програмою рівня стандарту, академічного рівня чи профільного рівня відповідно.

2. Зазначення в назві підручника "Рівень стандарту, академічний рівень" свідчить, що змістове наповнення таких підручників відповідає організації навчальної діяльності згідно з навчальними програмами рівня стандарту і академічного рівня одночасно.

Тому учні 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають навчальний предмет за навчальною *програмою рівня стандарту*, можуть використовувати підручник із зазначенням у назві "Рівень стандарту, академічний рівень".

Учні 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають навчальний предмет за навчальною *програмою академічного рівня*, можуть використовувати підручник із зазначенням у назві "Рівень стандарту, академічний рівень".

3. Зазначення в назві підручника "Академічний рівень, профільний рівень" свідчить, що змістове наповнення таких підручників відповідає організації навчальної діяльності згідно з навчальними програмами академічного рівня: і профільного рівня одночасно.

Учні 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають навчальний предмет за навчальною *програмою академічного рівня*, можуть використовувати підручник із зазначенням у назві "Академічний рівень, профільний рівень".

Учні 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчають навчальний предмет за навчальною *програмою профільного рівня*, можуть використовувати підручник із зазначенням у назві "Академічний рівень, профільний рівень".

В. о. директора

Б. М. Терещук

Експертна рада номера:

Гриньова М. В., доктор педагогічних наук, декан природничого факультету, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Мартинєць О. М., центру педагогічних інновацій та інформації ПОІППО

Мищенко І. О., методист відділу гуманітарних дисциплін ПОІППО

Моргун В. Ф., кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, професор кафедри педагогічної майстерності ПОІППО

Пашко Л. Ф., кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри методики змісту освіти ПОІППО

Халецька Л. Л., методист з музичного, образотворчого мистецтва та художньої культури ПОІППО

Чемшит В. Г., методист відділу методики виховання ПОІППО

ВИДАВЦІ:

Головне управління
освіти і науки
Полтавської обласної
державної адміністрації

Полтавський обласний
інститут післядипломної
педагогічної освіти
ім. М.В.Остроградського

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

В.В.Зелюк (голова),
А.І.Бардаченко, С.Ф.Кленко,
М.В.Гришова,
Н.М.Барболіна, І.О.Кіптілий

РЕДКОЛЕГІЯ:

О.А.Білоусько, А.М.Бойко,
Б.П.Будзан, М.С.Вапуленко,
М.В.Гришова, В.В.Громовий,
К.Ж.Гуз, М.Б.Євтух,
В.В.Зелюк, В.М.Золотухіна,
І.А.Зязюн, В.Р.Льченко,
В.Г.Кремень, О.М.Кривуля,
М.Д.Култасва, В.С.Лутай,
О.О.Мамалуй,
В.І.Мирошніченко,
В.Ф.Моргун, Л.І.Нічуговська,
Н.М.Тарасевич, Г.Хіллів

Головний редактор:

С.Ф.Кленко

Відповідальний секретар:

І.О.Кіптілий

Літературний редактор:

О.Є.Козлов

Технічний редактор,

макет та верстка:

Т.В.Шарлай

Оператор:

Н.Ю.Землякова

Відповідальність за підбір і виклад
фактів у підписаних статтях
несуть самі автори. Висловлені в
цих статтях думки можуть не
збігатися з точкою зору редколегії.
Рукописи не горять, але і не повер-
таються.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

36029, Полтава,
вул. Жовтнева, 64
(05322) 7-26-08;
тел./факс: 50-80-85
e-mail: redpm@pei.poltava.ua
http://www.ipe.poltava.ua

Реєстраційне свідоцтво:
серія КВ №12233-1117 ПР
від 23 січня 2007 р.

© ПОІШПО

Підписано до друку 7.07.2011
Формат 61x80 1/8.
Ум. друк. арк. 9,6.
Тираж 300.

ТОВ "АСМІ"
вул. Міщенка, 2,
м. Полтава, 36011
тел. (0532) 56-55-29, 61-50-69

Постановою Президії ВАК
України від 31.05.2011, №1-05/5
"ПМ" включено у перелік
наукових видань, у яких можуть
публікуватися основні
результати дисертаційних робіт.

Журнал "ПМ" № 1 (98), 2011 р.
підписано до друку за рішенням
вченої ради ПОІШПО (протокол
№ 3 від 5.07.2011 р.).

ISSN 1815-3194

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Тягар норми

В. В. Шкода 2

Значення гуманітарних знань у системі сучасної освіти в Україні

П. А. Кравченко 7

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Понятійна термінологія інклюзивної освіти в Україні

І. О. Калініченко 12

МЕНЕДЖМЕНТ ОСВІТИ

Досвід упровадження системи управління якістю в післядипломну педагогічну освіту

В. В. Зелюк 18

РЕГІОМЕТОДИКА

На шляху до наукової біографії А. С. Макаренка

Г. Хіллів 23

Навчально-виховна модель Ісидора Севільського та гіспальський протоуніверситет VII століття

І. В. Цебрій 27

Історичні аспекти розвитку змісту професійної освіти та його уніфікація в Росії у педагогічному процесі XVII-XIX століть

І. М. Савченко 31

УКРАЇНСЬКЕ КОЛО

Передмова до статті В. Я. Ревегука "Освітня Полтавщина у час українського національно-визвольного руху на початку XX століття (витяги з книги В. Я. Ревегука "Полтавщина в переддень Української революції (1900-1916 рр.)")"

І. О. Міщенко 38

Освітня Полтавщина у час українського національно-визвольного руху на початку XX століття (витяги з книги В. Я. Ревегука "Полтавщина в переддень Української революції (1900-1916 рр.)")

В. Я. Ревегук 39

Якісна передача професійних знань як фактор розвитку сучасного гончарства

О. В. Щербань 55

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

Літопис освіти Полтавщини

Л. Г. Дудка 58

ДОВІДКИ

Виставкова діяльність освітян Полтавщини

І. О. Кіптілий 60

Сучасний стан викладання російської мови в навчальних закладах Полтавської області

М. О. Гелеверя 63

У статті обговорюється тема напруженого відношення індивіда і соціального порядку. Увага автора зосереджена на тому, що можна заздалегідь визначити як опір соціалізації. Формулюється екзистенціальне завдання індивіда, а саме: підтвердити і відстояти свою унікальність, задану вже на рівні природного буття, і в суспільному житті. Опір індивіда соціалізуючим зусиллям - це заклик природи або, на рівні рефлексії, жадання справжності. Теоретичний розвиток теми ведеться паралельно з аналізом трьох ситуацій із світу художньої літератури.

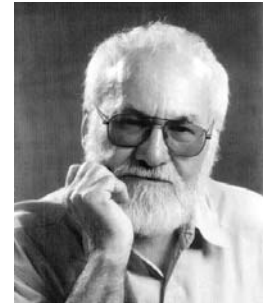
В статье обсуждается тема напряженного отношение индивида и социального порядка. Внимание автора сосредоточено на том, что можно предварительно определить как сопротивление социализации. Формулируется экзистенциальная задача индивида, а именно: подтвердить и отстоять свою уникальность, заданную уже на уровне природного бытия, и в общественной жизни. Сопротивление индивида социализирующим усилиям - это зов природы или, на рефлексивном уровне, жажда подлинности. Теоретическое развитие темы ведется параллельно с анализом трех ситуаций из мира художественной литературы.

In the article theme of tense relationships between individual and social order is discussed. Attention of author is concentrated on what could be tentative determine as resistance to socialization. Existential task of individual is formulated, that is to confirm and defend his/her uniqueness, already given on level of natural life and in social life, too. Individual's resistance to the efforts to socialize is the call of nature or, on the reflective level is the thirst of authenticity. Theoretical development of theme is given simultaneously with the analysis of three situations from world of fiction.

УДК 37.013.73

БРЕМЯ НОРМЫ

В. В. Шкода

Нормы встроены в жизнь столь крепко, что порядочный человек часто впадает в состояние, которое можно определить как *страх ошибки*. Человек обуреваем жаждой *соответствия*. Это касается, прежде всего, главных дел, однако, и в повседневном поведении непрерывно учтываются мелкие, казалось бы, детали. Каждый нормальный человек уверен в том, что от мелочей зависит самое существенное – *признание* его другими. Эта зависимость от нормы, послушание норме, формируется долго и в борьбе. С отменной прямоотой выразился на сей счет Гегель: "Главным моментом воспитания является дисциплина, смысл которой в том, чтобы сломить своеволие ребенка, истребить в нем чисто чувственное и природное"¹. Выходит, что ребенок появляется на пороге общества как дикарь или животное, которому предстоит болезненная процедура "одомашнивания". То, что он несет с собой по определению негативно, *чувственное* и *природное*, должно быть отброшено, заменено *разумным* и *культурным*. При таком понимании воспитания и появляется концепт "отклонение" как негативная характеристика поведения вообще. И понятие "санкция" тоже. Существует вроде

бы один правильный путь и великое множество отклонений от него на каждом шагу. Жизненная задача индивида – выйти на этот путь и держаться его.

Этой малосимпатичной сегодня моделью, с ее ключевыми понятиями "сломи" и "истребить", схвачена общая схема, по которой развертывается отношение воспитуемого человека и культуры. В результате такой человек, как объект воспитательных усилий, становится *нормальным*, то есть продуктом институтов порядка. Понятно, что так выглядит дело с точки зрения культуры, точнее, воспитателя. В этой модели человек не учитывается как автономный субъект. Его *формируют*, здесь нет даже намек на его право *создать самого себя*. А он к этому стремится, возможно, не зная того, иначе не было бы необходимости что-то ломать и истреблять.

Если попытаться представить дело от лица индивида, надо обратиться к иному языку. Первичным, по-видимому, будет здесь понятие "*уникальность*". Каждый человек имеет ряд неповторимых, присутствующих только ему антропологических характеристик, по которым, к примеру, проводят идентификацию личности. Так

¹ Гегель. Философия права. М., 1990, стр.220.

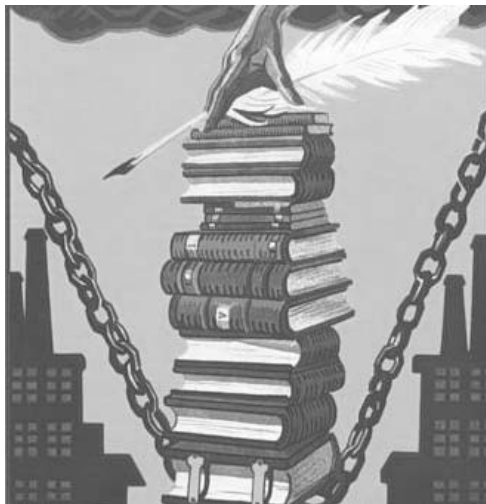
вот, экзистенциальная задача индивида – *подтвердить* и *отстоять* свою уникальность, заданную уже на уровне природного бытия, и в общественной жизни. Сопротивление воспитательным усилиям – это зов природы или, на рефлексивном уровне, – жажда подлинности. Стремление стать собой, не останавливаясь перед тем, что может быть истолковано как дерзость, как вызов социальному порядку. Здесь, по-видимому, уместно упомянуть об эмансипационном познавательном интересе Ю.Хабермаса. Речь идет о критике совершеннолетним (в смысле Канта) индивидом собственного ценностного ресурса, в обретении которого он не принимал сознательного участия. В результате саморефлексия “освобождает субъекта от зависимости гипостазированных им сил”².

Чтобы подтвердить и отстоять свою уникальность, индивид нуждается в среде обитания с особыми свойствами. Ему необходимы условия, среди которых неизменно являются, на мой взгляд, следующие – возможность *единения*, возможность *спонтанных действий* и *разнообразия*. Вообще говоря, эти понятия в целом эксплицируют идею Свободы, но, боюсь, что на нынешнем этапе понимания темы развить эту мысль должным образом мне не удастся.

Эта тема – напряженное отношение индивида и порядка, предстает перед исследователем не только в реальной жизни, но и в реальности, конструируемой художественной литературой. Причем, на равных правах, в том смысле, что эта вторая реальность именно исследуется, а не используется для иллюстрации истин, добытых наукой. Далее предлагается анализ трех ситуаций, что-то вроде case study.

1. Николай Всеволодович Ставрогин – порядочно образованный изящный джентльмен, приехал к матери в губернский город и жил там с полгода, с неуклонным вниманием исполняя сложившийся этикет. И вдруг “наш принц” совершает три безобразных поступка, неслыханной дерзости. В мужском клубе он ухватил двумя пальцами за нос почтенного посетителя и протянул за собой по зале два-три шага. Разразился скандал, а все от того, что сей посетитель клуба час-

то вставлял в свою речь дурацкую фразу: “Нет-с, меня не проведут за нос!”. Такая была у него невинная привычка. Все общество оскорблено, поднялся крик, а Николай Всеволодович, пожав плечами, уходит. На другой день он был приглашен местным обывателем, из третьестепенного слоя, на день рождения его жены. Ставрогин догадался, что обыватель позвал его из-за вчерашнего скандала в клубе. Считая себя либералом, тот выказал таким образом восхищение поступком Ставрогина. На вечеринке, затеялись, как водится, танцы. Ставрогин пригласил именинницу, сделал с нею два тура, затем уселся рядом и вдруг “обхватил ее за талию и поцеловал в губы, раза три сряду, в полную сласть”. Испуганная женщина упала в обморок. А Ставрогин тут же покинул дом в сопровождении хозяина, который подал ему шубу и с поклонами проводил с лестницы. Наконец, поистине дикий случай. Ставрогина вызывают для объяснений к старичку губернатору, дальнему его родственнику. На приеме они сидят рядом. После мягкого доброжелательного поучения губернатора спрашивает, что побуждает Nicolas к таким не-

обузванным поступкам. Nicolas наклоняется к уху губернатора, и оно, доверчиво “протянутое”, оказывается вдруг прихваченным зубами злодея... Ставрогин через полчаса был арестован и отведен на гауптвахту. Среди ночи он устроил в своей камерке дебош, бил кулаками в дверь, разбил стекло и изрезал себе руки.

В этом по необходимости скудном описании отрывка из “Бесов” представлены только действия героя: ухватил за нос почтенного человека, публично и насильно поцеловал чужую жену, прихватил зубами ухо губернатора. Какова реакция публики? С реакцией произошла эволюция: от взрыва всеобщей ненависти и требования “обуздать вредного буяна” к стыду, жалости и всеобщему облегчению. Было установлено, что дебош в каземате Ставрогин совершил в состоянии сильнейшей белой горячки.

2. Сальери – *нормальный* композитор, слишком нормальный. Он – человек серьезный, гений порядка, он чтит традицию, откровенно корпоративен. Еще в детстве он, отринув все, что чуждо музы-

² Хабермас Ю. Познавание и интерес” / Юген Хабермас // Философские науки. – 1990. – № 1. – С. 94.

ке, шел к успеху и славе в упорном труде, поднимаясь, шаг за шагом. Он ставит на технику, метод и анализ, поверяет "алгеброй гармонию". Ему не знаком страх подражания. Когда явился великий Глюк, он бодро пошел вслед за ним, "Безропотно, как тот, кто заблуждался". Он никогда не знал зависти, это – главное. Моцарт возбудил в нем эту темную страсть. Итак, порядок, нормы, правила – во всем. Даже Бог, считает Сальери, обязан соблюдать порядок, точнее, принцип воздаяния. Увы, "О небо! Где же правота?". А дело в том, что "священный дар", "бессмертный гений" послан не ему, Сальери, в награду за труды и усердие, а Моцарту. За что?

Моцарт – человек иного склада, без царя в голове. Моцарт легкокреативен, вообще лёгок, ироничен к себе, относит себя к счастливцам праздным, пренебрегающим презренной пользой, склонен к спонтанным поступкам. Вот он шел к Сальери, нес показать "кое-что", "безделицу", "две, три мысли", которые явились ему наемни в бессоннице, и утром он их "набросал". По пути услышал музыку, в трактире играл слепой скрипач. Привел его, заказал для Сальери что-нибудь из Моцарта. Старик играет, Моцарт хохочет, удивляется, что Сальери не смешно. А тот разгневан профанацией и гонит старика вон. Затем Моцарт исполняет свою новую вещь. Сальери ошеломлен: "Ты, Моцарт, Бог, и сам того не знаешь; я знаю, я".

3. Читатель знакомится с Лужиным в день, когда его отец, не без опаски, объявляет, что с понедельника он будет Лужиным. Потом они едут из усадьбы на станцию – Лужины и гувернантка. Заканчивалось лето, Лужина уже определили в школу. На станции, когда ожидали поезд, он сбежал, пустился по лесу обратно в поместье. План был простой – добраться до дома и жить там в одиночестве, "питаясь в кладовой вареньем и сыром"... Дальше началась школа – нечто отвратительное, "невозможный неприемлемый мир", уроки и толпа мальчиков с их ненавистью и глумливым любопытством. Лужин убежал и здесь. На больших переменах он устраивался под аркой, где были сложены дрова. Там и сидел в одиночестве, на поленьях. С первого дня и до последнего.

И вот, к концу учебного года, наступил для Лужина день, когда сей мир вдруг отступил и потух. Это произошло в отцовском кабинете, где было темно и можно было спрятаться от взрослых, затеявших для себя музыкальный вечер. Телефонный звонок, буфетчик позвал кого-то из гостей. Разговор, гость машинально потрагивает на столе гладкий ящик. Нако-

нец, повесив трубку, он вздохнул и открыл ящик... Для Лужина открылся мир шахмат, началось и остановилось счастье.

И далее, почти двадцать лет – турниры, турниры, турниры. Европейские города, все на одно лицо, гостиница, таксомотор, зал в кафе или клубе. "Появился некий Валентинов, что-то среднее между воспитателем и антрепренером". Приходит известность, о Лужине пишут газеты. Валентинов, собственно, и ввел его на шахматный олимп. А внешняя жизнь, сведенная к автоматизмам, принималась как нечто неизбежное и совершенно незамысловатое. Он изредка замечал, что существует, по болезненным сигналам тела. Даже деревянные фигуры и черно-белая доска стали ненужной подробностью его действительной жизни. В этой жизни не было материи и, главное, людей. Там была гармония, тонкие комбинации. "Лужин замечал, как легко ему в этой жизни властвовать". Все слушается его воли и покорно его замыслам. Он охотно играл вслепую, не было нужды в осязаемых фигурах, этой грубой оболочкой "незримых шахматных сил".

Шахматная жизнь Лужина окончилась в одно мгновение. Произошло это в самом конце ответственного турнира, в котором Лужину прочили победу. От величайшего напряжения, от шахматной усталости случился обморок. Лужин серьезно заболел, попал в больницу. Приходя в себя, он как бы рождался в совершенно другую жизнь. Этой жизни не было бы, не появись рядом с Лужиным светлое создание, "тургеневская девушка" из богатой семьи. Она стала его женой. Для него эта жизнь была наполнена переживаниями, которые обычные люди связывают с любовью, и еще было блаженство узнавания мира вещей, для нее – блаженством сострадания и смутным чувством, что бываю еще блаженства, но до этого ей нет дела. В этой новой жизни было много воспоминаний, особенно из детства. Приятно и удивительно было, что детство представлялось теперь не местом дремлющих ужасов, а обителью удивительно безопасной. Долгая шахматная пора усилиями доктора и жены была вычеркнута, забыта. И выходило, что "свет детства непосредственно соединялся с нынешним светом".

А потом был бал – роковое, жуткое событие. Много народа, теснота и движение. Там Лужин встретил одноклассника, одного из мерзких школьных мучителей. По ночам он стал размышлять, почему так жутка была эта встреча. Конечно, она имела тайный смысл, который надо разгадать. Лужин вдруг обнаружил, что с той встречи стали повторяться образы его детства. Постепенно вернулась игра, ре-

альная жизнь превратилась в шахматную доску. Наступило время кошмаров, которых, впрочем, кроме Лужина никто не замечал. В обычных вещах Лужину мерещатся шахматные фигуры. Стало понятно, что кто-то ведет игру, выстраивает коварную комбинацию с не ясной пока целью. Надо спастись, найти защиту. Мысль о том, что повторения будут продолжаться, изнуряла Лужина. Иногда ему "хотелось остановить часы жизни, прервать вообще игру, застыть". Снова появился Валентинов. Как всегда при идеях, он предложил Лужину участвовать в задуманном им фильме, о гениальном шахматисте. Вместо актеров с героем будут играть "настоящие живые шахматисты". Лужин все понял: кинематограф только предлог – ловушка. Они хотят опасного повторения – вернуть его в шахматную игру... Его последние слова жене: "Единственный выход – нужно выпасть из игры". И Лужин выпал, выбросился из окна своей квартиры в шестом этаже. А внизу "вся бездна распалась на бледные и темные квадраты".

При подготовке этих трех презентаций вспомнился Ф.Энгельс, его оценка О.Бальзака: из сочинений этого романиста он узнал больше о французском обществе, чем из книг всех специалистов – историков, экономистов, статистиков. А тема девиантного поведения? Кажется, порой, что художественная литература для нее создана, для нее живет. Чтобы читатель социолог постигал тонкости этого феномена методом анализа документов. Вообще, французы и сегодня чтут этот источник. Не от того ли их научные тексты столь литературны. Или причина уже в другом – в желании снискать успех, завоевать любовь профессиональных и массовых аудиторий? Вместо того, чтобы явить истину.

Нам остается соотнести приведенные ситуации с декларированной ранее экзистенциальной задачей индивида – *подтвердить* и *отстоять* свою уникальность, заданную на досоциальном уровне.

1. Ставрогин решает эту задачу вполне сознательно. Он сосредоточен на себе самом, мало интересуясь другими. Его, изоциально культурного человека, привлекают разнообразные социальные ниши или миры, пребывая в которых он чувствует себя свободным. Он может играть в разные игры, пробовать себя, экспериментировать над собой. Кажется, он ищет, чего бы еще можно было себе позволить, как еще опробовать свою силу. Он атакует нормы, запреты. Нормативный порядок как будто бы создан для него, как груша для боксера.

Что можно сказать о конкретных поступках Ставрогина? Федор Михайлович

на девяти страницах искусно расставляет метки, чтобы исключить однозначное объяснение ситуации, это вообще ему свойственно. Читателю подбрасываются две одинаково правдоподобные версии: 1) Ставрогин действовал в полном уме с наглым умыслом, а в каземате симулировал припадок, 2) Ум Ставрогина повредился еще до скандальных событий, он действовал каждый раз как бы в бреду. Обе версии недостойны нашего писателя. По первой выходит, что перед нами обыкновенный негодяй, это слишком просто. Вторую версию отстаивают сторонники медикализации безумия – "медицинские материалисты". Они находят в тексте неоспоримые доказательства в пользу болезни. Известны профессиональные исследования девиаций Ставрогина, один специалист установил диагноз – шизофренический шуб. Здесь можно развить тему медикализации, насколько этот прием упрощает сложные ситуации, в которых приходится анализировать нравственно неприемлемое поведение человека. Болезнь все списывает, действительно наступает полная ясность. И всеобщее облегчение, ибо нет нужды разбираться в нравственных сложностях. Но в нашем случае это не проходит. Не того настроения наш писатель, чтобы заниматься больным. Мое же заключение следующее: да, Ставрогин заболел, но не до событий, а после. Заболел вследствие этих событий. От сильного психического напряжения, которого потребовал эксперимент над собой, поиск ответа на вопрос, *могу ли я?* Эта интерпретация не тривиальна, приняв ее читатель может прочувствовать огромную тяжесть нормы. И цену нравственной автономии.

2. Поведение Моцарта естественно для гения. Он внесоциален, ему нет нужды атаковать нормы. В своем творчестве он не оглядывается на нормы, методы, он их просто не замечает. Кстати, отнесение музыки к науке в этом сочинении не случайно: Моцарт действует в духе "against method", не зная того. Он опасен своей уникальностью. Он – девиант, отщепенец. Его музыка запредельна, оторвана от традиции. По сравнению с ним, "неким херувимом", все другие музыканты – лишь чада праха. От Моцарта искусству никакой пользы, только вред. Он не может стать образцом, примером, не может *научить*. Моцарт лишь возбуждает бескрылые желания. Здесь ему не место, его место Там. Говоря социологически, самим бытием своим Моцарт разрушает ценностно-нормативные устои искусства. Что до поступка Сальери, то, по его словам, это – исполнение долга: "я избран, чтоб его остановить" – спасти музыку от гибели, музыку и всех ее служителей. Не

в зависти, оказывается, дело. Впрочем, и зависть можно оставить. Тогда перед нами чистый случай *идеологического* мышления. Укорененное в биологии желание устранить соперника обрамляется в рассуждение об общественном интересе, заботе о социальном институте. Потом, правда, будут слезы, после яда и Requiem'a. Зыбка грань между живым человеком и исполнителем "исторической миссии".

3. Вся жизнь Лужина – побег от мира сего. Он убегал, избегал, сторонился. Лужин нигде и ничему не учился, в обычной школе пробыл один неполный год. До крайности не социализирован, не воспитан. С детства он не принимал этот мир, чувствовал вокруг что-то отвратительное, муть из смеси лжи, измен, глупости. Адепты медиализации необычных форм поведения услужливо подсказывают нам, в чем здесь дело – типичный аутизм. И Владимир Владимирович позаботился: симптомы этой болезни аккуратно расставлены по всему тексту. На мой взгляд, апелляция к болезни – культурный феномен, указывающий на расширение власти медицинского сообщества в суждениях о человеческом поведении. "Больной" – это негативная оценка. Возможна, иная позиция, когда ключевым понятием является "общительность" или "открытость миру". У некоторых людей это свойство слабо выражено, они *иные*. Такой индивид, решая на подсознательном уровне экзистенциальную задачу подтверждения своей уникальности, блокирует воздействия, формирующие социальные нормы, но жадно впитывает все, что относится к нормам *техническим*. Или правилам оперирования с абстрактными объектами. В нашем случае это – математика, шахматы и музыка, миры для людей, внесоциальных и обладающих тонким чутьем гармонии.

Уединение, социальная самоизоляция – это избегание норм, безразличие к игре, называемой общением, к поискам правильных ходов в этой игре. Такое безразличие осуждается в бодряческих обществах, или вызывает сочувствие. "Если некоторая замкнутость, отстраненность человека продолжается длительное время, это воспринимается как издержка характера (высокомерие, холодность, снобизм и т. п.). Полная некоммуникабельность квалифицируется как "странность", свидетельствующая о психическом нездоровье"³. Между тем давно признан амбивалентный характер феномена одиночества. В известном высказывании Аристотеля о

человеке политическом внеполисный человек определяется как "либо недоразвитое в нравственном смысле существо, либо сверхчеловек". На вторую крайность почему-то не принято обращать внимание. Когда будущая жена Лужина спросила, давно ли он играет в шахматы, последовала неприлично длинная пауза и затем ответ: "Восемьнадцать лет, три месяца и четыре дня". Это что – ответ больно-го?

Возвращаясь к условиям, необходимым для решения индивидом своей экзистенциальной задачи, – возможность *уединения*, возможность *спонтанных действий* и *разнообразия*, замечу, что эти условия ограничивают плотность социального порядка. Возможно, существует некая мера плотности, превышение которой вызывает у человека тревожность, а затем протест и деструктивное поведение. В этом контексте надо признать не корректным понятие немотивированной девиации, особенно когда речь идет о случаях публичного посягательства на порядок. Действующий мотив, так сказать, метафизически существует, но скрыт, не явлен самому субъекту деструктивного действия. В современных обществах бремя технологического и социального порядка становится угрожающим. Эта тема, по-видимому, предполагает обращение к происхождению порядка в целом или его источнику. Теперь это не Бог и не Природа (человека), теперь это сам конкретный человек, человек у власти. Это обстоятельство (в сочетании с идеей равенства) порождает озлобление на жизнь по силе своей невиданное в прошлые эпохи.

Стаття надійшла в редакцію 03.03.2010 ■

³ Головаха Е.И. Социология: наука или искусство / Е.И. Головаха // Наукові студії львівського соціологічного форуму "Традиції та новації в соціології". – Львів, 2009. – С. 4.

Е. И. Головаха Психология человеческого взаимопонимания / Головаха Е. И., Панина Н. В. – Киев, 1989. С. – 233.

Досліджено процес дегуманізації вищої освіти в Україні. Висловлено припущення, що цей процес може перетворитися із формального в реальний, привівши до формування технократичного мислення у молоді, а у майбутньому до автократизму, тоталітаризму, антидемократичного способу життя та вульгаризації національних цінностей.

Исследован процесс дегуманитаризации высшего образования в Украине. Высказано предположение, что этот процесс может превратиться из формального в реальный, приведя к формированию технократического мышления молодежи, а в будущем - к автократизму, тоталитаризму, антидемократическому образу жизни и вульгаризации национальных ценностей.

The process of dehumanization of higher education in Ukraine is researched in this paper. Author suggests that this process can turn from the formal to the real. This process could lead to the formation of technocratic thinking in young people, and in the future to Caesarism, totalitarianism, anti-democratic way of life and the vulgarization of national values.

УДК 37:009

ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

П. А. Кравченко

В українському суспільстві існує низка гострих проблем, розв'язання яких розраховане не на миттєвість, не на разовість, а на роки, можливо, – на десятиліття. До таких проблем належать, зокрема:

- ♦ різке майнове розшарування – не характерне для сучасної Європи як цивілізаційного взірця для нашого суспільства;
- ♦ проблема європейського вибору як проблема будівництва Європи в Україні;
- ♦ несформованість відпрацьованої системи суспільного дискурсу стосовно найбільш нагальних питань соціокультурного облаштування буття (приклад, пробуксовка зі створенням громадського телебачення);
- ♦ криза українського кінематографа та книговидавництва;
- ♦ ганебний, цілеспрямований розвал українського села як коліски української нації – а це третина усіх громадян України;
- ♦ важка традиція владарюючих в Україні еліт – їх нездатність домовлятися між собою;
- ♦ невідділеність влади від бізнесу та продовження корупційної практики у низці галузей суспільного життя;
- ♦ гострий екологічний дисбаланс на теренах України;
- ♦ відсутність реалізації на нашій землі української національної ідеї, сучасної української мрії – розбудови не дикого, на зразок XVIII-XIX сторіч, капіталізму, а соціальної – європейського зразка – ринкової економіки;

♦ необхідність переходу у стосунках із Росією від "братерських" – у дусі старшого та молодшого брата – до дійсно рівноправних та партнерських;

♦ проблема ідентичності, котра особливо рельєфно та гостро висвітлювалася як соціокультурний розкол українського суспільства під час президентських виборів 2010 року;

♦ і, насамкінець, це несформованість у завершеному вигляді громадянського суспільства в Україні, а, відтак, української політичної нації.

Перелік при бажанні можна продовжити, проте сподіваюсь, що читач уже зрозумів, що йдеться про вагому роль гуманітарного знання у процесі розбудови громадянського суспільства в Україні. Величезний вплив гуманітарного знання на життя і діяльність людей не викликає жодних сумнівів і актуалізує його осмислення як особливої сфери людської діяльності. Сьогодні людині пропонують безліч псевдонаукових розповідей та містичних культів, критична оцінка яких неможлива без осмисленого знання історії, філософії, етики, естетики, релігії, науки в цілому та її методів. Систематизоване гуманітарне знання є важливим в умовах загострення сучасної глобальної кризи техногенної цивілізації і тенденцій зміни цінностей, на які орієнтується суспільство, які впливають на сучасні уявлення про світ та людину. Провідне місце у цих процесах належить кафедрам гуманітарних наук вищих навчальних закладів, їх

вагомій ролі у залученні сучасної молоді до осмислення цих гострих проблем українського сьогодення, становлення їхньої громадянської, критичної та самокритичної свідомості. Внесок цих кафедр у формування само-свідомості молоді впродовж довгих та насичених драматичними, доленосними для української людини подіями п'яти останніх десятиліть, у визначення саме їхньої громадянської позиції є просто неоціненним.

Звичайно, коли йдеться про роль кафедр гуманітарних наук у формуванні самосвідомого індивіда, його ціннісних орієнтацій та світоглядної позиції, то не можна применшувати значущість теоретико-пізнавальної та логіко-методологічної підготовки майбутніх фахівців. Проте вивчення різними за фахом студентами соціально-гуманітарних дисциплін – це також і перетворення внутрішнього світу кожного із них, кожної особистості, і формування творчих особистостей, креативних здатностей людини, і, нарешті, це допомога не лише у професійному, але передовсім у життєвому виборі кожного майбутнього фахівця.

Центральним же, визначальним є внесок кафедр гуманітарних наук у формування саме громадянської позиції молодих науковців, їх критичної й відрефлексованої, принципово гуманістично зорієнтованої свідомості. Бо з одного боку питання становлення громадянського суспільства залишається дуже гострою проблемою, котра вимагає значних зусиль із її розв'язання, а з іншого – ідеться про те, що в умовах інформаційного суспільства роль і значущість позиції саме молоді буде постійно і неухильно зростати.

Але при цьому залишаються проблеми, центральною серед яких є питання про те, як зберегти, не розтратити цей надбаний значними зусиллями потенціал кафедр соціально-гуманітарної освіти в Україні, і усього загалу викладачів гуманітарних дисциплін.

Становлення громадянина, його прагнення до обстоювання своєї національної і просто людської гідності, засвідчені на Майдані, зовсім не є завершеним, dokonаним фактом. До повновагого ствердження на українській землі громадянського суспільства, розв'язання проблеми особистісної та національної самоідентифікації, як видається, попереду іще непростий та довготривалий шлях. Але промислювати передумови, засадничі підвалини цього громадянського суспільства та закладати ці підвалини потрібно уже зараз. І роль гуманітарної освіти при цьому є якщо не визначальною, то, принаймні, не останньою.

Отже, ідеться про проблему людини, котра приходить нині у світ за умов ін-

тенсивного формування інформаційного суспільства та за обставин збереження вельми стійких традицій попереднього сторіччя – традицій етатизму та авторитаризму, аж до тоталітаризму, традицій здегуманізованого, деморалізованого та бюрократизованого технократичного суспільства. Суспільства, у якому сцієнтистські настрої, абсолютизація ролі у суспільній життєдіяльності науково-технічного прогресу значною мірою перекреслює, виштовхує на задвірки усі засадничі цінності європейської цивілізації, ідеали громадянського суспільства, себто ідеали свободи, справедливості, солідарності. Суспільства, де підспудно починає стверджуватися думка, що бути гарним фахівцем у своїй окремій галузі (учителем, лікарем, інженером, спеціалістом із біотехнологій, матеріалознавцем, будівельником тощо) без повноцінної гуманітарної підготовки є цілковито достатнім для сучасного життя.

Гуманітарна ж освіта, включаючи курси із філософії та історії філософії, економічної теорії, правознавства, культурології, етики, естетики, логіки, релігієзнавства починає розумітися як марнування часу. Раніше лунали розмови про необхідність скорочення годин на їх освоєння у вузівських та аспірантських програмах, як і про відміну «кандидатського» іспиту із філософії взагалі, заміну її загальною, принципово гуманістично зорієнтованою, зверненою до душі та серця, спрямованою на плекання духовності курсу на сцієнтистський по суті курс історії науки. Нині ж ці розмови втілюються у реальному навчальному процесі шляхом, наприклад, видання наказів Міністерства освіти і науки України "Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента" [1], згідно з яким ряд світоглядно орієнтованих гуманітарних дисциплін виводиться поза межі нормативної частини плану:

♦ Наказ МОНУ "Про структуру освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки бакалаврів" від 10.02.2010 № 101 [2];

♦ Наказ МОНУ "Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні" від 10.02.2010 № 99 [3];

♦ Наказ МОНУ "Про затвердження Примірного положення про міжгалузеву індивідуалізовану гуманітарну освіту" від 10.02.2010 № 101 [4].

При цьому, що найбільш прикро, ігнорується принциповий світовий та вітчизняний досвід минулого сторіччя, котре було позначене цілою низкою гуманітарних катастроф, практиками тоталітарних та авторитарних режимів.

Ігнорується урахування також глибинних причин цього досвіду, серед яких не

останнє місце займає гоніння на гуманітарну думку й інтелігенцію (згадаймо хоча б ленінсько-сталінський, гітлерівський, маоїстський досвід).

Останнє особливо стосується України, по якій більшовицький режим пройшовся найбільш страхотливим чином. Згадаймо хоча б розстріляне українське відродження, суцільне нищення усього загалу української інтелігенції (наукової, художньої, освітньої, технічної, духовенства тощо) у 1930-ті роки, систему доносів, тортур у катівнях НКВС, концтабори ГУЛАГу, розкуркулювання та три штучні голодомори в Україні, особливо голодомор 1932-1933 років із 7-10 млн. прямих, без урахування демографічних наслідків, смертей українських селян.

Згадаймо також довоєнний Інститут філософії, усіх працівників якого було репресовано, гоніння на українську інтелігенцію у 1940-1950-ті роки, а також у роки брежнєвського правління. Згадаймо, зрештою, гнітючу моральну та духовну атмосферу зовсім близьких часів – кучмівської доби.

Щоб ці явища не відбулися знову, треба усунути причини їх виникнення. І серед них одну із визначальних – ігнорування гуманітарного знання (історичного, літературознавчого, економічного, правознавчого, філософського тощо). Питання того, чи будуть викладатися студентам та аспірантам курси філософії, культурології, етики, естетики, логіки, релігієзнавства, економічної теорії, правознавства – це не питання того, будуть із роботою викладачі цих предметів чи ні. Ідеться про речі більш визначальні та принципові – чи матиме українське суспільство гуманістичну перспективу, чи ствердиться у ньому нормальне українське світосприймання та засадничі європейські цінності, чи буде воно забезпечене від усіх можливих рецидивів авторитаризму та тоталітаризму, сталінського чи пом'якшеного – брежнєвського чи кучмівського – зразка.

Так стоїть питання і саме так воно повинно обстоюватися від усіх можливих наскоків у плані обмеження годин викладання гуманітарних дисциплін, роль яких є надзвичайно важливою. Відтак, щоб уберегтися від рецидивів тоталітаризму, абсолютно недостатньо готувати у вузах, коледжах та технікумах просто "технарів". Це пряма дорога до нових форм етатизму та авторитаризму.

Слід виховувати самосвідомих громадян України, яким близькі гуманістичні ідеали, етичні і естетичні принципи та норми, системні знання про зміст, форми діяльності, методи роботи сучасних релігійних організацій, знання релігієзнавства. І тут без філософських дисциплін (загальних, прикладних, на зразок етики,

історії культури, естетики, логіки тощо) ніяк не обійтися. Як не обійтися і без дискусій на семінарських заняттях, котрі є важливою лабораторією суспільного дискурсу, а отже, складають вагому передумову становлення майбутніх повноцінних громадян України.

Про це яскраво засвідчує досвід ФРН, де у кінці 1940-х років, виходячи із уроків нацизму, на рівні бундестагу був прийнятий закон про 50-відсоткове викладання гуманітарних дисциплін у технічних вузах і була на рівні загальнодержавного законодавства закріплена процентовка викладання гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, етики, естетики та історії німецької культури.

Хочеться ще раз підкреслити роль і значущість кафедр філософії, загалом кафедр гуманітарного циклу, котрі вносять вагомий внесок у формування адекватної світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій студентської молоді – майбутньої еліти нашої країни.

Питання про визначальну роль гуманітарної освіти стали предметом обговорення не однієї науково-практичної конференції. Учені підкреслюють, що ідеологічний вакуум, який утворився після краху радянської ідеології, демократизація життя і свобода інформації стали причинами появи великої кількості різноманітних центрів ідеологічної пропаганди, у тому числі і релігійної. Вільна діяльність в Україні релігійних місіонерів з різних країн, чисельні релігійні та псевдорелігійні об'єднання, серед яких є і дуже небезпечні, дезорієнтують людину, особливо молоду, і можуть стати причиною її неадекватної, девіантної та асоціальної поведінки. Все це робить, наприклад, курс релігієзнавства надзвичайно актуальним, бо він надає об'єктивні і системні знання про зміст, форми діяльності і методи роботи сучасних релігійних організацій і формує чіткі світоглядні орієнтири. Знання релігійного контексту соціальних, історичних і культурних феноменів надзвичайно важливе для наукової роботи. Поза цим контекстом науковий аналіз буде абстрактним і неповноцінним, тому знання релігієзнавства є необхідною складовою частиною наукової підготовки фахівця-гуманітарія. Вивчення курсу релігієзнавства дає можливість аналізувати релігію як соціальне явище, як багатогранний елемент духовної культури людства, виробити толерантну позицію на основі плюралізму поглядів і концепцій, чітко формулювати власні думки із релігійних питань і аргументовано доводити їх.

Це сприяє розвитку теоретично-концептуального мислення на основі знання історії релігії, формує навички аналізу

сучасних релігійних вірувань та інституцій, спираючись на розуміння доктринально-догматичних особливостей різних релігій.

Курс релігієзнавства дає можливість на основі ґрунтовного знання історії та характерних ознак різних релігій сформулювати свою власну оцінку ролі релігії у історії, її вплив і місце у сучасному національно-культурному житті країни. Правильне орієнтування у сфері релігійно-церковних питань як доктринально-догматичного, так і обрядового характеру – необхідна умова гуманітарної і життєво-практичної підготовки не тільки фахівця будь-якого профілю, а кожної молодої людини.

Людина, яка знає основи релігієзнавства, ніколи не поставить себе у незручне становище, спілкуючись із представниками різних релігійних конфесій і легко встановить з ними дружні стосунки, продемонструвавши знання і повагу до їх традицій, звичаїв і цінностей. Такі знання сприяють підвищенню соціальної толерантності і злагоди, що є запорукою швидкої і нетравматичної адаптації людини до різноманітного культурного середовища і передумовою її успіху в будь-якій діяльності.

А чи можлива взагалі вища освіта без знання етики? Наприклад, професійної етики учителя, етики лікаря чи юриста? Як філософська дисципліна етика розглядає проблеми моралі з точки зору її сутності, генезису, структури, закономірностей функціонування. Етичні знання пояснюють ціннісний зміст вчинків і моральної практики взагалі, сенсожиттєві пошуки людини, орієнтують поведінку особистості на вищі моральні цінності. Необхідність цієї науки безперечна. Упродовж багатьох століть люди мріяли про щасливе життя, наповнене високим сенсом, засноване на ідеалах добра, справедливості, вірності, честі, порядності, товариської взаємодопомоги.

Особливо гостро проблема місця і ролі моральних цінностей у суспільному житті постала у ХХ – на початку ХХІ століття, коли найвидатніші досягнення технічного прогресу обертаються катастрофічними наслідками для людини. Ця ситуація загострюється нині в умовах широкого використання і впровадження нових інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя. Швидко змінюється образ сучасного світу, характер і спосіб людського спілкування, виробничої діяльності. Хід історичного процесу стає непередбачуваним. Забуття смисложиттєвих проблем обертається втратою віри в людину, усвідомленням її безсилля і нікчемності перед грандіозними досягненнями цивілізації.

У ХХ – ХХІ століттях прогресивні мислителі дедалі більше спрямовують свої дослідження на людину, її життя, благополуччя, свободу, розвиток здібностей, реалізацію творчих сил, звільнення від нещастя і негативних вад. На досягнення цих цілей орієнтовані наукові пошуки, емоційно-художнє освоєння дійсності, освітня діяльність.

Криза, яку переживає наша країна, також у значній мірі викликана втратою гуманістичних моральних цінностей, підпорядкуванням їх політико-ідеологічним інтересам. Стає очевиднішим, що одних лише соціально-економічних і політико-правових реформ недостатньо для її подолання. Необхідно сформулювати новий світогляд, що піднесе мораль над економічними, політичними, соціальними процесами як цілеспрямовуючу та оцінюючу інстанцію. Адже будь-які соціальні перетворення тільки тоді мають прогресивний сенс, коли служать духовно-моральному відродженню і вдосконаленню людини та суспільства.

Вивчаючи етичну проблематику, розкриваючи її специфічні особливості, етика показує місце і роль моралі в людській культурі. Вона доводить, що мораль існує не просто як відносно самостійна сфера суспільного життя людини, а фактично пронизує гуманістичним змістом всі сфери духовної культури. Етика завжди прагнула до теоретичного осмислення ціннісних поведінкових і смисложиттєвих проблем людини: як і в ім'я чого потрібно жити? На що орієнтуватися? У що вірити і до чого прагнути? На цій підставі великий гуманіст ХХ століття А. Швейцер сказав, що "культура і є етика".

Пояснюючи духовний світ особистості і впливаючи на його формування, мораль є складовою частиною світогляду. Саме етичне знання обґрунтовує цілі практичної діяльності, уявлення про добро і зло у вигляді ідеалів, моральних принципів та норм поведінки. Етика допомагає людині зорієнтувати норми своєї поведінки відповідно до найвищих взірців моральності, знаходити правильні рішення в складних конфліктних ситуаціях, учить критично аналізувати свої наміри і вчинки, бути об'єктивним у самооцінці.

Естетика як філософська дисципліна розглядає проблему естетичного з точки зору його сутності, генезису, структури, закономірностей функціонування. Будучи наукою про становлення чуттєвої культури людини, про принципи освоєння нею дійсності за законами краси, гармонії, досконалості, естетика дозволяє зробити практичні висновки щодо формування в людини здатності діяти відповідно до цих законів.

Естетична освіта – світоглядний орієнтир особистості, фундамент її творчих установок на відображення і вдосконалення світу відповідно до вищих гуманістичних ідеалів. Процес пізнання світу людиною відповідно до критеріїв пре-красного – в ідеалі є процесом самопізнання людини, що сприяє виявленню її людської сутності. Естетика дає не тільки теоретичні знання, але і формує емоційний ряд духовних ідеалів і ідей, що викликають почуттєво-гуманістичний відгук на всю предметно-діяльну реальність. Естетика відтворює прагнення людини до піднесеного, формує естетичний смак, почуття прекрасного, здатність розуміти і сприймати мистецтво та естетику повсякденного життя.

Естетичні знання і вміння дозволяють створювати різноманітні якісні предмети та речі для задоволення потреб людей, надавати їм довершеної форми, котра віддзеркалює їхню красу. Але це можливо реалізувати за умови сформованості та розвитку всіх граней естетичних рис людини, що набуваються у процесі вивчення курсу естетики. Естетичні потреби, естетичний смак і естетичний ідеал утілюються через естетичне почуття в процесі сприйняття, оцінювання та створення різноманітних естетичних цінностей.

На жаль, учені залишаються непочутими. Нищівна руйнація гуманітарного знання продовжується ще більшими темпами, про що говорить славнозвісний наказ № 642 Міністра освіти і науки України від 09.07.2009 року "Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента" [1].

Час вимагає термінової відміни цього наказу. І надзвичайно важливо, щоб ця думка була у неперекрученому вигляді доведена як до Президента України, так і до Президії НАН України, до Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, до Комітету з науки та освіти Верховної Ради України, щоб вона була почута і отримала адекватне та дієве реагування.

Неможливо розбудувати незалежну українську державу без послідовного і обов'язкового вирішення цих нагальних проблем. І, у свою чергу, розв'язання цих стратегічних завдань в Україні неможливе без залучення сучасної молоді до їх осмислення і реалізації. Молоді, яка має сформовану громадянську позицію, високу моральність, глибоке розуміння соціально-політичної, економічної та правової сфер життєдіяльності суспільства, місця України у системі міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента: Наказ МОНУ від 09.07.2009 № 642 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: <http://tos.net.ua/uk/zakonodatelstvo-monu/387-2009.html>
2. Про структуру освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки бакалаврів: Наказ МОНУ від 10.02.2010 № 101 [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2010_1/18_02/2/.
3. Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні: Наказ МОНУ від 10.02.2010 № 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: www.mon.gov.ua/newstmp/2010_1/15_02/1/nakaz_mon_99.doc.
4. Про затвердження Примірного положення про міжгалузеву індивідуалізовану гуманітарну освіту: Наказ МОНУ від 10.02.2010 № 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: www.mon.gov.ua/newstmp/2010_1/13_02/2/nakaz_mon_108.doc.

Стаття надійшла в редакцію 15.03.2010 ■

У статті розкривається суть понять "діти з особливими освітніми потребами", "інтеграція", "інклюзія", розглянуті проблемні питання впровадження інклюзивної освіти в Україні.

В статті розкривається сутність понять "діти з особливими освітніми потребами", "інтеграція", "інклюзія", розглянуті проблемні питання впровадження інклюзивної освіти в Україні.

The article reveals the essence of the concept of "Children with special educational needs", "integration", "inclusion" discusses issues of implementation of inclusive education in Ukraine.

УДК 376.2/.5

ПОНЯТІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

І. О. Калініченко

Складність полягає не в сприйнятті нових ідей, а у відмові від старих уявлень.

Джон М. Кейнс

Постановка проблеми. За підрахунками ВООЗ більше мільярда людей, чи близько 15 % населення світу (відповідно до оцінки глобальної чисельності населення 2010 року), мають ту чи іншу форму інвалідності. У 1970 році цей показник становив 10 %. Дослідження дитячої інвалідності (0-14 років), наведені у "Доповіді про глобальний тягар хвороб" вказують на 95 мільйонів (5,1 %) дітей-інвалідів у світі, із яких 13 мільйонів (0,7 %) мають "важку форму інвалідності" [1, с.8].

В Україні, за останніми даними Департаменту медичної статистики МОЗ України, 135 773 дитини з вадами розумового та (або) фізичного розвитку, що становить 1,5 % від загальної кількості дітей в Україні. Ці показники значно менші від середньосвітових. Вочевидь, це пояснюється тим, що відомча медична статистика обмежується дослідженням дитячої інвалідності та наявності хронічних захворювань у дітей. Водночас дані психолого-медико-педагогічних консультацій, основою яких є, окрім медичного, показники психолого-педагогічного обстеження, свідчать, що в Україні 1 076 345 дітей потребують корекції психофізичного розвитку, що становить 12,2 % від загальної їх кількості [2, с.11].

Усі ці діти часто стикаються із фізичними і соціальними бар'єрами, які призводять до виключення їх із суспільства та заважають брати активну участь у розвитку своєї держави. Такий стан речей не є ані ефективним, ані бажаним. На жаль, поки що українське суспільство лише починає змінювати своє ставлення до людей з порушеннями психофізичного розвитку та за-

проваджувати інклюзивну освіту. Надзвичайно важливим для вирішення зазначеної проблеми є детальне формулювання понять "інклюзія", "інтеграція", "інклюзивна освіта" та чіткого визначення категорії дітей, яка залучається в загальноосвітні навчальні заклади.

Формулювання цілей статті. Враховуючи актуальність поставленої проблеми, слід проаналізувати стан дослідження проблеми інклюзії, інклюзивної освіти у вітчизняній і зарубіжній педагогіці, охарактеризувати сучасні підходи до визначення поняття "інклюзія", "інклюзивна освіта" та "діти з особливими освітніми потребами".

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні термінологія щодо людей, яким необхідна суспільна й академічна інклюзія, ще не усталилася.

Донедавна в нашій державі загально-вживаними та законодавчо закріпленими були терміни: "інваліди", "неповносправні", "діти з вадами", "люди з обмеженими можливостями здоров'я". Основним об'єктом їхньої уваги є вада, порушення, аномальність. Така термінологія призводить до відповідної реакції суспільства: забезпечити цих осіб медичною допомогою, реабілітацією, соціальною допомогою, такою як спеціальна освіта та пенсія. Досить влучно стосовно впливу "ярликовості" на навчання і виховання дитини висловився Л. Віготський: "...не можна забувати і того, що треба виховувати не сліпого, а дитину перш за все. Виховувати ж сліпого і глухого означає виховувати сліпоту і глухоту, і із педагогіки дитячої дефективності перетворювати її в дефективну педагогіку" [3].

У законодавчих документах, як правило, домінує термін "інвалід" (від лат. "invalidus" – слабкий, безпомічний). "Декларація про права інвалідів" (1975 р.) пропонує таке визначення цього поняття: "будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю чи частково потреби нормального особистого та/чи соціального життя через вроджені або отримані фізичні чи розумові вади". В основних законах України про освіту зустрічаються такі терміни як: "діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку" (Закон України "Про дошкільну освіту", Закон України "Про загальну середню освіту") та "особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах" (Закон України "Про освіту").

Одні з останніх документів (Закон України "Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу" та Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. № 1224 "Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах") використовується термін "діти з особливими освітніми потребами". Хоча конкретне тлумачення даного поняття відсутнє і лише з самого контексту документів можна зрозуміти, що ідеться про дітей з вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, раннім дитячим аутизмом, сліпоглухих.

Утім терміни "діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку", "діти-інваліди" не відповідають синонімічному терміну "діти з особливими освітніми потребами".

У міжнародних правових документах, державних нормативних актах соціального спрямування багатьох країн загальноживаним є термін "діти з особливими потребами" ("Children with Special Ne-

eds"). Це термінологічно означає передбачення зміщення акцентів з недоліків і порушень у дітей, відхилень від норми до фіксації їхніх особливих потреб. І, як зауважує А. Гордєєва, "говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо неповторність, індивідуальність, унікальність". До дітей з особливими потребами дослідниці відносить дітей-інвалідів, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей (схема 1) [4, с. 29].

Основне визначення поняття "діти з особливими потребами" подане в Саламанкській Декларації (1994 р.). "Особливі потреби" стосуються всіх дітей і молодих людей, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних із навчанням. Багато дітей мають труднощі в навчанні і, таким чином, мають особливі освітні потреби на певних етапах свого навчання у школі.

Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення "особливих навчальних потреб", зокрема в країнах Європейської спільноти, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standart Classification of Education): "Особливі навчальні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал (для надання допомоги у процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, в тому числі допоміжні та корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових послуг)" [4, с. 31].

На сьогодні в Україні термінологія "діти з особливими потребами", "діти з особливими освітніми потребами" досить вживана, але поширюється лише на дітей з порушеннями психофізичного розвитку, і саме вони ідентифікуються як діти з особливими освітніми потребами та ті, що потребують інклюзивної освіти.

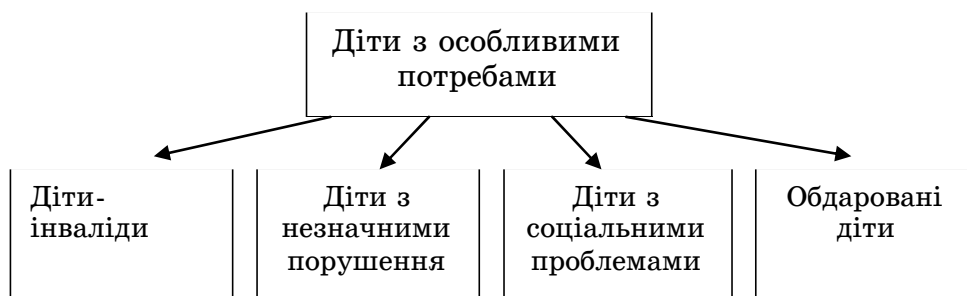

Схема. 1. Категоріальність дітей з особливими потребами за А. Гордєєвою

Згідно з українськими нормативно-правовими документами до категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку відносять:

1. Дітей з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом).
2. Дітей з порушеннями зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором).
3. Дітей з порушеннями інтелекту (розово відсталі, із затримкою психічного розвитку).
4. Дітей з мовленнєвими порушеннями.
5. Дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.
6. Дітей зі складною структурою порушень (розово відсталі, сліпі або глухі; сліпоглухонімі тощо).
7. Дітей з емоційно-вольовими порушеннями та дітей-аутистів.

У єдиній в Україні монографії А. А. Колупаєвої "Інклюзивна освіта: реалії та перспективи" (2009 р.), яка присвячена питанням інклюзивної освіти, синонімічно використовуються словосполучення "діти з особливостями психофізичного розвитку", "діти з обмеженими можливостями здоров'я", "діти з особливими освітніми потребами" (особливими навчальними потребами, оскільки йдеться саме про потреби в навчанні), "діти з обмеженими можливостями здоров'я", "інваліди". На нашу думку, найбільш вдалим є термін "діти з особливими освітніми потребами", оскільки він чітко вказує саме на потреби в освіті.

Для розуміння суті інклюзивної освіти важливо розрізнити поняття "інтеграція" та "інклюзія".

У сучасній освітній політиці розрізняють два підходи до навчання дітей з особливими освітніми потребами. Основні з них: мейнстрімінг, інтеграція, інклюзія.

Термін "інтеграція" походить від латинського слова "integrare" - доповнювати; цілісний. У педагогіці термін "соціальна інтеграція" з'явився у ХХ ст. і застосовувався переважно стосовно проблем расових, етнічних меншин, а з 60-х років ХХ ст. увійшов у мовний обіг на Європейському континенті і почав використовуватися у контексті проблем осіб з обмеженими можливостями. Таким чином, термін інтеграція почав означати зусилля, спрямовані на залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчання у звичайних школах та пристосування їх до умов загальноосвітніх навчальних закладів.

У зазначеному контексті виділяють декілька типів інтеграції:

Соціальна інтеграція – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до участі разом з іншими дітьми у поза-

класній діяльності (екскурсії, масові заходи), однак вони не навчаються разом.

Функціональна інтеграція – це такий тип інтеграції, при якому діти з особливими освітніми потребами спільно навчаються з дітьми з типовим рівнем розвитку в одній школі. Існує два типи такої інтеграції: *часткова і абсолютна*. За часткової інтеграції діти з особливими освітніми потребами навчаються в окремому спеціальному класі або відділенні школи і відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи, тоді як за абсолютної інтеграції діти проводять увесь час у загальноосвітніх класах. Саме останній тип і є повноцінним інклюзивним навчанням.

При *зворотній інтеграції* діти з типовим рівнем розвитку навчаються у спецшколах.

Спонтанна або неконтрольована інтеграція має місце тоді, коли діти з особливими освітніми потребами навчаються у загальноосвітніх закладах, не отримуючи при цьому належної спеціальної підтримки.

На сьогодні в Україні законодавчо врегульована часткова інтеграція дітей з особливими освітніми потребами. Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. № 1224 затверджено "Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах". Відповідно до цього положення спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах – це окремі класи у загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку у спеціально створених умовах. Такими умовами є безперешкодний доступ до території та приміщень загальноосвітнього навчального закладу; відповідні навчально-матеріальна база та кадрове забезпечення. Навчально-виховний процес здійснюється за навчальними програмами, підручниками і посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для використання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах. Наповнюваність таких класів і строки їх навчання встановлюються відповідно до Нормативів наповнюваності (табл. 1) груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп подовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від

20.02.2002 №128, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 06.03.2002 за № 229/6517.

Досвід інших країн переконує, що абсолютна інтеграція не є оптимальною для дітей з відставанням в інтелектуальному розвитку та складними комбінаторними порушеннями. Оскільки, як би ми не індивідуалізували програму навчання розумово відсталої дитини в загальноосвітньому навчальному класі, вона навряд чи зможе отримати такий обсяг корекційно-реабілітаційної допомоги, який може дати навчання у спеціальній школі.

Отже, у загальновизначеному розумінні **освітня інтеграція** передбачає надання можливості учням з особливими освітніми потребами навчатися в спеціальних класах при загальноосвітніх навчальних закладах, здобуваючи освітній рівень спеціальної школи-інтернату відповідного типу.

У Саламанкській декларації наголошується на тому, що "Інтеграція дітей та молоді з особливими освітніми потребами відбувається найкраще в рамках інклюзивних шкіл, які повинні приймати всіх дітей, не зважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовні чи інші особливості" [4, с. 23].

Однак терміни "інтеграція" та "інклюзія" відмінні за своїми концептуальними підходами. Зокрема документ "Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами" зазначає, що "...інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір". Інклюзія ж – це політика та процес, які уможливають участь усіх дітей (з особливими освітніми потребами та з типовим рівнем розвитку). Відмінність у підходах полягає у тому, що при інклюзії зусилля спрямовані на зміну суспільства, щоб воно враховувало і пристосовувалось до ін-

дивідуальних потреб людей, а не навпаки [9, с. 11].

Англійське дієслово "inclusion" перекладається як "утримувати, включати, мати місце в своєму складі". На відміну від інтеграції сам термін "інлюзія" має більш одностороннє значення і передбачає "включення когось" (дитини з особливими освітніми потребам) "кудись" (у масові загальноосвітні навчальні заклади), але як результат ми можемо отримати наявність в деякому середовищі "чужорідного тіла". Так, у мінералогії інклюдзією (включенням) в мінерали (з англ. "inclusions in minerals") називають "сторонні тверді, рідкі і газоподібні тіла, захоплені мінералами при зростанні всередині кристалів". У біології включення (інклюдзія) найчастіше трапляються в рослинних клітинах і від органел (структурних компонентів клітини) відрізняються тим, що вони тимчасові. Тому термін "інклюдзія" є досить гіпотетичним і, як результат, ті, хто "включаються", не завжди стають повноправними учасниками загального дружнього учнівського колективу.

Поняття "inclusion" за кордоном (США, Канада, Великобританія), де існує 50-річний досвід соціальної інтеграції так званих "дітей з особливими потребами", приходиться на зміну поняттю "інтеграція" і відображає нові погляди не лише на освіту, але й місце людини в суспільстві. Адже механічне поєднання (інтеграція) в одному класі дітей з особливими освітніми потребами і з типовим рівнем розвитком не означає повноцінної участі перших у житті класу. Мета інклюзивної освіти – дати всім учням можливість найбільш повноцінного соціального життя, активної участі в колективі, тим самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів суспільства.

Таблиця 1

Нормативи наповнюваності спеціальних класів для дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах

Показники	Наповнюваність не повинна перевищувати
глухих, сліпих	8
зі зниженим слухом, із наслідками поліомієліту і церебральним паралічем, глибоко розумово відсталих	10
зі зниженим зором, з важкими порушеннями мови, розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку	12
із складними дефектами розвитку	6

Розводячи терміни "інтеграція" та "інклюзія", важливо підкреслити, що перша може бути наслідком другої, але не навпаки.

Соціальна інклюзія на індивідуальному рівні повинна включати три компоненти:

- включення у групу;
- включення у діяльність;
- відчуття включення (позитивний емоційний контакт із соціумом).

Очевидно, що певні характеристики повинен мати і соціум, який буде сприяти активізації інклюзивних процесів. Інклюзивне суспільство - це відкрите суспільство, яке приймає індивідуальні включення.

ЮНЕСКО розглядає інклюзію "як динамічний метод позитивного реагування на багатоманітність учнівського контингенту та ставлення до індивідуальних відмінностей не як до проблем, а можливостей для збагачення навчального процесу". [5]

Щоб зрозуміти інклюзію у повній мірі, доречно розглядати її в таких площинах:

Інклюзія - це процес. Це неперервний пошук кращих способів урахування дитячої багатоманітності.

Інклюзія спрямована на виявлення і подолання бар'єрів. Відповідно, вона передбачає збір, узагальнення і оцінку інформації з великої кількості джерел з метою планування вдосконалення політики і практики.

Інклюзія покликана створювати умови для присутності, участі та досягнення усіх учнів. Це не просто "відсиджування" дитини з особливими освітніми потребами в стінах загальноосвітнього навчального закладу, а участь її в різноманітних формах роботи під час уроків та опанування певними вміннями та навичками [3].

Інклюзивна освіта, як один із підходів до освіти, зорієнтована на розвиток і має на меті задовольняти освітні потреби всіх дітей, а особливо тих, хто виключений з навчально-виховного процесу.

У Саламанкській декларації і програмі дій зазначається, що: "Звичайні школи з такою інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективними засобами боротьби з дискримінаційними ставленнями, підґрунтям створення доброзичливого середовища, побудови інклюзивного суспільства та забезпечення освіти для всіх" (Саламанкська декларація, ст.2).

Таким чином, *забезпечення інклюзивності* вважається процесом, що спрямований на задоволення найрізноманітніших потреб усіх дітей, молоді й дорослих шляхом розширення їхньої участі в навчанні, культурній діяльності й житті

громади, а також зменшення масштабів і усунення проблеми виключення тих чи інших груп з освіти та в середині освіти. Цей процес пов'язаний зі змінами й перетвореннями в змісті, підходах, структурах і стратегіях, а його визначальною рисою є загальна концепція, яка охоплює всіх дітей відповідної вікової групи, і переконаність у тому, що саме звичайна шкільна система покликана дати освіту всім дітям [7, с. 5–6].

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами [6].

У Концепції розвитку інклюзивної освіти, яка затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 "Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання", зазначено, що інклюзивне навчання - це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 року № 1482-р, Указ Президента України від 30.09.2010 року №926 "Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні" та відповідні накази Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. № 855 "Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки", від 21.12.2009 № 1153 "Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року" направлені саме на активізацію роботи із запровадження інклюзивного навчання в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами.

Ці документи можна розглядати, як своєрідний заклик негайно включати дітей з особливими освітніми потребами, хай і не в підготовлене, не пристосоване масове освітнє середовище. Очевидно, на-

голос при формуванні в суспільстві інклюзивного підходу потрібно перевести із неперспективної площини лозунгу ("всі заклади освіти змусимо бути інклюзивними") в площину змістовну – як освітнє середовище зробити інклюзивним, доступним, ефективним.

Висновки. На сьогодні термін "інклюзія" по-різному трактується в Україні та за кордоном. Він часто використовується для радикально протилежних феноменів: від некваліфікованого ентузіазму до пропаганди філософії інклюзії, яка базується на ідеях моральності, совісті, терпимості та правах кожної людини.

Створення інклюзивного суспільства не відбудеться завдяки гаслам, указам та наказам. Це значна робота, яка охоплює різні сфери життя – удосконалення нормативно-правової бази, створення умов для безперешкодного доступу до навчальних закладів, починаючи з дошкільних, збереження єдиного освітнього простору, проведення просвітницької роботи серед населення та багато інших.

Таким чином, для розвитку інклюзивної освіти в Україні важливим є вирішення таких проблем, що стосуються термінології:

- відсутність усталеної чіткої термінології щодо дітей з особливими освітніми потребами;
- наявність різних підходів у розумінні інклюзії за кордоном та в нашій державі;
- асоціювання інклюзії лише з освітою дітей із порушеннями психофізичного розвитку, ігнорування обдарованих дітей в контексті задоволення особливих потреб;
- домінування академічної інклюзії над соціальною.

Не зважаючи на розуміння українськими науковцями важливості розвитку термінологічного поля інклюзивної освіти та посилення уваги до цієї проблеми, залишається ще чимало невирішених завдань у цій сфері, які вимагають подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Всемирный доклад об инвалидности. – Всемирная организация здравоохранения, 2011. – С. 8.*
2. *Інклюзивна освіта: стан та перспективи розвитку в Україні : [Науково-методичний збірник до Всеукраїнської конференції в рамках реалізації проекту "Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами" за підтримки програми IBPP – TACIS Європейської комісії]. – К. : ФОП Придатченко П. М., 2007. – С. 16–17.*

3. *Бондар Є. О. Виховання осіб з психофізичними вадами як соціальна проблема [Електронний ресурс] / Є. О. Бондар // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. – Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/psicho/bond/print>.*

4. *Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реальності та перспективи / А. А. Колупаєва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – С. 272.*

5. *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All – Published in 2005 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – 2005. – С.12.*

6. *Керівні рекомендації для інклюзії: забезпечення доступу до освіти для всіх. – К. : ЮНЕСКО, 2009. – С. 8.*

7. *Керівні принципи політики в галузі інклюзивної освіти. – К. : ЮНЕСКО, 2009. – С. 5–6.*

8. *Корнілов С. В. Запровадження інклюзивної освіти в ЗНЗ / С. В. Корнілов // Управління школою. – 2011. – № 1–3 (301–303). – С. 76.*

9. *Як досягти змін: [Посібник для батьків і педагогів з одстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності] / Укладачі Наталія Софій, Юлія Найда. - К. : ФОП Парашин І. С., 2010. – С.11.*

Стаття надійшла в редакцію 10.01.2011 ■

Охарактеризовано етапи розробки і впровадження сучасної системи управління якістю ISO 9001:2009 у Полтавському ОІППО для досягнення необхідного рівня ефективної моделі управління, яка дає змогу досягти прозорості та легкості у керівництві навчальним закладом і підвищити ефективності роботи працівників усіх рівнів.

Охарактеризованы этапы разработки и внедрения современной системы управления качеством ISO 9001:2009 в Полтавском ОИППО для достижения необходимой эффективной модели управления, которая позволяет достичь прозрачности и легкости в управлении учебным заведением и повысить эффективность работы сотрудников всех уровней.

The article reveals the stages of the development and introduction of modern quality management system ISO 9001:2009 in INSET-Poltava to achieve the required level of the effective management model that enables to achieve transparency and manageability of educational institutions and to improve the efficiency of employees at all levels.

УДК 371.11

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ В ПІСЛЯДИПЛОМНУ ПЕДАГОГІЧНУ ОСВІТУ

В. В. Зелюк

Одним із основних чинників успішної діяльності будь-якої організації, зокрема освітньої установи, є якість результатів її діяльності. Досягти необхідного рівня якості, що задовольняє вимоги всіх зацікавлених сторін, можна за допомогою створеної, впровадженої і сертифікованої незалежним органом сертифікації системи управління якістю (СУЯ) на відповідність вимогам міжнародних стандартів серії ISO.

В Україні вимоги стандарту ISO 9001 поширюються з 2001 р., коли наша держава увійшла у Міжнародну організацію зі стандартизації та прийняла стандарт ДСТУ ISO 9001:2001 "Системи управління якістю. Вимоги" – національний аналог міжнародного стандарту.

Стандартом ISO 9001 керуються установи, які прагнуть, щоб їхні послуги були стабільно якісними з точки зору споживача. Згаданий стандарт передбачає впровадження системи управління якістю послуг.

Головним завданням СУЯ є не лише вихідний контроль якості наданої послуги, а створення системи, що дасть змогу не допускати помилок, які призводять до поганої якості послуг, виявляти побажання і конструктивні пропозиції споживачів та передбачати їх [1]. Розроблена СУЯ повинна бути:

- ♦ придатною для сертифікації;
- ♦ компактною, зрозумілою та зручною;
- ♦ практично корисною та давати можливість використання її як основи інформаційної моделі діяльності.

В умовах зростання конкуренції в освітній галузі наявність сертифіката ISO 9001 – один із чинників, що допомагає

Полтавському ОІППО продовжувати залишатися одним із фаворитів у своїй галузі.

Метою впровадження системи управління якістю є сприяння розвитку стандартизації на світовому рівні для розширення співробітництва в галузі інтелектуальної, наукової, технічної і економічної діяльності.

Застосування вимог стандарту ISO 9001 у системі управління установою допомагає вирішити низку внутрішніх та зовнішніх питань, зокрема: покращити якість послуг, тим самим підвищити задоволеність споживачів; стати конкурентоспроможним на внутрішньому та зовнішніх ринках. Це також сприяє досягненню прозорості та легкості в управлінні діяльністю організації і підвищенню ефективності роботи працівників усіх рівнів.

Система управління якістю в освіті

Основною метою створення та впровадження СУЯ є безперервне поліпшення якості освіти.

За даними УкрСЕПРО (*українська національна система сертифікації продукції*) в освітній галузі України сертифіковано СУЯ менше двох десятків навчальних закладів. Водночас у світі у сфері освіти впроваджено понад 25 тисяч таких систем.

Полегшує впровадження СУЯ в українських закладах освіти документ, схвалений 2006 р. міжнародною робочою групою ISO на семінарі у Бусані (Корея) і прийнятий у 2007 році. В Україні цей документ гармонізовано та затверджено як

ДСТУ–П ІВА 2:2007 "Настанови щодо застосування ISO 9001:2000 у сфері освіти".

Внутрішні результати, що їх організація отримує від запровадження системи управління якістю, прямо залежать від зусиль, які вона докладає для покращення своєї діяльності. ISO 9001 сприяє тому, щоб діяльність освітньої установи була контрольованою і забезпечувала виконання основних вимог стандарту ДСТУ ISO 9001:2001, а саме:

- ♦ максимальне задоволення потреб і запитів споживача;
- ♦ недопущення до споживача невідповідної продукції;
- ♦ залучення персоналу належної кваліфікації і підготовки;
- ♦ упорядкування документообігу;
- ♦ упровадження процедури внутрішнього аудиту;
- ♦ проведення запобіжних і коригувальних дій;
- ♦ здійснення систематичного планування, аналізу та постійного поліпшення результатів діяльності [2].

Упровадження системи управління якістю в ПОППО

Метою впровадження у Полтавському ОППО стандарту ISO 9001 стало задоволення вимог споживачів освітніх послуг. Система управління якістю в ПОППО базується на принципах управління якістю, основи яких закладено в міжнародних стандартах ISO серії 9000, прийнятих міжнародною організацією зі стандартизації ISO [4]:

1. Орієнтація на замовника: ми залежимо від своїх замовників і тому повинні розуміти їх поточні та майбутні потреби, виконувати їх вимоги і прагнути до перевищення їх очікувань.

2. Лідерство: керівництво встановлює єдність мети та напрямів діяльності організації, нам слід створювати та підтримувати таке внутрішнє середовище, у якому працівники можуть бути повністю залучені до виконання завдань організації.

3. Залучення працівників: працівники на всіх рівнях становлять основу організації, і їх повне залучення дає змогу використовувати їхні здібності на користь організації.

4. Процесний підхід: бажаний результат досягається ефективніше, якщо діяльність та пов'язаними з нею ресурсами управляють як процесом.

5. Системний підхід до управління: управління взаємопов'язаними процесами як системою, їх ідентифікування та розуміння сприяють досягненню результату.

6. Постійне поліпшення: слід вважати незмінною метою організації постійне поліпшення діяльності організації загалом.

7. Прийняття рішень на підставі фактів: ефективні рішення приймають на підставі аналізування даних та інформації.

8. Взаємовигідне співробітництво: партнерство і взаємовигідні стосунки підвищують спроможність сторін створювати цінності.

Отже, СУЯ має фундаментальний характер і встановлює основоположні вимоги ISO 9001:2009 до ПОППО як освітньої установи.

У 2010 році інститут успішно пройшов сертифікацію і підтвердив високий рівень якості менеджменту. Одержаний ПОППО сертифікат засвідчує, що система управління якістю стосовно надання освітніх послуг навчальними закладами, пов'язаних з одержанням вищої освіти на рівні кваліфікаційних вимог до перепідготовки, підвищення кваліфікації, яке здійснюється Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського згідно з чинними в Україні нормативними документами, відповідає вимогам ДСТУ ISO 9001:2009 (ISO 9001:2008, IDT).

Завдяки системі управління якістю, що відповідає міжнародному стандарту ISO 9001, колектив ПОППО інакше бачить і визначає якість – не як остаточну точку продукції, а як якість роботи кожного структурного підрозділу. У такому ключі розглядається робота усіх відділів, а також кожного працівника інституту.

Шлях розробки і упровадження сучасної системи управління якістю ISO 9001:2009 у ПОППО тривав 22 місяці. На цьому шляху були і тимчасові розчарування, і досягнення повного прийняття системи колективом інституту (яке зросло по мірі впровадження СУЯ).

Консультування розробки процесів СУЯ виконували спеціалісти ДП "Полтавастандартметрологія", які навчали працівників, надали прототипи багатьох документів, допомагали у впровадженні СУЯ, проводили лекції з роз'яснення мети упровадження СУЯ та семінари-практикуми з підвищення кваліфікації "Внутрішній аудит системи менеджменту якості з урахуванням вимог ДСТУ ISO 9001:2009".

Проблемою, з якою зіткнувся колектив ПОППО, стала необхідність розроблення і підтримання в актуалізованому стані значного обсягу документації, частих змін до неї, особливо на перших етапах роботи, ведення великої кількості записів, а також проведення внутрішніх аудитів. Окремі співробітники вбачали у цьому перешкоди їх основній роботі. Вирі-

шити згадані проблеми допомогло навчання персоналу.

У системі управління якістю ПОППО залишається низка питань, над якими працює колектив закладу:

- ♦ як зробити так, щоб система управління якістю стала потужним інструментом для керівництва і дала можливість зосередитися на розв'язанні стратегічних проблем;

- ♦ як отримати конкурентні переваги від упровадження системи управління якістю та переконати своїх споживачів і партнерів у власній надійності;

- ♦ як домогтися того, щоб кожен співробітник ПОППО чітко знав свої дії та усвідомлював, що дії всіх співробітників узгоджені і спрямовані на досягнення спільної мети – реалізацію політики інституту, над втіленням якої колектив працює за стандартами ISO 9001:2009.

Важливо зазначити, що отримання сертифіката є не кінцевим результатом, а лише проміжним кроком до упровадження СУЯ, адже однією з вимог стандарту є постійне удосконалення системи управління якістю та підвищення її результативності. Кінцевим результатом є створення реально діючої та динамічної системи управління якістю ПОППО.

У Полтавському ОППО впроваджена і підтримується в робочому стані СУЯ, що описана в Настанові з якості (НЯ).

НЯ є основою для розробки всіх документів, необхідних для функціонування СУЯ інституту.

НЯ призначена для повсякденного використання керівництвом і персоналом інституту з метою:

- ♦ поширення інформації про політику, процедури і цілі у сфері якості при плануванні та наданні послуг у межах визначених повноважень;

- ♦ демонстрації здатності інституту ефективно працювати, надавати послуги, які відповідають встановленим вимогам і задовольняють споживачів;

- ♦ вдосконалення загальної діяльності інституту шляхом аналізу і оцінки, систематизації і впорядкування діяльності щодо забезпечення якості послуг і управлінських рішень, які надаються та приймаються;

- ♦ забезпечення постійного функціонування СУЯ і дотримання встановлених вимог у разі зміни зовнішніх і внутрішніх чинників;

- ♦ підготовки персоналу відповідно до вимог СУЯ.

Щоб успішно керувати організацією і забезпечувати її функціонування, необхідно спрямовувати та контролювати її діяльність систематично і відкрито. Успіху можна досягти завдяки впровадженню та актуалізуванню системи управління

якістю, розробленої для постійного поліпшення показників діяльності, з урахуванням потреб усіх зацікавлених сторін.

Затверджена у ПОППО *Політика у сфері якості* визначає місію інституту, цінності, основні принципи діяльності та відповідальність керівництва [5].

Місія: сприяти професійному розвитку педагогів задля підвищення якості освіти у Полтавській області.

Цінності: досконалі вміння, інновації, пошук і дослідження, допитливість, різноманітність, рівноправність і справедливість, підтримка діяльності громадських об'єднань працівників освіти і учнівської молоді, населення області, екологічна безпека, чесність, повага, толерантність, довіра, технологія, прозорість.

Основні принципи діяльності:

- ♦ реалізація політики держави у сфері освіти;

- ♦ пріоритетність потреб і прав споживача у наданні послуг;

- ♦ прозорість, послідовність і професійність управління;

- ♦ професійний розвиток і саморозвиток персоналу для вирішення завдань інституту;

- ♦ ефективне поліпшення якості надання послуг.

Забезпечення якісного виконання роботи шляхом:

- ♦ використання вітчизняного та міжнародного досвіду з надання освітніх послуг;

- ♦ постійного удосконалення процесів, що стосуються розуміння (вивчення) і задоволення потреб споживачів (замовників);

- ♦ створення належного виробничого і навчально-дослідницького середовища;

- ♦ підтримки на високому рівні компетентності персоналу;

- ♦ удосконалення взаємодії персоналу за принципами;

- ♦ моніторингу та вимірювання якості надання послуг і процесів системи управління якістю для запобігання виникненню проблем;

- ♦ партнерства та взаємовигідного співробітництва з інституціями, що сприяють наданню освітніх послуг.

Керівництво ПОППО бере на себе зобов'язання щодо:

- ♦ підтримання системи управління якістю і поліпшення її результативності відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001;

- ♦ забезпечення реалізації Політики у сфері якості і доведення її до кожного працівника.

Методики процесів СУЯ в Полтавському ОППО розроблені з метою визначення і документального закріплення порядку їх управління, послідовності кроків (дій), відповідальності і взаємодії учасників.

Вони призначені для працівників відділів – учасників процесів – і є обов'язковими для виконання всіма структурними підрозділами Полтавського ОІППО [6].

Методика "Управління документацією СУЯ" містить опис процесу управління документацією СУЯ Полтавського ОІППО та поширюється на позначення документів СУЯ, управління методиками та інструкціями СУЯ.

Вимоги цієї методики обов'язкові для виконання всіма структурними підрозділами Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського, що задіяні в системі управління якістю.

Методика "Управління протоколами" містить опис процесу "Управління протоколами", які оформляються при функціонуванні процесів СУЯ. Вимоги цієї методики обов'язкові для виконання керівниками процесів, персоналом підрозділів при:

- ♦ реєстрації інформації та даних про функціонування процесів СУЯ;
- ♦ оформленні і веденні протоколів;
- ♦ контролі правильного оформлення і ведення документації СУЯ;
- ♦ перевірці функціонування процесів СУЯ внутрішніми і зовнішніми аудиторами.

Методика "Діловодство" визначає управлінські дії, необхідні для встановлення порядку роботи із документами з моменту їх створення (надходження) до передачі в архів.

Робота із документами включає:

- ♦ опрацювання вхідної документації;
- ♦ організацію контролю за виконанням документів;
- ♦ визначення відповідальних за розробку документа і термін розробки документа;
- ♦ збір інформації;
- ♦ затвердження документа;
- ♦ забезпечення ідентифікації змін та статусу документів;
- ♦ забезпечення наявності відповідних версій чинних документів у місцях застосування;
- ♦ забезпечення чіткості та простоти ідентифікації документів;
- ♦ аналізування та, у разі потреби, актуалізацію документів і нового їх затвердження;
- ♦ запобігання ненавмисному застосуванню застарілих документів і застосування належної їх ідентифікації у разі їх зберігання у будь-яких цілях;
- ♦ ознайомлення персоналу з документом;
- ♦ зберігання документа;
- ♦ опрацювання вихідної документації.

Методика "Аналізування системи управління якістю з боку керівництва" забезпечує збір і аналіз даних для підтвердження досягнення необхідної якості і перевірки результативності СУЯ, а також розробку рекомендацій щодо її вдосконалення.

Метою процесу "Управління персоналом" є визначення управлінських дій, необхідних для:

- ♦ забезпечення необхідного рівня компетентності персоналу, залученого до робіт, що впливають на якість продукції;
- ♦ оцінювання діяльності;
- ♦ обізнаності персоналу щодо доцільності та важливості своєї діяльності і свого внеску в досягнення цілей у сфері якості;
- ♦ реєстрації даних стосовно освіти, професійної підготовки, кваліфікації та досвіду.

Методика "Управління інфраструктурою" поширюється на процеси, пов'язані з матеріальними, технічними ресурсами та системами забезпечення життєдіяльності ПОІППО:

- ♦ будівлями, виробничими приміщеннями та відповідними інженерно-технічними спорудами;
- ♦ обладнанням – технічні і програмні засоби;
- ♦ допоміжними службами – транспортними, комунікаційними, лікувально-профілактичними, тепловодопостачанням, енергетикою.

Процес "Аналіз потреб у післядипломній педагогічній освіті" визначає дії, необхідні для:

- ♦ з'ясування кількісного та якісного складу слухачів, які бажають пройти курсове підвищення кваліфікації, розподілу їх за навчальними групами та типами навчання (очне, дистанційне);
- ♦ забезпечення проходження стажування працівників освіти на кафедрах інституту.

Мета процесу "Організація і проведення навчального процесу" полягає у визначенні дій, необхідних для найбільш ефективного підвищення кваліфікації працівників освіти, а також з'ясування результативності навчальної діяльності, підбиття підсумків навчання слухачів.

Методика проведення оцінювання слухачів містить опис процесу оцінювання слухачів під час навчання на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників у ПОІППО.

Вимоги обов'язкові до виконання всіма співробітниками кафедр, методистами, кураторами, котрі проводять оцінювання результативності роботи слухачів на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників у ПОІППО.

Методика "Моніторинг якості проведення навчального процесу" забезпечує отримання інформації, необхідної для модернізації навчального процесу.

Для проведення моніторингу якості навчального процесу у ПОІППО потрібно застосовувати такі дії:

- ♦ провести суцільний контроль якості навчального процесу шляхом опитування слухачів;

- ♦ здійснити контроль якості проведення навчального процесу шляхом перевірки присутності слухачів і викладачів на заняттях, дотримання ними розкладу занять;

- ♦ здійснити вибіркового контролю якості проведення навчального процесу шляхом перевірки якості викладання.

Метою процесу "Видавнича діяльність" є визначення управлінських дій, необхідних для виконання замовлень на друковану продукцію в ПОІППО.

"Внутрішній аудит" дозволяє підтверджувати відповідність вимогам щодо управління якістю, сприяє поліпшенню СУЯ, забезпечує виявлення і усунення невідповідностей послуг і процесів СУЯ для попередження їх повторної появи, підтверджує виконання коригувальних та запобіжних дій.

Визначені методики включають надання освітніх послуг та управління якістю освітніх процесів. Застосування стандарту допоможе ідентифікувати характер систем і процесів, необхідних для задоволення потреб споживачів і постійного підвищення якості діяльності ПОІППО.

Практика впровадження системи управління якістю у ПОІППО переконує, що в питаннях управління важливий системний підхід. Доказом цього є побудова і впровадження системи управління якістю згідно з вимогами міжнародного стандарту ISO 9001.

Завдяки впровадженню системи управління якістю у ПОІППО суттєво покращено навчально-виховну діяльність і підвищено результативність та ефективність роботи; стабільно підтримується висока якість послуг; зросла задоволеність послугами слухачів курсів підвищення кваліфікації та працівників структурних підрозділів ПОІППО.

Крім оптимізації процесів усередині установи та можливості впливати на результат роботи, заклад шляхом сертифікації системи управління якістю на відповідність вимогам ДСТУ ISO 9001 має змогу підтвердити свою професійну компетентність, підвищити престиж і авторитет. Таким чином, вигоди від впровадження системи управління якістю очевидні.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що система управління якістю згідно з

вимогами ISO 9001 – це дієвий інструмент для аналізу роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського, а також ефективна модель управління, яка дає змогу оперативно реагувати на зміни ринкового середовища, і своєчасно впроваджувати запобіжні та коригувальні заходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДСТУ ISO 9000-2001. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9000:2000, IDT) / А. Сухенко (керівник розроб.), О. Герус (пер. і наук.-техн.ред.). – На заміну ДСТУ 3230-95. – [Чинний від 2001-10-01]. – Офіц. вид. – К.: Держстандарт України, 2001. – VI, 27с. – (Державний стандарт України). – С. 3 – 5.

2. ДСТУ ISO 9000-2001. Системи управління якістю. Основні положення та словник (ISO 9000:2000, IDT) / А. Сухенко (керівник розроб.), О. Герус (пер. і наук.-техн. ред.). – На заміну ДСТУ 3230-95. – [Чинний від 2001-10-01]. – Офіц. вид. – К.: Держстандарт України, 2001. – VI, 27с. – (Державний стандарт України). – С. 2 – 8.

3. Закон України "Про стандартизацію" № 3164-IV (3164-15) від 01.12.2005.

4. Реформування системи підготовки і підвищення кваліфікації персоналу підприємства як складова інноваційного розвитку промисловості м. Києва / Матеріали Київської міської науково-практичної конференції. – К.: ЦНТЕІ, 2005. – С. 88.

5. Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського [Електронний ресурс]. Стратегія та управління якістю. – Режим доступу: <http://www.ipe.poltava.ua>.

6. Проектування регіональних освітніх систем підвищення кваліфікації педагогічних працівників: система управління якістю в ПОІППО: збірник матеріалів СУЯ відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001: 2001 / відповідальна за випуск О. Мартинець. – Полтава: ПОІППО, 2009. – 302 с.

7. Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. 1940 – 2010 / В.В.Зелюк (голова ред. кол.) – Полтава: ПОІППО, 2010. – 576 с.: фотоіл. – До 70-річчя Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського.

Стаття надійшла в редакцію 25.02.2011 ■

Наведено стенограми особливо важливих публічних виступів А.С. Макаренка в період з 1936 по 1939 рр. Коментарі відомого німецького вченого-макаренкознавця Гьотца Хілліга до недрукованих раніше в автентичному вигляді текстів дають можливість простежити шлях до їх правок, створюють панораму певних макаренківських натяків, замовчувань.

Приведены стенограммы особенно важных публичных выступлений А.С. Макаренко в период с 1936 по 1939 гг. Комментарии известного немецкого ученого-макаренковедца Гётца Хиллига к впервые печатающимся в аутентичном виде текстам дают возможность проследить путь к их поправкам, создают панораму определенных макаренковских подлогов, намеков, умолчаний.

Paper gives especially important transcripts of A.S. Makarenko's public speeches in the period from 1936 to 1939. Comments of the famous German scholar Goetz Hillig to previously unpublished texts in their authentic form enables to trace the path of edits and create panorama of hints, concealment of Makarenko.

УДК 371.4(477.53)

НА ПУТЯХ К НАУЧНОЙ БИОГРАФИИ А. С. МАКАРЕНКО*

Г. Хиллиг

Разработка научной биографии А.С. Макаренко является одной из острых потребностей макаренковедения. Данная задача требует широкого использования не только историко-биографической литературы, архивных материалов и публикаций о педагоге-писателе и его деятельности, воспоминаний соратников и очевидцев, но также и релевантных источников о правительственных и партийных решениях по вопросам народного образования и литературной политики во время его жизни. Решающее значение при этом имеет систематическая оценка произведений Макаренко ввиду степени их соответствия истинности, выявление неточностей и преувеличений.

Касательно последнего, необходимо учесть еще один важный момент: в процессе анализа советских собраний макаренковских сочинений выяснилось, что официальные издания АПН РСФСР (СССР) в семи и восьми томах (с 1950 по 1986 гг.) не соответствуют нормам источникововедения и требованиям текстологии. Так, сотрудники марбургской лаборатории "Макаренко-реферат" обнаружили многочисленные редакторские вторжения в смысл и стилистику авторских текстов, их изменение, сокращение и даже произвольные вставки. В значительной мере это касается особенно важных в педагогическом отношении стенограмм выступлений А.С. Макаренко: подлинник был частично

искажен в угоду конъюнктурной политической идеологии.

Это побудило автора данного материала к подготовке издания стенограмм всех известных на сегодняшний день публичных выступлений А.С. Макаренко в период с 1936 по 1939 гг. Речь идет о 22 документах, которые впервые печатаются в аутентичном виде, а именно – на основе соответствующих стенограмм из наследия педагога-писателя. Книга выходит в свет в III квартале 2011 г. в Елецком государственном университете им. И.А. Бунина.

В ходе работы над этим сборником удалось раскрыть большое количество новых релевантных биографических фактов, которые в виде примечаний вошли в комментарии к елецкому изданию. В настоящей публикации читатели журнала "Постметодика" имеют возможность ознакомиться с собранием особенно важных из тех примечаний, с помощью которых удастся создать панораму определенных макаренковских подлогов, намеков, умолчаний, а также проследить путь к их поправкам.

1. Выступление в Высшем коммунистическом институте просвещения в Москве ([начало августа 1936 г.]). Российский госархив литературы и искусства (ссылки как на: РГАЛИ), 332-4-188, лл.34-38.

Прим.2: "Возьмем теперешнюю школу. Хотя бы советскую образц[овую] школу

* Продолжения у "ПМ", 2011, № 2.

№ 2 им. Ворошилова. Там ведь нет коллектива. Ссоры, сплетни, разговоры". Макаренко 11.02.1936 г. "на собрании учащихся VII-X классов 2-й образцовой московской школы им. К.Е. Ворошилова" выступил о "Педагогической поэме" ("ПП") (Морозова Н.А. А.С. Макаренко. Семинарий. Изд. 2-е, переработ. Л., 1961, с.114).

Прим.5: "Я объезжал Киевскую область, в[о] многих детских домах мне пришлось снять железные решетки на окнах". Речь идет о деятельности Макаренко в ОТК НКВД УССР в Киеве (см. док. № 2, прим.9).

Прим.6: *Большевская коммуна* – организованная в 1924 г. трудкоммуна № 1 ОГПУ (НКВД СССР) им. Ягоды, в 1920-30-х гг. всемирно известное учреждение для перевоспитания несовершеннолетних правонарушителей, "старший брат" макаренковской "Дзержинки"; см. также док. № 5, прим.29, 38.

Прим.10: "В коммуне им. Дзержинского настоящая десятилетка". Такая полная средняя школа в "Дзержинке" была организована лишь с начала 1934-35 уч. года – вместо рабфака Харьковского машиностроительного института при коммуне, который работал с 1930 по 1934 гг. и являлся гордостью Макаренко. Как следует из документа "О школьном комбинате коммуны им. Ф.Э. Дзержинского", составленного начальником ее педагогической части Макаренко, по всей вероятности, летом 1934 г. (см.: Макаренко А.С. Педагогические сочинения в восьми томах [ПС]. Т. 1. М., 1983, с.204, 358), с начала нового уч. года старшие классы общеобразовательной школы были открыты в составе "школьного комбината", включавшего, кроме семилетки (кл. III-VII), оптико-механическое и индустриальное отделения техникума и старший концентр десятилетки в составе VIII, IX и X кл. О десятилетке "Дзержинки" Макаренко упоминает также в статье "Справа партії (Дело партии)" (газ. "Юний піонер", 1936 г., № 10, 12.09, с.2). Умалчивание о существовании рабфака при коммуне в настоящем и всех других выступлениях педагога-писателя 1936-1939 гг. можно толковать как реакцию на изменение политики СССР по поводу среднего образования в середине 1930-х гг., в связи с чем рабфаки были упразднены (Российская педагогическая энциклопедия в двух томах. Т.2. М., 1999 [РПЭ 2], с.236-37, здесь – с.237).

Прим.11: "Вот я был в 25-й образцовой школе. Там на каждом шагу можно слышать: "мой папа нарком", "мой папа комкор", "мой папа редактор"". Данная школа была расположена в центре столицы (организована в 1931 г. из школ №№ 38 и 68). В середине 1930-х гг. школа

№ 25 олицетворяла собой все то, чем должна была являться советская школа. Сталин выбрал это учебное заведение для своего младшего сына Василия и дочери Светланы, т.к. школа славилась отменным порядком и дисциплиной (см. сб.: "Иосиф Сталин в объятиях семьи: из личного архива". М., 1993, с.45-48). Там дети вождя учились вместе с детьми высших руководителей СССР: Молотова, Бубнова и проч., а также авиаконструктора А.Н. Туполева, ученого-энциклопедиста О.Ю. Шмидта. По оценке американского ученого Ларри Ю. Холмса, "обширные фонды, квалифицированные учителя и общественная известность превратили школу № 25 в учреждение, которое символизировало и узаконило сталинское образование, сталинизм и СССР" (см.: Holmes L.E. Stalin's School. Moscow's Model School No. 25. 1931-1937. Pittsburgh, 1999). Достоин обсуждения факт, что и Макаренко после переезда с семьей в Москву определил в эту школу свою племянницу Олимпиаду, о чем она рассказывала составителю данного издания в 1970 г. Не исключено, что педагог-писатель посетил две вышеупомянутые столичные образцовые школы в 1936 г., чтобы найти адекватное учебное заведение для опекаемой.

Прим.13: "Чекиста возьмите за образец, а не Песталоцци". Примечательна редакция этой фразы в публикации данного выступления в сб. "А.С. Макаренко". Кн.7, Львов, 1969, с.142-47: "И в нашем творчестве мы должны брать в образец большевика, а не Песталоцци".

2. Встреча с читателями Московского завода "Шарикоподшипник" им. Л.М. Кагановича (25.10.1936 г.). РГАЛИ, 613-1-871.

Прим.3: "Поэтому написанная мною книга пролежала 5 лет, пока я решился – под большим нажимом и после энергичных требований А.М. Горького – отдать ее в печать". Рукопись первого варианта "ПП" Макаренко весной/летом 1933 г. переработал при финансовой поддержке Горького (5.000 руб.), которая дала ему возможность провести отпуск в Гаграх в доме отдыха Литфонда ССП СССР; см.: Переписка А.С. Макаренко с М. Горьким. Академ. издание. Под ред. Г. Хиллига при участии С.С. Невской. Марбург, 1990; OPUSCULA MAKARENKIANA (OM), Nr.11 (Переписка), с.171. Переработанную рукопись педагог в сентябре того же года в Москве передал писателю для публикации.

Прим.6: "[...] в своей книге ни разу не упомянул слова "педология"". Данное высказывание не совсем верно, потому что в 1-й части "ПП" (гл. "Шарин на расправе") содержится критическое замечание о педоло-

гии. Однако в другом месте (2-я часть, гл. "Осень") речь идет о редакторском изменении авторского текста, которое было проведено после постановления ЦК ВКП(б) от 04.07.1936 г. Имеется в виду дискуссия между инспектором Наркомпроса Джуриной и завколом Макаренко: " – Не читаете педагогической литературы? Вы серьезно говорите? / – Не читаю вот уже три года. / – Но как же вам не стыдно? А вообще читаете? / – Вообще читаю. И не стыдно, имейте в виду. И очень сочувствую тем, которые читают педагогическую литературу". Во всех советских изданиях "ПП", начиная с 1937 г. и оканчивая 1984 г. (ПС 3, с.254), вместо "педагогическая" литература говорится "педологическая" (см.: Makarenko A., *Gesammelte Werke. Marburger Ausgabe [GW]*. Bd.4. Stuttgart, 1982, с.143, 273).

Прим.9: "[...] мы, согласно постановлению ЦК партии и СНК, принимали от Наробраза некоторые колонии для правонарушителей". Отдел трудколоний (ОТК) НКВД УССР, где Макаренко занял пост помощника начальника и начальника отделения учебно-воспитательной работы, был организован летом 1935 г. В его подчинении находились 12 трудколоний, переданных – согласно постановлению СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 31.05.1935 г. "О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности" – в управление НКВД из Наркомпроса, а также 19 приемников-распределителей для несовершеннолетних. Трудкоммуны НКВД УССР им. Дзержинского и им. Балицкого были переведены в распоряжение ОТК лишь в январе 1936 г. – за исключением их промышленных подразделений, которые остались в ведении Админхозуправления (АХУ) НКВД. На Украине в ведение Отдела не входили трудколонии из системы ГУЛАГа, отличавшиеся закрытостью, суровым бытом и жесткими порядками. Почти все подобные гулаговские учреждения были сосредоточены в "братских республиках" – в России и Казахстане (см.: Абаринов А., Хиллиг Г. Испытание властью. Киевский период жизни Макаренко (1935-1937 гг.). Марбург, 2000; ОМ, №22 [Абаринов/Хиллиг], с.27).

Прим.10: "Мне самому пришлось принять такую колонию, которая была целиком во власти педологов, т.е. наиболее образованных, прекрасных, с их точки зрения, педагогов, – это одна киевская колония". Речь идет о трудовой колонии НКВД УССР № 6 в Бровахах, под Киевом, которой Макаренко руководил с октября 1936 г. по январь 1937 г. по совместительству, работая в ОТК.

Прим.11: "И вот они живут и живут, потому что мы их не изолируем, а наказываем так, как это рекомендовано постановлением ЦК партии". В п.7 поста-

новления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 31.05.1935 г. говорится: "Обязать наркомпросы союзных республик разработать правила внутреннего распорядка в детских домах, определив в них как меры поощрения за хорошее поведение воспитанников, так и меры наказания за совершаемые проступки" ("Правда", 1935 г., № 149, 31.05, с.3).

Прим.12: "Вот, например, 7 апреля прошлого года был издан закон, что все несовершеннолетние, совершившие преступления, отдаются под суд и судятся по всем законам обычного нашего советского уголовного права". По постановлению ЦИК и СНК СССР от 07.04.1935 г. "О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних" ответственность по некоторым видам преступлений начиналась с 12 лет.

Прим.14: "Идя навстречу нужде многих родителей, я написал вторую книгу, которая печатается сейчас в Москве. Она так и называется – "Книга для родителей"". Это заявление не соответствовало действительности – "Кдр" в тот момент еще не была закончена, что также следует из дальнейшего выступления докладчика.

Прим.24: "Только в 1914 г., через 9 лет, уже после смерти отца, я смог поступить в педагогический институт [...]". Это не соответствует фактам: отец педагога-писателя С.Г. Макаренко умер 27.02.1916 г., т.е. на втором году учебы А.С. в Полтавском учительском институте.

Прим.25: "С 1917 г. я опять учительствовал в той же школе, что и раньше, но я был уже директором школы. Это вагонный завод в Крюкове". Здесь Макаренко имеет в виду ж.д. училище, которым он руководил с 1917 по 1919 г. Крюковские мастерские лишь в советское время были реорганизованы в вагонный завод.

Прим.26: "Я в этой школе был до Деникина. Во время Деникина мне пришлось оттуда уйти". Занятие Крюкова деникинской Добровольческой армией произошло 10.08.1919 г. (Рад. энциклопедія історії України, т.2. Київ, 1970, с.501).

Прим.27: "Я пошел в народную школу в Полтаве учителем". Приглашение "на должность заведующего городским низшим начальным училищем им. князя Куракина", датированное "7/IX 1919 г.", Макаренко получил в Крюкове, когда еще работал на посту "инспектора Соединенного железнодорожного училища на ст. Крюков Юж.ж.д." (РГАЛИ, 332-4-360, л.1). Полтава была захвачена деникинкой армией уже 29.07.1919 г.; таким образом, он в сентябре того же года переехал из "белого" Крюкова в "белую" Полтаву. Утверждение докладчика, что он в этом городе работал не заведующим, а учителем одного из городских училищ, можно проследить также и по его анкетам, начиная с 1923 г.

Прим.28: "В Киеве строится образцовая колония, которая должна быть чем-то вроде коммуны им. Дзержинского. Мы ходатайствуем, чтобы ей дали имя Павла Петровича Постышева". Постышев П.П. (1887-1939), с 1933 по 1937 г. – секретарь ЦК ВКП(б) Украины.

Прим.29: "[...] они [дзержинцы] государству дают ежегодно 8 миллионов чистой прибыли". Точных данных о "чистой прибыли" от производства "Дзержинки" во время деятельности Макаренко не имеется. Однако в документе "Всесоюзная регистрация (перепись) предприятий социалистической промышленности на 1 января 1936 г." по поводу "Трудкоммуны им. "Дзержинского" (Харьков)", предприятия "фото-пленочное и электросверлилки", упоминается следующий заработанный в 1935 году доход: 15.400.200 рублей (Держ. архів Харківської області [ДАХО], Р-4511-1-16, л.3 с об.).

Прим.32: "Воспитывают они (чекисты) не только детей, но и взрослых. Я пока этим педагогическим миром вполне удовлетворен". Как свидетельствует фотография Макаренко вместе с сотрудниками библиотеки "Шарикоподшипника" (опубликованная в многотиражке "За советский подшипник", 1936, № 199, 03.11, с.4), он в Москве носил форму помначотдела НКВД, которую для "операдминсостава" ГУЛАГа и ОТК повсеместно ввели приказом наркома Ягоды лишь 25 июня 1936 г. (Абаринов/Хиллиг, с.162-64).

Прим.33: "Особенно меня стали ругать в 1930 г., когда я в "Дзержинке" возился, возился с воспитателями, а потом взял и в один день снял всех". См. Второе рождение. Трудовая коммуна им. Ф.Э. Дзержинского, Харьков. Харьков, 1932 (Втр.), с.24: "[1930 год]. Октябрь 16. "Уничтожение в коммуне должностей воспитателей. Коммунары уже настолько выросли и настолько выросло их самоуправление, что они уже могли в дальнейшем сами вести коммуну". Данное место из хроники "Перевернутые страницы" в семитомнике "Сочинений" АПН РСФСР (С) изменено таким образом: "[...] что они уже могли в дальнейшем сами поддерживать в коммуне установленный порядок и дисциплину". (С 2 [1951], с.410). Ответственный редактор В.Е. Гмурман в беседе с составителем данного издания (в 1973 г.) обосновывал "уточнение" текста тем, что теперешние советские читатели уже не в состоянии понимать значение макаренковской формулы: "сами вести коммуну".

Прим.34: "За это меня тоже начали покарывать – как это вы работаете без педагогов, где же руководящая роль педагогов?" О "ведущей роли педагогов" речь идет в постановлении ЦК ВКП(б) от 25.08.1931 г. "О начальной и средней шко-

ле", опубликованном в "Правде" от 05.09.1931 г. (№ 245, с.1). Здесь "снижение роли учителя" осуждается как "левый уклон".

Прим.35: "И сейчас новую большую колонию на 1.000 чел. я думаю организовать без единого воспитателя. Я организую там комсомольскую организацию. Кое-кого из старых комсомольцев я уже перетасил". Об упомянутом здесь проекте организации новой колонии НКВД УССР им. Постышева (см. прим.28) до сих пор ничего неизвестно. По всей вероятности, после снятия секретаря ЦК ВКП(б) Украины Постышева и наркома внутренних дел УССР Балицкого с их должностей (летом 1937 г.) ОТК НКВД от таких планов отказался.

Прим.36: "Я в своей книге говорю, что некоторые детали человеческой личности можно штамповать на штампах. На меня педагоги страшно кричат за это место – как можно человека штамповать?" Аналогии между процессами воспитания и производства, содержащиеся в 3-й части "ПП" (гл. "У подошвы Олимпа"), были раскритикованы некоторыми рецензентами. Поэтому настоящее высказывание из изданий данного произведения, вышедших в 1937 г., исключено, однако в посмертные издания оно вновь включено (см.: GW 5, с.308).

Прим.41: "Я не мог бы дать слова Калины Ивановича, если бы я не записывал некоторые его фразы". Записные книжки Макаренко 1920-х годов, в которых зафиксированы "слова Калины Ивановича", к сожалению, не сохранились.

Статья надійшла в редакцію 1.04.2011 ■

Досліджено навчально-виховну модель найвизначнішого мислителя і педагога VII століття Ісидора Севільського, зі змістом реноваційної педагогіки Гіспальської школи VI – VIII століть та її місцем в еволюції становлення західноєвропейської освіти.

Исследована учебно-воспитательная модель выдающегося европейского мыслителя VII века Исидора Севильского, с содержанием реновационной педагогики Гиспальской школы VI – VIII веков, ее местом в эволюции становления западноевропейского образования.

Paper acquaints with education system of the prominent man of science Isidorus Hispales, and with the content of renovation education of Hispales school in VI – VIII centuries, its place in education evolution of Western Europe.

УДК 371.4

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА МОДЕЛЬ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО ТА ГІСПАЛЬСЬКИЙ ПРОТОУНІВЕРСИТЕТ VII СТОЛІТТЯ

І. В. Цебрій

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Середньовічна модель освіти, процес формування якої в основному завершився наприкінці VIII століття в теоретико-практичній спадщині Ісидора (Вестготське відродження) та Алкуїна (Каролінгське відродження), до виникнення університетської системи залишалася практично незмінною. Головною її метою було ствердження християнської ідеології, виховання глибоковіруючої людини, успішне вивчення латинської і грецької мов, пробудження інтересу до Біблії, історії, національних витоків усіх країн європейської спільноти.

У VII – IX століттях у провідних країнах Західної Європи (Вестготській Іспанії, Імперії франків, Ірландії, Ломбардії) виникла багаторівнева система середньої освіти (початкові церковно-монастирські школи, школи-палаціуми, приватні школи, єпископально-кафедральні школи). Монопольне право в добу Оттонівського відродження в освітянській галузі головним чином ствердила за собою церква, яка ще від часів шкільної реформи Григорія I Великого (540 – 604) готувала не лише церковних діячів вищого рангу, а й державних службовців. Єпископально-кафедральні школи вищого рівня стали фундаментом для створення складної університетської структури у XII столітті, бо університети зазвичай виникали лише в тих культурно-адміністративних осередках, де раніше були засновані єпископські кафедри.

Єпископально-кафедральна школа вищого рівня, прикладом якої може послужити Гіспальська школа VII століття (Вестготська Іспанія), відрізнялася від майбутнього університету лише назвою. У часи єпископату Ісидора Севільського окрім се-

ми вільних мистецтв там викладали медицину, хімію, біологію, мінералогію, географію, історію, демографію, агрономію, архітектуру, флотобудівництво та військову справу. Дослідження структури змісту освіти в єпископально-кафедральній школі в добу раннього Середньовіччя підтверджує, що її керівництво і викладачі ставили актуальні для держави і навчальних закладів завдання та знаходили оптимальні шляхи їхнього вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витокам європейської освіти з її особливою моделлю поведінки наставника при-свячені праці Г. Пікова та В. Безрогова [3; 1]. Зміст педагогіки в добу раннього Середньовіччя та роль у ній унікального викладача став предметом дослідження В. Уколової і Л. Харитонова [4; 6]. Учені довели, що університетська модель у країнах західної Європи з'явилася вже у VII – VIII столітті, та в силу об'єктивних зовнішніх факторів змогла ствердитися лише в середині XI століття. Оскільки в світовій педагогіці XX – початку XXI століття наставник і його навчально-виховна модель розглядалися як одне ціле, метою цієї статті є відтворення навчально-виховної моделі Гіспальської школи в часи єпископату Ісидора Севільського, яка й послужила відправною точкою у становленні європейського університету.

У радянській педагогічній науці, а також і в зарубіжній педагогіці першої половини XX століття видатних педагогів VI – VIII століть вважали зберігачами античних традицій, котрі намагалися донести античну науково-педагогічну думку до наступних поколінь. І лише завдяки системним виданням їхніх творів (у Європі, починаючи з другої половини XX століт-

тя, а в країнах пострадянського простору зовсім нещодавно), ми маємо можливість переконалися, що їх менш за все можна вважати "зберігачами" минулої спадщини. Це були активні діячі епохи нового світу ("рах нова"), які формували новий тип культури та відповідної їйому навчальної системи.

У контексті становлення духовно-моральної парадигми освіти епохи Середньовіччя ми ставимо завдання з'ясувати призначення навчально-виховної системи та проаналізувати педагогічні ідеї найфундаментальнішого вченого раннього Середньовіччя, першого європейського енциклопедиста, автора дидактичної педагогічної літератури – Ісидора Севільського. Ісидор був безпосереднім продовжувачем освітньо-наукових та виховних ідей Боеція і Кассіодора. Однак він дав нам набагато більше можливостей щодо втілення власної моделі на практиці.

Творчість Ісидора Севільського завершила і підсумувала перехідний етап від пізньої Античності до раннього Середньовіччя, демонструючи нам особливий тип мислення вченої людини вже нової епохи. І тому не слід наголошувати на зникненні (чи занепаді) античної культури в даний період, а варто вивчати нові теоретичні та світоглядні засади молоді середньовічної науки, а також принципово нову педагогічну модель.

Виклад основного матеріалу статті. Правління вестготського короля Сісебута в Іспанії VII століття було останнім відносно спокійним періодом існування королівства. Ісидор був вихователем молодого короля і ставився до нього як батько. Звичайно, маючи такого фундаментального вихователя, Сісебут став покровителем науки і мистецтва у своїй державі, що викликало значне пожвавлення інтелектуального життя в країні. Такого піднесення культури не спостерігалось навіть наприкінці існування Римської імперії.

Розробляючи власну теорію виховання Ісидор Севільський дійшов висновку: для того, щоб мати право стати наставником, треба пройти кілька серйозних етапів: по-перше, підготовчий етап до викладання (Doctrina) – створення власної системи передачі загального знання, по-друге, етап Sapientia – надбання наставником мудрості у процесі викладання основ знань окремим вихованцям, котрі бажають навчатися ще в недосвідченого викладача, по-третє, Prudentia – досягнення наставником справжнього благочестя. Лише після цього він має право викладати в єпископальній школі або бути наставником дітей знаті чи королів [2, с. 156].

Для самостійного вивчення науки вихованцем Ісидор Севільський розробив власну систему, яка не втратила своєї актуаль-

ності й сьогодні: той матеріал, що заданий наставником для самостійного опрацювання, необхідно спочатку законспектувати частинами, потім кожну з них переказати вголос, відібрати з кожної частини необхідне і скомпонувати у власну доповідь.

Таким чином, після засвоєння граматики й діалектики вихованець під контролем наставника мав вивчати певними дозами самостійно чотири математичні науки, медицину, юриспруденцію, теологію, історію, географію, демографію, фізику, агрономію, архітектуру, хімію, мінералогію, мореплавання і флотобудівництво.

Нам може здатися це дивним, та у Гіспальській єпископальній школі початку VII століття, коли в ній викладав Ісидор Севільський, вихованці вивчали весь перелічений список предметів, якими мав володіти один універсальний наставник. І якби араби не завоювали Піренейський півострів, то перший університет у Європі виник би в Іспанії VII століття, бо єпископальна школа Ісидора не лише не поступалася університетам XIII століття, а навіть випереджала їх.

Вважаючи людину мініатюрною копією Всесвіту, Ісидор натхненно писав: "Голова людини спрямована в небо, а на ній є два ока, схожі на сонце і місяць. Дихання людини подібне до повітря, бо саме воно породжує вдих і видих, схожі на численні вітри Землі. Живіт людини можна порівняти з морем, бо в ньому зібрані всі рідини, як у море стікаються всі води. Нарешті – ступні ніг можна порівняти із землею, бо вони сухі й містять такий жар, як і земля. Справжній розум міститься в голові людини і підноситься над тілом, як Бог у небесах. Він може оглядати та управляти всіма речами з висоти" [6, с. 379].

Людина наділена тілесними відчуттями, уявою і розумом. "Не добрими справами, не тілесним сприйняттям, а тільки розумом ми відрізняємося від тварин", – стверджує Ісидор [2, с. 157]. Він знаходить для позначення останнього відповідні латинські назви, які вживає у якості синонімів – Intellectus, Ratio, Inteligentia. Таким чином, відносно людини ми спостерігаємо раціоналістичні тенденції у педагогіці дослідника.

Ісидор був людиною свого часу. Не дивлячись на всебічну його освіченість, син готської принцеси та знатного іспаноримлянина з найстарішого роду Картагени, він стояв на позиціях *релігійно-станової освіти*. Детально описуючи працю хлібороба і ремісника (до речі, він з великою повагою ставиться до практичного внеску обох у суспільство), вчений уважав, що кожна людина повинна мати повну уяву про ту працю, яка її годує, а особливо важливо це знати вченій людині, бо вона споживає продукти, вироблені іншими. Тому

ми можемо зробити висновок, що для Ісидора обов'язковим було поєднання теорії з практикою. Учений вивчав і записував характерні для того часу особливості ведення сільського господарства, галузі ремісництва тощо [429, с. 25].

Однак відносно освіти його теорія де в чому розходиться з практикою. Пропагуючи у своїх працях та викладаючи в Гіспальській школі енциклопедичні підвалини знання, Ісидор, як і папа Григорій I, був переконаний (за власною розробленою моделлю освіти), що бути носіями найвищого знання можуть в "божому житті" служителі церкви, які мають передавати й розробляти знання від покоління до покоління, у світському просторі – королі та їхнє оточення, оскільки це потрібно їм для правильного і чесного управління державою, запобігання війнам за допомогою дипломатії через встановлення миру.

А як же іншим верствам населення добратися до справжнього наукового знання? Чи це можливо? Можливо, підтверджує Ісидор, але такий шлях має лежати лише через церкву: миряни-прихожани мають ознайомитися із знанням завдяки слову і проповіді священика, а хто бажає поглибити знання, той має прийняти постриг [2, с. 26].

Спадковість у практичному знанні має передаватися від батька до сина, кожний рівень культури (кожний стан і прошарок суспільства) має своїх носіїв, що повинні бути закріплені знаннями. Інакше держава припинить своє існування. Землероби мають годувати суспільство, ремісники – створювати предмети для користування всього суспільства; воїни повинні захищати державу, професійно навчаючись військовій справі; королі – створювати закони; духовні наставники, які володіють глибокими знаннями, мають навчати своїх учнів, передаючи їм власну мудрість, котра зберігає, розробляє і пропагує знання. Ще є обрані з духовного стану, які настільки наближені до Бога своєю святістю, що практично можуть із ним спілкуватися (за приклад тут Ісидор наводить папу Григорія). Усі носії духовного начала виступають інтегруючим елементом суспільства.

У розділі трактату "Про природу речей", що має назву "Про тих, хто досягнув милосердя", Ісидор описує всі категорії бідності та чим ці люди повинні займатися. Особливі категорії складають *subditi* – раби, які мають працювати на своїх панів, *rustiti* – селяни, призначення котрих виготовляти продукти хліборобства, *coloni* – напівзалежна категорія населення, що займає проміжне становище між селянами та рабами, *famuli* – слуги, які працюють за наймом, добровільно уклавши угоду з хазяїном, *ingenue* – люди не шляхетного походження, котрі можуть зайнятися

будь-яким видом діяльності. Всіх їх разом Ісидор називає "*pauperi*" і "*miseri*" [2, с. 245].

З одного боку, вчений закликає бути милосердними до бідних, захищати їх і їхні права, з іншого – вимагає застосування до них покарань, якщо ці "*pauperi*" і "*miseri*" будуть порушувати закони держави або посягати на чийсь приватну власність. І в цьому немає нічого дивного: Ісидор жив у ті часи, коли відбувалися процеси нового станового розшарування і структура римського суспільства перемішалася з варварською. На практиці важко було зрозуміти, хто є хто, тому дотримання літери закону було єдиним орієнтиром для успішного розвитку суспільства.

Ісидор розробив особливу теорію щодо *виховання правителя*. Ця ідея займає провідне місце в його третій книзі "Сентенцій". На думку вченого, можуть бути різні правителі – "злі" чи "добрі" – все залежить від вихователя. І важливо не просто навчити короля гарно говорити, треба навчити государя правильно діяти. Якщо це дійсно король, то він повинен бути в першу чергу захисником свого народу, віри, батьком усіх бідних, головою усіх підданих у країні. У своїх руках король має зосереджувати всю повноту влади, а його піддані всіх категорій – нести відповідальність перед престолом за покладенні на них повноваження, які постійно контролюються королем. Якщо найменший непослух підданих не засуджено, то це не гідний правитель, який лише подає дурний приклад своєму оточенню.

Зазначимо, що у співвідношенні влади і церкви Ісидор різко розходиться в твердженнях із папою Григорієм I Великим. Ми в нього ніде не зустрічаємо положення, що державна влада повинна залежати від церкви (ідея папацезаризму). Навпаки, авторитет церкви у суспільстві повинен базуватися тільки на її моральних прикладах. Усяка інша влада в державі – це влада короля, вважає Ісидор [2, с. 34].

Надзвичайно цінною для нас є ісидорівська *теорія виховання правителя*, викладена ним у "Настановах королю Сісєбуту" та "Етимологіях". Влада надається королю від Бога, бо він обраний, але в усьому іншому властитель просто звичайна людина, яку треба гідно виховати. Світський правитель повинен мати виключні якості. До таких належать справедливість, благочесття, мудрість, терпіння, м'якосердечність, милосердя. Та все ж найголовнішою справою короля є правильний хід та дотримання правосуддя. Останнє має ґрунтуватися на виключній справедливості, рівності всіх перед законом, неупередженості. Слово правителя ніколи не повинно розходитися із ділом. Ісидор так рекомендує діяти Сісєбуту: "Справою доведи те, що ви-

мовляєш через уста, прикладом підтверджуй те, чому навчаєш на словах. Будь не лише наставником, а й сам уподібнюйся добродетельності. Лише тоді прославишся ти, коли сам завжди будеш виконувати те, чому навчаєш" [5, с. 253].

Лише, коли король буде ідеальним, в тому випадку й піддані будуть відчувати повагу перед владою, ретельність при виконанні своїх обов'язків і любов. Однак нерозумні накази правителя не варто виконувати. Ось як це звучить з вуст самого Ісидора: "Якщо отримаєш наказ робити зло, то не мирися з цим. Якщо наказують тобі чинити жакливо, не підкоряйся. Від якої б влади не надходив подібний наказ, ніколи не погоджуйся творити зло, якщо й навіть тебе жорстоко покарають, якщо навіть тобі погрожують муками й тортурами. Померти не так страшно, як виконувати згубні накази... Не вільний від злочину й той, який їх чинить за чужим велінням. Той, хто підкоряється злу, не відрізняється від того, хто творить зло. Однакова кара пов'язує того, хто задумав зло із тим, хто йому догодив. Різниця для Бога між ними немає" [5, с. 244].

Якщо Ісидору практично вдалося втілити ідеал правителя у своєму вихованці Сісебуті, то, спостерігаючи за широкими масами неосвіченого населення Вестготської Іспанії, наприкінці свого життя він написав таке: "Люди у більшості своїй ліниві до науки, схильні до тілесних насолод, байдужі до праці. Їх вабить багатство, хвилюють дрібні турботи, кожна людина смертна. В нащадках вони не впевнені, скаржаться на життя, яке швидкоплинне. Вони з важкістю набираються мудрості, однак завжди легко піддаються смерті. Перед минулим вони оголені, перед теперішнім жалюгідні, перед майбутнім несвідомі. Перебувають у несправедливості, грішними народжуються, живуть – працюючи, в смутку помирають" [5].

Висновки. Таким чином, ми спостерігаємо, що виховна система Ісидора Севільського в межах суспільства окреслена дуже чітко. За своєю природою вона християнська, за структурою – сеньйоріально-становна. Очевидно, для Ісидора це був ідеальний спосіб підтримання порядку в державі, який певною мірою спрацював у тогочасній достатньо стабільній політичній ситуації Вестготської Іспанії.

Завоювання арабами Піренейського півострова перервало прискорений розвиток місцевої освіти, однак не знищило праць Ісидора Севільського. Дуже схожа виховна система виникла через півтора століття в Імперії Карла Великого, однак політична нестабільність його величезної держави негативно відобразилась на освітніх процесах.

І лише в середині XI століття внаслідок відносної стабілізації міжнародних відно-

син та імпульсу економічного характеру в середньовічній Європі почалося бурхливе зростання міст, що обумовило формування нової цивілізаційної, а разом із нею й педагогічної парадигми. Розквіт міської культури призвів до появи інтелектуала-профі як одного з тих майстрів, ремеслом якого було лише "писати й навчати". З комерціалізацією середньовічного суспільства продукція інтелекту перетворилася на товар, який необхідно було реалізувати на ринку інтелектуальних послуг. Змінилася й освітня модель. Наставника у вірі змінив магістр (*magister, doctor* – учитель, керівник процесу навчання) – інтелектуал, який викладав методи мислення. На відміну від наставника у вірі та навчанні, яким був Ісидор, магістр уже був вузьким спеціалістом (*specialis* – від лат. особливий, приватний), тобто знавцем не цілого, а лише частини – визначеної вузької сфери знання.

Таким чином, витоки сучасного західноєвропейського тьюторства (наставництва) виходять із педагогіки наставництва раннього Середньовіччя, коли вчитель пропонував модель необхідної кількості знання та модель поведінки в навчанні і суспільстві, самостійне опанування цієї моделі вихованцем під контролем наставника, однак без особливого примусу й авторитарних методів виховання. Розглянута проблема не вичерпується тими працями, які існують нині, і потребує більш глибокого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безрогов В. Г. Педагогика Средневековья / В. Г. Безрогов, О.И. Варьяш // Антология педагогической мысли христианского Средневековья. – М.: Евразия, 1994. – Т. 1. – С. 11–28.
2. Григорий Двоеслов. Пастырское правило. Моральные беседы на книгу Иова / Составитель Л. А. Харитонов. – М.: Евразия, 2006. – 306 с.
3. Пиков Г.Г. Реновационная педагогика Каролингского Возрождения и педагогические идеи Алкуина / Геннадий Геннадиевич Пиков. // История и социология культуры. – Вып. 1. – История и социология образования. – Новосибирск: НГУ, 2000. – С. 32–81.
4. Уколова В. И. Григорий Великий и школьная реформа начала VIII века / Виктория Ивановна Уколова // Средние века. – М.: Наука, 1985. – Вып. 48. – С. 27–37.
5. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – начало VI века) / Виктория Ивановна Уколова. – М.: Наука, 1989. – 381 с.
6. Харитонов Л. А. Папа Григорий Великий / Л. А. Харитонов. – М.: Евразия, 2006. – С. 354–461.

Стаття надійшла в редакцію 15.05.2010 ■

Розглянуто еволюційні процеси розвитку змісту професійної освіти та перші кроки його уніфікації в Росії у XVII-XIX століттях, які сьогодні розглядаються нами як історичні передумови появи нового педагогічного феномену стандартизації в системі початкової професійної освіти Російської Федерації, що з'явився наприкінці XX століття. Встановлено залежність економічного зростання Росії від вдосконалення змісту професійної освіти та створення перших навчальних закладів з підготовки робітників для промисловості. Визначено системоутворюючі чинники стандартизації.

Рассмотрены эволюционные процессы развития содержания профессионального образования и первые шаги его унификации в России в XVII-XIX веках, которые сегодня рассматриваются нами как исторические предпосылки появления нового педагогического феномена стандартизации в системе начального профессионального образования Российской Федерации, который возник в конце XX столетия. Установлена зависимость экономического роста России от усовершенствования содержания профессионального образования и создания первых учебных заведений по подготовке работников для промышленности. Определены системообразующие факторы стандартизации.

The article deals with evolutionary processes of the content of vocational education and unification of its first steps in Russia in XVII-IX century, which today are considered by us as historical reasons for the emergence of new educational phenomenon of standardization in primary professional education in the Russian Federation that appeared in the late XX century. It is shown the dependence of economic growth in Russia on improving the content of vocational education and creation of the first schools which prepared workers for the industry. The backbone factors standardization are defined.

УДК 37:94(47)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ЙОГО УНІФІКАЦІЯ В РОСІЇ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ XVII-XIX СТОЛІТЬ

І. М. Савченко

Актуальність дослідження історичних аспектів стандартизації в галузі початкової професійної освіти Російської Федерації (далі ППО РФ) зумовлена необхідністю визначення передумов та тенденцій розвитку змісту освіти (а в подальшому і його стандартизації) з метою збагачення національного педагогічного досвіду під час наукових пошуків нових, більш ефективних науково-методологічних підходів щодо створення державних стандартів, спрямованих на підвищення якості профтехосвіти.

Як відомо, професійне навчання робітників, як засіб передачі соціально-практичного досвіду від одного покоління до іншого, потребувало розвитку змісту професійної освіти відповідно до потреб соціуму. Якась частина цього змісту з конкретної професії на кожному еволюційному етапі людства оновлювалась, інша ж доволі тривалий час залишалася незмінною (а іноді і взагалі зникала). З часом професійна підготовка стала потребувати виділення окремої частини змісту освіти, певного обсягу знання, що використовувалась доволі тривалий час у навчальному процесі підготовки робітника, і без якої не можливо було б оволодіти необхідними мінімальними знаннями та практичними навичками щодо здійснення професійних функціональних обов'яз-

ків. І хоча аналіз історичних джерел свідчить, що в Російській Імперії зміст професійної освіти не стандартизувався так, як ми сьогодні це уявляємо, то спробуємо відстежити його перші кроки розвитку та уніфікації в освітній практиці досліджуваного нами в статті історичного періоду.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У наш час проблеми вдосконалення змісту профтехосвіти набули особливого значення, а процеси стандартизації розпочалися як раз тоді, коли стандарти стали для системи підготовки кваліфікованих робітників ефективним інструментом реформування. Під час розробки нового покоління Федеральних державних освітніх стандартів початкової професійної освіти в Російській Федерації змінюються підходи від мінімуму змісту до мінімуму результату, визнається необхідність розробки національної системи кваліфікації, професійних стандартів на основі модульно-компетентісного підходу та впровадження сучасних педагогічних технологій щодо їх реалізації. Але сучасні стандарти не виникли на порожньому місті. Процес стандартизації змісту початкової професійної освіти має глибокі витоки, уявити

які можна лише через дослідження генези цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, доводить, що вченими досить велика увага приділялася та продовжує приділятися дослідженню історії професійної освіти. З метою ретроспективного моделювання процесу розвитку змісту освіти ми звернулись до вивчення історичних аспектів становлення ремісничої, професійної освіти в Росії, яким присвячували праці О. Анікст, І. Анопов, С. Батишев, А. Веселов, М. Кузьмін В. Міропольский, І. Максін, І. Стебут, І. Міклашевський, А. Неболсін [3, 7, 11, 13, 16]. В Україні історичні аспекти розвитку професійно-технічної освіти до 1917 р. розглядалися дослідниками Т. Лазанською, В. Постолатій, Н. Талалуєвою. Роль меценатів у формуванні вітчизняної системи освіти знайшли відображення в роботах П. Біліченко, О. Дорнік, В. Ковалинської, О. Ткаченко. У 20-30 роки ХХ століття ретроспективному аналізу створення системи професійної освіти у дореволюційній Росії приділяли увагу О. Долінін, Є. Старцев. Але окремо визначена нами проблема не була достатньо повно представлена в зазначених роботах.

Формулювання цілей статті. Мета даної роботи полягає у дослідженні історичних аспектів розвитку змісту професійної освіти та його уніфікації у педагогічному процесі XVII-XIX століття, як майбутнього фундаменту стандартизації в галузі початкової професійної освіти Російської Федерації, який наприкінці ХХ століття набув ознак феномену – нового педагогічного явища, доступного для спостереження та здійснюючого домінуючий вплив на якість освіти. Географія дослідження – Російська Імперія. Для досягнення цілей статті доцільно **розв'язати такі завдання:** провести історіографічний аналіз проблеми; запропонувати періодизацію розвитку і уніфікації змісту освіти в Росії та визначити системоутворюючі чинники цього процесу, а в подальшому і розвитку стандартизації.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до вихідного поняття стандартизації. *Стандартизація*, в абстрактному розумінні є результатом об'єктивних потреб суспільства, без якої неможливий розвиток суспільного виробництва, професійного становлення соціуму та задоволення дедалі більшої кількості індивідуальних потреб людства. На нашу думку, *стандартизація в галузі професійної освіти і навчання* (ПОН) сьогодні є не лише національним, а й інтернаціональним специфічним видом діяльності, який

здійснюється у відповідних історичних умовах і тлумачиться як процес розроблення та встановлення єдиних вимог щодо обов'язкового змісту освітньої діяльності з підготовки кваліфікованих робітників, прийнятих за вихідний еталон порівняння на різних ступенях та рівнях професійної освіти, що встановлюється з метою забезпечення якісного (в тому числі і випереджувального) рівня підготовки кваліфікованих робітників, якого потребує економічне зростання будь-якої держави.

Поняття стандартизації нерозривно пов'язано з категорією "*зміст освіти*". Зміст освіти в аспекті навчання конкретній професії – це обсяг наукових, практичних знань та педагогічно адаптованого емпіричного досвіду, який людство виробило за всю історію розвитку тієї чи іншої професії, без якого не можливо її опанування. Кожна нова епоха потребує як нового змісту професійної освіти, так і зміни застарілих стереотипів і традицій у доборі форм та методів навчання, підвищенні професійного рівня педагогів, що підтверджував К. Ушинський: "зміна у напрямку віку потребує, щоб освіта юнацтва змінила свій напрям" [20, с. 231]. Тому всебічний перегляд і кардинальне оновлення змісту освіти – незмінна масштабна педагогічна проблема, яка завжди постає перед педагогами в періоди важливих соціально-економічних змін.

Історіографічний аналіз проблеми потребує структурування предмета дослідження, виділення ключових періодів його розвитку, для яких характерні поява нових ідей, зміна методологічних принципів, трансформація концепцій. Звернемося до дефініції "*періодизація*", яку ми розуміємо як поділ всього процесу розвитку досліджуваного явища на відрізки часу, що відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Періодизація може мати загальний характер і мати відношення до тієї чи іншої частини, якій притаманні якісь відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок – етапів. *Етап* – відрізок часу у розвитку будь-якого руху, процесу. Він виступає як частина періоду і може відрізнятися передусім тим, що включає в себе основні, найважливіші події періоду, несе в собі, так би мовити, його сутність [21].

Із огляду на вищезазначене, нами було запропоновано *періодизацію розвитку і уніфікації змісту освіти в Росії* на основі проблемно-хронологічного підходу:

I період (до X століття) – генетично-візуальний, усний етап передачі знань під

час натурального виробництва, відсутність писемності.

II період (X-XVI ст.) – на який припадає становлення цехової організації та використання початкових, вихідних елементів уніфікації змісту професійної освіти при передачі професійного досвіду.

III період (XVII-XIX ст.) – зародження ремісничого учнівства та професійних шкіл, усвідомлення необхідності формування і унормування змісту освіти, вплив процесів поширення в суспільному житті стандартів якості товарів, мір тощо.

IV дореволюційний період (кінець XIX-1917 р.) – визнання необхідності розвитку професійної школи як прогресивного фактору конкурентоспроможності, перше законодавче закріплення вимог до змісту професійного навчання.

V радянський період (1917-1991 рр.) – розвиток діяльності і служб стандартизації в СРСР, створення системи інституцій, відповідальних за розробку змісту початкової професійної (професійно-технічної) освіти та розробку уніфікованих навчальних планів і програм.

VI (від 1992 р. – до сьогодні) – пострадянський період відродження державності, активний пошук шляхів оновлення змісту ППО Російської Федерації в контексті загальних реформаційних змін, поява і впровадження державних стандартів початкової професійної освіти різних поколінь, усвідомлення необхідності розроблення національної системи кваліфікації та стандартів заснованих на компетенціях.

Досліджуючи сутність виникнення та розвитку стандартизації ППО РФ, доцільно її етапи пов'язувати з відповідними періодами розвитку економіки країни, а еволюцію цього процесу розглядати у трьох напрямках – як наукову теорію соціально-економічних відносин, як практику виробничої діяльності і напрям освітньої діяльності.

Зробимо екскурс в історію, розглянемо третій період розвитку й уніфікації змісту освіти підготовки кваліфікованих робітників, який був обумовлений соціально-економічними тенденціями розвитку Росії у XVII-XIX ст. (зростанням населення, виникненням потреби щодо збільшення товарів, подальшим розширенням торгівлі та послуг, новою технологічною хвилею, появою галузей виробництва, що відповідно вимагало підготовки більшої кількості робітників, причому у стислі терміни). Але задоволення цих потреб за умов скорочення обсягів змісту навчання та його тривалості не сприяло вирішенню проблеми і не давало учням уявлення повної картини технологічного процесу, а спрямовувалося у більшості випадків на виконання окремих технологічних опера-

цій та задоволення тимчасових проблем [6, с.402-404]. Відсутність наприкінці XVII століття в Росії системи регулярних навчальних закладів професійної освіти стримувало промисловий розвиток.

Історичні факти зумовлюють нас зробити висновки про усвідомлення Петром I, як прогресивним політичним діячем, значущості економічного і політичного становлення держави, яке залежало насамперед від розвитку науки, освіти, друкарства, засобів виробництва, професійної підготовки робітників. Реалізація задумів царя потребувала здійснення економічної реформи, для підтримки якої вкрай затребувані були технічні спеціалісти та виконавці. Тому формування педагогічної думки в той час щодо створення професійних навчальних закладів, трудових шкіл було обумовлено соціально-економічними умовами, державними інтересами, а також такими факторами як політичне лідерство дворянства, укріплення позицій купців та промисловців, створення армії. В наслідок чого в першій половині XVIII століття така система професійної підготовки розпочала інтенсивно формуватись, і тому потребувала розробки та уніфікації змісту професійної освіти [12].

Її реалізацію підтримали однодумці та соратники Петра I В. Татищев (1686-1750) і В. Геннін (1676-1750), які були засновниками системи державних уральських гірничозаводських шкіл (нижчі професійні школи) з підготовки робітників для рудників (побудованих за соціальним розшаруванням, "становими принципами") та розробниками перших "регламентів" – документів з організації та методики навчання ремеслам і виховання майбутніх робітників [4, 8]. В регламентах прописувались певні норми, правила, послідовність етапів організації навчального процесу. Підготовка й розроблення таких документів забезпечила відкриття у 1721 р. при уральських заводах у Кунгурську, Алапаєвську, Уктуську гірничих шкіл й окружних училищ, які розпочали підготовку як звичайних робітників, так і техніків гірничої справи. У змісті навчальних планів того історичного періоду починає поєднуватись елементарна загальноосвітня підготовка та виробниче навчання. У 1847 р. гірничі школи були трансформовані у "підвищені початкові училища" [11].

При моделюванні історичної картини минулого, ми припускаємо, що до процесів розроблення та уніфікації змісту освіти робітників були залучені заводчики – господарі підприємств, їх помічники – управляючі (які повністю володіли знаннями технологічного процесу і тому формували вимоги до професійних знань,

умінь, навичок робітників) та інженери (від яких залежало розроблення змісту дисциплін професійно-теоретичного циклу, встановлення послідовності їх вивчення), а також керівництво робітничих шкіл і насамперед представники органів управління народною освітою.

Значний внесок у розвиток змісту професійної освіти в петровську епоху було здійснено В.Татищевим, який впевнено відстоював принципи доступності та випереджувального характеру загальної освіти для учнів робітничих шкіл (перед професійною, ремісничою освітою), а теоретичне навчання бачив лише в поєднанні з практикою. Прикладом може служити той факт, що у гірничозаводських школах лише після початкового навчання вивчались предмети, які були необхідні для подальшої практичної професійної діяльності. А поєднання теорії та практики поставало нововведенням не лише для Росії, а й для країн західної Європи. У трактатах В.Татищев аргументовано доводив, що "науки державі більш потрібні, ніж буйство і невігластво" [10]. У старообрядницькій, патріархальній Росії почали підтримуватись революційні думки про те, що робітник, котрий має не лише професійні знання, а й певний обсяг загальних знань швидше навчається, не вимагає постійного контролю, грамотно використовує технічні засоби та інструменти, краще розуміє процеси виробництва, що логічно підвищує продуктивність праці, приносить прибуток [18, С. 54-55.]

Із зазначеного історичного періоду робота над змістом освіти і його унормуванням значно поліпшується завдяки розвитку науки і типографської справи. У російській культурі і освіті з'являється нове явище – наукова та навчальна література: підручники, посібники, словники, атласи, довідники користувача, які у свою чергу доповнювалися малюнками, гравюрами, кресленнями, схемами, картами. З "Букваря" Ф. Полікарпова, "Першого повчання отрокам" Ф. Прокоповича, "Арифметики" Л. Магницького, "Граматики" М.Старицького розпочинався новий виток просвітництва в Росії.

Європейські тенденції розвитку Росії, а також вивільнення від церковного догматизму, формування національної свідомості, розвиток групових форм навчання у першій половині XVIII століття сприяли створенню державної системи освіти молодого покоління в Росії. У цей час розпочинають діяльність: гімназії; монастирські школи; робітничі школи; університети; приватні школи; закриті навчальні заклади – ліцеї, пансіонати, кадетські корпуси, інститути благородних дівичь; академічні установи. Але європейські

тенденції швидше поширювались у столиці, великих містах і були розраховані на прогресивну, елітарну частину суспільства.

В аспекті дослідження проблеми "Особливості стандартизації в системі початкової професійної освіти Російської Федерації" ми можемо констатувати, що епоха правління Петра I принесла в національну традиційну ремісничу школу впровадження європейських елементів цехового учнівства. Цеховий ремісничий устрій було засновано на підґрунті виданих Петром I "Регламентів Головного майстрату" (1721 р.) та указу "Про цехи" (1722 р.). До цехів приймалися представники усіх соціальних прошарків, розміри виробництва не обмежувалися, кількість учнів і підмайстрів не регламентувалася. "Ремісничим регламентом" (1785 р.) самоврядування цехів розширювалося в містах де вже існували цехи, а реміснича діяльність поза межами цехів навпаки заборонялася.

Аналіз історичних матеріалів доводить, що для реалізації задумів царя, зокрема, будівництва Санкт-Петербурга, флоту та мануфактурного виробництва, залучались кріпосні. Практичне опанування необхідним змістом освіти вони найчастіше починали безпосередньо на робочих місцях з практичного занурення у виробництво, оволодіння окремими трудовими операціями, що мало епізодичний, випадковий характер. Віковий ценз робітників теж був значно більше ніж у учнів. Адаптація європейської системи професійного учнівства потребувала значного часу і створення відповідних умов, які краще були реалізовані на підприємствах того часу, створених за західним зразком [2].

Увагу до процесів стандартизації товарів підтверджують укази Петра I, які стосуються дотримання якості у зброярній справі (в указі № 2436 від 15 лютого 1712 році зазначено: "А гвинтівка драгунська, як і солдатська, також і пістолети, коли буде наказано, виготовляти одним калібром..."). Також у Петербурзі ним були створені урядові бракеражні комісії, які здійснювали контроль за якістю експорту Російської сировини, що сприяло формуванню позитивного іміджу держави, розвитку стандартизації продукції.

Значний внесок щодо формування змісту університетської, елітарної освіти належить М. Ломоносову (1711-1765), першому російському академіку, який не лише впроваджував класно-урочну систему, безпосередньо мав відношення до її розроблення, був автором дисциплін, навчальних планів, програм, посібників, запропоновував проекти розвитку шкільної та академічної освіти в Росії ("Проект

регламенту московських гімназій" і "Проект регламенту академічної гімназії"), а ще й наголошував на обґрунтуванні необхідності системної підготовки майстрів і робочих людей. Цілком логічно, що з того часу в університетах відокремлюється певна категорія вчених, які досягають значних наукових, технічних успіхів та відповідно обирають напрямом своєї роботи вдосконалення і розроблення змісту освіти, по-перше шкільної, університетської, а в подальшому – професійної освіти.

Модернізація промисловості була тією необхідною детермінантою розвитку змісту професійної освіти, завдяки якій з'являлась потреба у підвищенні освітнього, професійного, загальнокультурного, інтелектуального рівня як промислових, так і сільськогосподарських робітників з метою опанування сучасною на той час технікою і технологіями. Ці причини обумовили інтенсивну підготовку викладацького складу, розробку та появу спеціальної навчальної літератури, створення галузевих навчальних закладів, поглиблення змісту існуючих програм підготовки та розроблення типової навчальної документації для однакових видів професій, інтенсивне створення і відкриття професійних училищ (вже до 1880 р. було відкрито 79 таких навчальних закладів).

Поштовхом до подальшого розвитку професійної освіти стало прийняття у 1872 році "Положення про міські училища" (на базі яких було дозволено відкривати ремісничі класи). В документах того історичного періоду з'являються поняття: "нижча спеціальна освіта, нижча професійна школа", що несло на собі відбиток мети і змісту початкового ступеню професійної освіти, соціальної нерівності, недоступності елітарної освіти.

1874 рік був відзначений введенням у дію "Положення про початкові училища", а 1888 рік – прийняттям "Статуту реальних училищ". Процес створення реальних училищ, освіта в яких повинна була передувати навчанню у вищих технічних навчальних закладах, обумовлював усвідомлення державними діячами, прогресивними педагогами впровадження ступеневої освіти. "Статут реального училища" був одним із перших стандартизованих документів і визначав цілі, тривалість навчання, послідовність вивчення певних дисциплін, наповнення класів, правила отримання документів про освіту, джерела фінансування [19].

При підготовці навчальних планів у той історичний період треба було піднятися ще на один щабель освітнього розвитку – дотримуватись принципу наступності певних блоків навчального матеріалу та уникати його дублювання. Але ре-

акційна політика у галузі освіти і культури царського уряду у певні історичні періоди, загострення класових протиріч іноді на десятиріччя зупиняли розвиток професійної освіти в Росії, в тому числі і в роботі над її змістовною частиною. Найбільш повно історичні відомості щодо розвитку освіти були представлені у Повному зібранні законів Російської імперії [15] та Збірнику Постанов по Міністерству народної освіти.

Визначною подією в організації нижчих професійних навчальних закладів стало затвердження імператором Олександром III законів: у 1884 р. "Про шкільне навчання малолітніх дітей, працюючих на фабриках" та у 1888 р. "Основних положень про промислові училища", які були одними з перших законодавчих документів, що визнавали необхідність залучення до формування професійно-технічної освіти приватних осіб, меценатів, промисловців [10, с. 152]. У цю історичну епоху освітні процеси підтримувала церква, яка здійснювала реформи на підґрунті широкомасштабної видавничої діяльності. Так, наприклад, при Приказі Друкарського двору у 1891 р. було засновано типографську школу, яка одночасно була початковою школою і училищем з підготовки друкарів. У цьому навчальному закладі поступово з його розвитком формувался і зміст друкарської справи [18].

Практична педагогіка професійного навчання другої половини XIX століття зароджувалась в Європі в навчальних майстернях підприємств, де з виробничими функціями поєднувались педагогічні, що у порівнянні з учнівством мало більш продуктивний характер. У той же час у Росії Міністерство народної освіти при підтримці Російської технічної громади продовжувало вживати заходів щодо становлення системи професійної освіти, як самостійної галузі наукового знання, розширювати мережу професійних навчальних закладів, здійснювати пошуки шляхів організації навчального процесу та роботу над розробкою змісту навчальних програм з метою розповсюдження "серед населення освіти технічного, середнього і нижчого ступенів, і ремісничого" та "практичного навчання прийомам якогонебудь виробництва і надання знань і умінь, необхідних для осмисленої у цьому виробництві роботи". Згідно пп. 2,3 "Положення про промислові училища" (1888 р.) училища поділялись на *середні технічні училища* ("які надають знання і уміння, необхідні технікам як найближчим помічникам інженерів і інших вищих керівників виробничої справи"); *нижчі технічні училища* ("поруч із навчанням прийомам якогонебудь певного

виробництва, надають знання і уміння, необхідні найближчим і безпосереднім керівникам праці робітників у промислових училищах”) та *ремісничі училища* (“які мають за мету практичне навчання прийомам якого-небудь виробництва і надання знань і умінь, необхідних для осмисленої у цьому виробництві роботи”). Об’єднання середніх та нижчих (або ремісничих) училищ призвело до створення загальних промислових училищ. У 1889 р. були розроблені статuti цих нових типів навчальних закладів, у яких зазначалось, що вони започатковуються для спеціальностей механічної, хімічної, будівельної, сільськогосподарської, гірничозаводської, а нижчі лише для механічної, хімічної, будівельної сфери діяльності. У 1893 р. було встановлено новий тип професійних училищ “школи ремісних учнів”, з 3-річним строком навчання дітей віком 11-14 років з метою відкриття доступу до професійної освіти всім верствам населення в місцях, де були розвинуті ремесла, а у 1895 р. з’явився новий тип нижчої ремісничої школи.

У статутах та положеннях зазначених навчальних закладів предмети розділу “Навчальна частина”, що входили до складу навчального курсу визначались особливими таблицями чисельності тижневих уроків, відповідно до спеціальності, для якої утворювалось училище. Для кожного відділення училищ Міністерство народної освіти визначало навчальний план, розподілений на класи, визначало терміни навчання, необхідну матеріально-технічну базу (посібники, кабінети, лабораторії, бібліотеку), наповнюваність груп, вимоги до випускних прилюдних випробувань. Причому за клопотанням попечителів навчальних округів, на підставі визначень педагогічних рад допускались зміни щодо розподілу уроків кожного предмету по класам з дозволу Міністра Народної Просвіти. Домінуюча увага приділялась викладанню предметів, які відносились до робітничої спеціальності та закріплення знань практичними вправами на виробництві. Формування обсягів матеріалу навчального курсу, перелік складових його дисциплін, виділення часу на “графічні заняття” та “практичні вправи в прийомах виробництва”, тривалість навчання визначались також розробленими положеннями, статутами, планами відповідно до “спеціальності, для якої призначене училище, і місцевих умов і потреб” (певного роду регіональний компонент) [15]. Тому такі документи

можна прирівняти до освітнього стандарту професійної освіти того часу.

Висновки. У результаті історіографічного аналізу проблеми нами було запропоновано періодизацію процесу розвитку змісту освіти та витоків стандартизації, встановлено структурно-логічні зв’язки між різними її етапами, з’ясовано причини еволюції та уніфікації змісту освіти. Використання методу історичного моделювання сприяло уявленню того, як на кожному відрізку еволюційного шляху розвитку Росії ядро змісту професійної освіти змінювалось відповідно до запитів суспільства та тих умов, які могла забезпечити економічна політика держави та рівень розвитку освітньої системи.

Саме тому проведені дослідження дозволили визначити системоутворюючі чинники розвитку процесу стандартизації:

- ♦ поява писемності, яка надала можливість фіксувати особливості технологічного прогресу, транслювати професійний досвід, опановувати теоретичні знання, розвивати науку;

- ♦ розвиток товарного обміну, економіки (виникнення її галузей, секторів), сучасних технологій, зародження соціального інституту передачі професійних знань;

- ♦ уніфікація виробництва, збільшення обсягів колективної праці, що потребувала масової підготовки робітників, поява стандартів у сфері промисловості й послуг;

- ♦ організація діяльності навчальних закладів професійної освіти на основі розроблення супроводжувальної, уніфікованої навчальної документації, яка забезпечувала встановлення та дотримання єдиних вимог, норм, регламентів навчального процесу підготовки;

- ♦ передача і збереження професійного досвіду національних ремісничих традицій;

- ♦ виникнення ринкової економіки, конкуренції, поява потреби у фахівцях високого рівня кваліфікації та професійної компетенції; необхідність випереджувального рівня підготовки, що сприятиме економічному зростанню держави, її розвитку у складних умовах глобалізації.

Зазначені чинники призвели до того, що сьогодні процес стандартизації ППО РФ став відгуком сфери освіти на фундаментальні зміни, що відбуваються в економічному розвитку, активним засобом регулювання суспільних відносин, організації навчання та виробничих процесів. Проте не лише трансляція існуючого професійного досвіду молодим поколінням забезпечувала підґрунтя технологіч-

ного і економічного розвитку. Це стало реальним за умови оволодіння новим змістом професійної освіти, що включало його розробку, опанування, стандартизацію і використання у навчальному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. John Bellers. 1654 – 1725. Quaker, economist and social reformer. His writings reprinted, with a memoir by A. Ruth Fry, L. – [а. о.], 1935. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://openlibrary.org/a/OL646221A/>.
2. Березовая Л. Г. История русской культуры Ч. 1. / Л. Г. Березовая, Н. П. Берлякова. – М. : Владос, 2002. – Ч.1.– 399с.
3. Веселов А. Н. Профессионально-техническое образование в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профессионально-технического образования в СССР / А. Н. Веселов. – М. : Профтехиздат, 1961. – 144 с.
4. Джурицкий А. Н. История педагогики: Уч.пособие для ст-тов педвузов / А. Н. Джурицкий. – М. : ГИЦ "Владос", 1999. – 432 с.
5. Долинин А. Ученичество в дореволюционной России / Долинин А. // За промышленные кадры. – 1932. – № 19–20. – С. 75–76.
6. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
7. Зезина М. Р. История русской культуры / М. Р. Зезина, Л. В. Кошман, В. С. Шульгин // Учебное пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "История" – Москва : Высшая школа, – 1990. – 432 с.
8. Латынина Д. Н. История педагогики. Воспитание и образование в России (X-начало XX в.) / Д. Н. Латынина [Уч.пособие]. – М. : ИД "Форум", 1998. – 584с.
9. Лейкина-Свирская В. Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века / В. Р. Лейкина-Свирская. – М. : Мысль, 1971. – 368 с.
10. Начапкин М. Н. Василий Никитич Татищев о науке и образовании / М. Н. Начапкин // Шестые татищевские чтения: Тез. докл. и сообщ. – Екатеринбург, 2006. С. – 43.
11. Нечаев В. Н. Горнозаводские школы Урала: (К истории профессионально-технического образования в России) / В. Н. Нечаев. – М. : 1956. – 207 с.
12. Образование и педагогическая мысль России первой половины XVIII в. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eduhmao.ru/info/1/3812/24342>.
13. Очерки истории профессионально-технического образования в СССР / С. Я. Батышев, Н. Н. Кузьмин, Е. Г. Осовский и др. [Отв. ред. С. Я. Батышев] – М. : Профессиональное образование, 1981. – 168 с.
14. Полное собрание законов Российской империи: Собр. 1-ое. 1649-1825. В 45 т. СПб., 1830. Собр. 2-ое. 1825-1881. В 55 т. СПб., 1830-1884. Собр. 3-е. 1881-1913, В 33т., СПб.-Пг., 1885-1916.
15. Положение о ремесленном училище. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, т. X. / С.-Петербург. Типография Императорской Академии Наук, 1864. – С. 1088–1099.
16. Старцев Е. Транспортные школы в прошлом / Е. Старцев // Просвещение на Урале. – 1927. – № 2, – С. 133–135.
17. Татищев В. Н. Разговор двух друзей о пользе наук и училищ / Предисл. и указ. Нила Попова. – М., 1887 – 171 с.
18. Фонкич Б. Л. Греко-славянская школа на Московском Печатном дворе в 80-х годах XVII в. (Типографская школа) Очерки феодальной России: сборник статей; вып.3 – Кистерев, С.Н. (Ed.). – Москва : УРСС, 1999 г. – С. 149–247.
19. Желваков Н. А. Хрестоматия по истории педагогики. Н. А. Желваков / Под общ. ред. С. А. Каменева. – М. : Учпедгиз, 1936. – Т. 4. – 526 с.
20. Ушинский К. Д. Собр. соч. / К. Д. Ушинский. – М. – Л., 1948. – Т. 1.
21. Школа О. В. Критерії періодизації та основні періоди розвитку методичної думки з фізики в Україні / О. В. Школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php>.

Стаття надійшла в редакцію 09.02.2011 ■

ПЕРЕДМОВА ДО СТАТТІ В. Я. РЕВЕГУКА "ОСВІТЯНИ ПОЛТАВЩИНИ У ЧАС УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ВИТЯГИ З КНИГИ "В. Я. РЕВЕГУКА ПОЛТАВЩИНА В ПЕРЕДНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1900-1916 РР.)")"

І. О. Міщенко

Монографія Віктора Яковича Ревеуга "Полтавщина в переддень Української революції (1900-1916 рр.)" є особливо цікавою для сучасного вчителя, бо у ній, окрім з'ясування обставин, умов зародження майбутніх подій Української революції 1917-1921 рр., яскраво висвітлено роль полтавської інтелігенції, зокрема, вчительства в історичних подіях Російської революції 1905-1907 та в часи реакції 1907-1914 років. Автор показує вплив царського маніфесту 17 жовтня 1905 року і проголошених в ньому свобод на розгортання національно-визвольного руху на Полтавщині, розглядає перші спроби самоорганізації українського вчительства на Полтавщині початку ХХ століття з метою боротьби за створення національної школи і навчання дітей рідною мовою.

На початку ХХ століття український національно-визвольний рух став потужною політичною силою. На арену боротьби вийшло нове покоління української інтелігенції, яка через культурно-освітню діяльність прагнула здобути національні і політичні права для свого народу. Чільне місце серед них займали представники національно свідомого українського вчительства, в тому числі і на Полтавщині.

Їх було небагато... Брати Володимир і Микола Шемети, Микола Дмитрієв, Григорій Коваленко, Федір Лизогуб, Микола Ільяшевич, Павло Чижевський... Але вони були подвижниками на ниві українського культурно-просвітницького життя, помітними постатями серед української інтелігенції Полтави. Глибоко переймаючись питаннями української історії, культури, освіти, вели просвітницьку, громадську і видавничу діяльність, їх хвилювали питання формування національної самосвідомості полтавців та державного устрою України.

У національному русі брали активну участь різні верстви українського суспільства. Автор яскраво відображає діяльність полтавської інтелігенції, освітян, селянства, земства у 1905-1907 роках щодо вільного розвитку національної школи, української мови, демократизації суспільного життя, упровадження аграр-

ної реформи, "широкої автономії України". Віктор Якович підкреслює, що "рух за автономію України і української школи став справді всенародним, охопивши найвіддаленіші села і міста Полтавщини".

Читачам буде цікаво дізнатись про участь полтавських учителів у вшануванні у 1906 році пам'яті Т.Г.Шевченка та зборі коштів на встановлення пам'ятника Кобзареві, про відзначення 137-ої річниці від Дня народження І.П.Котляревського, про національно-просвітницьку діяльність учнів Полтавської духовної семінарії, патріотичні і революційні настрої учнів та вчителів Учительської семінарії (що була розташована на Шведській могилі під Полтавою). Автор не залишив поза увагою і факти з діяльності Полтавського губернського земства, яке підняло питання про скасування Емського указу 1876 року, та його голови у 1901-1915 роках Федора Лизогуба, який очолив комітет зі спорудження пам'ятника Т.Шевченкові у Полтаві. Пізнавальним буде також висвітлення діяльності полтавського видавництва "Український учитель" – першого в Україні спеціалізованого видавництва дитячої і навчальної літератури, яке за рік свого існування видало 12 книжок українською мовою. Автор наводить приклади революційної діяльності вчителів Полтавщини та ре-пресивні заходи щодо них з боку царизму.

Нелегким був шлях українського національного відродження на Полтавщині. Складно, почасти трагічно, складалася доля кращих представників полтавського вчительства.

Вважаємо корисним для сучасного вчителя поглянути на проблеми та героїчну діяльність освітян Полтавського краю на початку ХХ століття. А вчителів-істориків закликаємо дослідити їх власну вчительську працю, пригадати коли, як і кого навчали, які знання мали і що з того передавали своїм вихованцям, які проблеми і наскільки ефективно вирішували, як прищеплювали своїм учням любов до рідного краю, разом із дітьми створювали шкільні музеї, досліджували історію школи, села, міста.

Поміркуйте над цим! І, можливо, з Ваших роздумів виросте нова стаття для журналу "Постметодика".

Автор висвітлює спроби самоорганізації українського вчительства на Полтавщині на початку XX століття з метою боротьби за створення національної школи і навчання дітей рідною мовою. Розкрито роль полтавської інтелігенції, зокрема, вчительства, в історичних подіях початку XX століття – у Російській революції 1905–1907 та в часи реакції 1907–1914 років, в Українській революції 1917–1920 рр. тощо.

Автор освещает попытки самоорганизации украинского учительства на Полтавщине начала XX века с целью борьбы за создание национальной школы и обучения на родном языке. Раскрыта роль полтавской интеллигенции, в частности, учительства, в исторических событиях начала XX века – в Российской революции 1905–1907 и во времена реакции 1907–1914 годов, в Украинской революции 1917–1920 гг. и других.

The author highlights the attempts of self-organization of Ukrainian teachers in Poltava region early XX-th century to fight for the national school and teaching children their native tongue. The role of Poltava intellectuals, particularly teachers, in historical events of the early XX-th century during the Russian Revolution of 1905-1907 and in 1907-1914 during the years of reaction, the Ukrainian revolution in 1917-1920 and others.

УДК 37:94(477.53)

ОСВІТЯНИ ПОЛТАВЩИНИ У ЧАС УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

(ВИТЯГИ З КНИГИ В. Я. РЕВЕГУКА "ПОЛТАВЩИНА В ПЕРЕДДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1900-1916 РР.)")

В. Я. Ревегук

У часи Російської революції 1905-1907 років почалося піднесення українського національно-визвольного руху. Цьому сприяли обіцяні маніфестом 17 жовтня 1905 року політичні свободи, скасування горезвісного Валувєвського указу 1863 року та частково Емського указу 1876 року.

Першою ластівкою української преси на Наддніпрянській Україні стала газета "Хлібороб", яку брати Володимир і Микола Шемети за підтримки Лубенської Української громади почали видавати в листопаді 1905 року, не маючи на те офіційного дозволу царської влади.

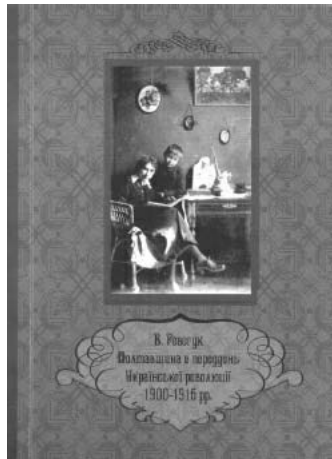
Володимир Шемет народився 1878 року на хуторі Олександрівка Лубенського повіту в сім'ї військовослужбовця, дрібного українського шляхтича. Закінчив юнацьку гімназію в Лубнах. Вищу освіту здобув на фізико-математичному факультеті Київського університету. Під час навчання в Києві познайомився з М. Міхновським і під його впливом вступив до Братства тарасівців. За участь у протирядових студентських виступах був висланий з Києва до Лубен, де активно працював у повітовому земстві, обирався гласним Лубенської міської думи.

На початку 1906 року В. Шемет став одним із засновників газети "Громадська думка" (з вересня 1906 року і по 1914 рік

виходила під назвою "Рада"). Член першої Державної Думи Росії, де входив до бюро Українського парламентського клубу. Після розпуску думи разом з групою прогресивних депутатів підписав так звану "Виборгську відозву", яка закликала народ Російської імперії чинити пасивний опір царській владі (не платити податків, не давати рекрутів до війська тощо), доки Микола II не призначить нових виборів до Державної думи. За це був засуджений до тримісячного ув'язнення. У 1909 році зазнав переслідувань у справі "Лубенської республіки".

У 1916 році В. Шемет заснував приватну українську гімназію в Лубнах, від якої був делегований по складу Української Центральної Ради. Влітку 1917 року був од-

ним із ініціаторів створення Української демократично-хліборобської партії, яка 29 квітня 1918 року привела гетьмана П. Скоропадського до влади. З приходом більшовиків відійшов від активної політичної діяльності. Протягом 1919-1923 років працював у системі Всеукраїнської Академії Наук над складанням словника живої української мови, але звинувачений у "націоналістичних ухилах" змушений був залишити академічну роботу. Останні десять років життя працював рядовим службовцем у численних бюрократичних радянських установах. Помер

1933 року в Києві. Похований на Байковому кладовищі.

Микола Шемет, молодший брат Володимира, народився 1882 року. Закінчив Лубенську юнацьку гімназію та юридичний факультет Київського університету. Неодноразово переслідувався царською владою за революційну діяльність, протягом тривалого часу жив у Європі. Наприкінці 1917 року з невідомих причин покінчив життя самогубством.

Газета "Хлібороб" виходила з епіграфом "Селяни всієї України, єднайтеся!" і містила заклики до заснування Селянської партії на програмних засадах наділення землею селян-українців, у яких з волі російських царів ця земля свого часу була відібрана поміщиками-іноземцями. Газета не закликала до самовільного захоплення землі і насильства над поміщиками, а пропонувала селянам шлях до об'єднання в політичну партію та до консолідації національних сил і розбудови українського суспільства. На шпальтах газети було надруковано вірш Христі Алчевської "До дітей мого краю", який став свого роду революційним гімном для українських патріотів.

Редактором "Хлібороба" значився Микола Шемет, фактичним редактором газети був Володимир Шемет, але ідейно-політичний напрямок видання, як вважає відомий дослідник Ф.Турченко, визначає Миколою Міхновським. Поява першої на теренах Східної України україномовної газети справила глибоке враження на суспільство. Газету в Києві продавали за спекулятивними цінами. Були випадки, коли її поширювачів заарештовувала поліція. Проти Володимира Шемета була відкрита карна справа. Врешті-решт після виходу п'ятого номера на початку грудня 1905 року газету було закрито [1], а її видавця М. Шемета оштрафовано на 25 карбованців [2].

У Полтаві єдиною трибуною для національно свідомої української інтелігенції став журнал "Рідний край", заснований у кінці 1905 року Миколою Дмитрієвим і Григорієм (Грицьком) Коваленком.

Микола Дмитрієв народився 1867 року в Харкові в сім'ї дрібного урядовця. Ще навчаючись у місцевому університеті, починав він свій шлях подвижника на ниві українського культурно-освітнього життя. Після закінчення університету деякий час працював у Сумах, а з 1894 року – у Полтаві, де став помітною фігурою серед української інтелігенції міста, брав активну участь у суспільно-політичному житті. У числі інших українських культурних діячів їздив 1905 року до Петербургу на прийом до прем'єра Вітте відстоювати право українців на своє друковане слово.

Найбільшою заслугою М. Дмитрієва було заснування в Полтаві разом із своїми однодумцями Панасом Мирним, Григорієм Марковичем, Грицьком Коваленком і Олександром Русовим одного з перших на підросійській Україні україномовного часопису, який мав символічну назву "Рідний край". Видавав він значною мірою на кошти М. Дмитрієва, який працював присяжним повіреним (адвокатом) і мав певні статки. Саме в "Рідному краї" розкрився його талант публіциста. Під псевдонімом "Слобожанин", криптонімом "М.Д.", а іноді і під власним ім'ям було надруковано чимало гострих публіцистичних робіт, історико-мистецьких розвідок та бібліографічних матеріалів. Особливо його хвилювали питання української культури та її вплив на формування національної свідомості полтавців. "Рідний край", на думку М. Дмитрієва, мав збудити національне самопізнання як "підвалину поступу народу".

Найбільш пекучою для М. Дмитрієва була проблема розвитку національної освіти в Україні. У цілому ряді публікацій він обстоює право українців на свою національну школу ("Автономний університет і українські кафедри", "До учителів", "Потреби національної освіти на Україні" та ін.). М.Дмитрієв писав: "Кожна окрема людина, тим паче кожний народ, має загальнолюдське право розгорнути свої природні національні сили, має право вчитися у своїй, національній школі". Панас Мирний називав М. Дмитрієва "щирим громадянином своєї країни".

М. Дмитрієв пішов із життя у розквіті своїх творчих і професійних сил, рятуючи сільську дівчину, яка тонула у Пслі в Шишаках. На його трагічну загибель "Рідний край" писав: "Смерть шановного Миколи Андрійовича – се велика втрата для України, вона в йому загубила одного із своїх щирих синів і пильних невсиплющих робітників" [3].

Григорій (Грицько) Коваленко народився 1868 року в селі Липняки Переяславського повіту в селянській родині козацького походження. Після закінчення Баришівської початкової школи навчався в Полтавській фельдшерській школі. Потім п'ять років працював за фахом у селах Переяславщини, одночасно займався самоосвітою. З 1890 року поєднував навчання на медичному факультеті з роботою в клініці Московського університету. Ще будучи студентом, Г. Коваленко почав захоплюватися українським народознавством та літературознавством і досяг у цій царині помітних успіхів. Співпрацював у львівському журналі "Зоря", одним з редакторів якого був Іван Франко, та "Літературно-науковим вісником", де публікував літературознавчі розвідки про

українських письменників та свої власні художні твори. Знайшов Г. Коваленко своє покликання і в просвітницькій діяльності, видавши спільно з Борисом Грінченком чимало популярних книг для народного читання.

Відомий Г. Коваленко і як історик України. Виданий в Полтаві у 1906 році "Оповідання з української історії" витримали три, а посібник "Українська історія" – сім видань. З липня 1907 року Г. Коваленко працював секретарем Полтавської міської управи, поєднуючи роботу в органі місцевого самоврядування з громадською, просвітницькою і видавничою. Будучи активним членом Української радикально-демократичної партії, брав участь у політичному житті міста і губернії.

Після закриття часопису "Рідний край" Г. Коваленко у 1908 році заснував видавництво "Рідна хата", а в 1913 році – науково-популярний журнал "Життя і знання", які проіснували до початку першої світової війни у 1914 році. З великою радістю зустрів він початок Української національно-визвольної революції. Очолити в 1917 році полтавську "Просвіту", плідно працював на ниві національного відродження українського народу. За радянських часів Г. Коваленко змушений був обмежити коло своєї багатогранної діяльності, працюючи викладачем у Полтавській фельдшерсько-акушерській школі та займаючись літературною роботою. Проте хвиля більшовицького терору не обминула українського патріота. У серпні 1937 року енкаведисти безпідставно заарештували його і, не обтяжуючи себе навіть формальними доказами "вини", 15 грудня цього ж року розстріляли.

На шпальтах часопису "Рідний край" друкувалися художні твори Панаса Мирного, Лесі Українки, Олени Пчілки, І. Нечуя-Левицького, М. Філянського та ін. Друкувалися і програмні документи Української радикально-демократичної партії, членами якої були засновники журналу. Окремі номери "Рідного краю" були присвячені пам'яті І. Котляревського та Т. Шевченка. Навесні 1907 року у зв'язку із спадом революції і наступом реакції друкувати журнал у Полтаві стало неможливим і редакція змушена була перенести його видання до Києва. Спроба української інтелігенції започаткувати видання в Полтаві україномовних газет "Рідна думка" та "Українське слово" не була реалізована через заборону місцевих органів царської влади.

Революційні події 1905-1907 років сприяли подальшому розвитку національної свідомості полтавців. Свідченням цього стали селянські сходи, на яких розглядалися найрізноманітніші питання, най-

перше аграрне, а також питання вживання української мови у школах, судах, місцевих владних структурах, можливості надання автономії Україні, організації влади на місцях тощо. Після їх обговорення приймалися відповідні резолюції і селянські "приговори" (накази), які надсилалися на адресу Державної Думи. Селяни Троїцького Золотоніського повіту у своєму наказі депутатам першої Державної Думи писали: "Повинна бути введена обов'язкова за рахунок держави шкільна освіта національною мовою". Демократична інтелігенція цього повіту провела цікаве соціологічне дослідження, під час якого було опитано 378 чоловік віком від 18 до 65 років. Серед них письменних виявилось 145, малописьменних – 108 і неписьменних – 125. З усіх опитаних за викладання у школах навчальних предметів українською мовою висловилося 324 чоловіки [4].

Вимоги автономії України лунали на сільських сходах, зібраннях української інтелігенції, нелегальних мітингах і демонстраціях, адже домогтися вільного розвитку української мови, освіти і культури можна було лише здобувши політичні права для українців. 2 грудня 1905 року газета "Хлібороб" опублікувала "приговор" сільського сходу Литвяків Вовчанської волості Лубенського повіту, який вони прийняли 16 листопада. Селяни в ньому вимагали, "щоб державою правила не чиновники, а виборні від народу люде, котрі добре знають наші потреби і те, як їм допомогти". Отже, ті потреби, що є тільки у нашого народу українського, треба, щоб рішали виборні з нашого народу..., щоб у школах вчили дітей на нашій українській мові" [5].

Вибори до українського парламенту (сейму) мали бути загальними, рівними, таємними і прямими. До них мали допускатися чоловіки і жінки, починаючи з двадцятирічного віку. Селяни вимагали також демократичних свобод, ліквідації станів, амністії політв'язнів, безкоштовної освіти, обмеження служби в армії двома роками та ін. [6].

13 листопада 1905 року жителі села Мачух Полтавського повіту під час масового мітингу також вимагали автономії України. У рішенні зборів було записано: "Закони для українського населення повинні прийматися тут же на місці його представниками в особливий місцевий установа (сеймі), представники до якого мають вибиратися в тому ж порядку, як і в Державну Думу. У школі, церкві, суді та інших установах має вживатися рідна українська мова" [7].

Питання майбутнього державного устрою Росії селяни Нехворощі на багатолюдних зібраннях обговорювали двічі: 7 і

27 листопада 1905 року. В обох випадках приймалися селянські "приговори". В числі інших вимог (скликання Установчих зборів, передача землі селянам безоплатно, амністія політв'язням, ліквідація смертної кари та ін.) ставилася і вимога "широкої автономії України" [8].

19 грудня 1905 року Полтавське повітове земство під час розгляду аграрного питання запросило на своє засідання більше 300 представників від сільських громад. Але поряд із земельним селян хвилювало також питання майбутнього України і організаційного згуртування селянства у боротьбі за свої права. Селянин з Диканьки Кухар пропонував негайно приступити до створення широкої мережі Селянських спілок. Тільки тоді, говорив він, коли селяни згуртуються, вони зможуть вимагати від царя, щоб Україні повернули ті права, "які вона мала, пристаючи колись до Московського царства". Кухар пропонував, щоб українці самі вибирали собі "начальника" – губернатора або гетьмана. "Тоді податки, які збираються в Україні, будуть і витрачатися в Україні". Пропозицію Кухаря підтримали і інші селянські делегати. Під їх тиском повітове земство змушене було прийняти рішення, в якому говорилося: "Україна, як особлива частка держави, що odrізняється од других часток з боку етнографічного, побутового та економічного, мусить бути самостійною у своїх місцевих ділах, автономною часткою цілої держави" [9].

Автономії України у складі демократичної Російської республіки вимагали 23 грудня 1905 року на півторатисячному мітингу жителі Костянтинограда і навколишніх сіл. За цей "приговор" присутні голосували одностайно [10]. Аналогічні рішення приймалися на селянських сходках у містечку Снітин Лубенського повіту, у селах і хуторах Нікольської волості Полтавського повіту, селі Попівці Костянтиноградського повіту та ін. Рух за автономію України і українізацію школи став справді всенародним, охопивши найвіддаленіші села і хутори Полтавщини. Збори селян хутора Семенці Полтавського повіту 20 листопада 1905 року ухвалили: "Всі школи повинні утримуватися державою. Викладати в них треба рідною українською мовою" [11]. Проте не завжди темний і заляканий люд, який десяти років жив в умовах царського деспотизму, підтримував прагнення української інтелігенції до введення навчання дітей рідною мовою в початкових, так званих, народних школах. Наприклад, у Кременчуцькому повіті місцеве земство скликало з цього питання делегатів від волостей. Вони настояли на тому, щоб на нараді головував обраний ними самими

чоловік із селян. Голова земської управи згодився на це.

На голову виборів селяни обрали впливового волосного писаря Краснокутського, який свого часу відбував військову службу в Києві і під впливом якогось "книгаря В. Степаненка" став свідомим українцем. Коли ж він поставив питання про запровадження української мови у школах повіту, селяни висловилися категорично проти, мотивуючи своє рішення так, що в такому разі їх діти, не знаючи російської мови, навіки зостануться мужиками. Коли ж вони засвоять "панську" мову, перед ними відкриється шлях "вибитися в люди": вивчитися на вчителів, попів, лікарів тощо.

Як не намагався Краснокутський переконати селян у тому, що українська мова не "мужицька", а мова рідної матері, з того нічого не вийшло. Збори прийняли резолюцію, в якій говорилося, що освіта має бути безкоштовною і що учні з народних шкіл без іспитів могли б вступати до гімназій. Про запровадження української мови у школах не йшлося. Селяни твердо стояли на своєму: лише знаючи "панську" мову, їх діти без перешкод зможуть вивчитися на "панів".

Євген Чикаленко у своїх спогадах наводить інший приклад нехтування рідною мовою селянами. Коли знайомий йому доктор М. Левицький дав своєму сторожеві в лікарні надруковане українською мовою Євангеліє, той, похитуючи сумно головою, сказав: "Господи! Вже й з Слова Божого сміються". [11-а].

Безглуздість заборони українського друкованого слова і навчання дітей у школах рідною мовою розуміли всі, крім явних російських шовіністів, навіть царські урядовці. Голова Полтавської губернської земської управи Федір Лизогуб був противником політичної автономії України, позаяк на той час це було неможливо здійснити, але завжди стояв за вільне функціонування української мови [12].

У липні 1906 року комісія з народної освіти Гадяцької земської управи після розгляду питання про забезпечення шкіл підручниками ухвалила: для кожної початкової школи з цією метою виділити по 30 карбованців, з них 20 карбованців – на придбання російської літератури і 10 карбованців – на придбання української. Серед обов'язкових для читання учнями творів українських письменників були Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Л. Глібов, Г. Квітка-Основ'яненко і Є. Чикаленко. При цьому не слід забувати, що жодної школи з українською мовою навчання не лише в Гадяцькому повіті, але й у цілій Російській імперії, не існувало. Тому рішення Гадяцького земства було своєрід-

ним викликом великодержавній політиці російського самодержавства [13].

Прагнення українців до національного самовизначення було відкинуте царською владою, позаяк надання автономії Україні створювало б небажаний прецедент для інших поневолених Росією народів і спонукало б українців домагатися повної державної незалежності. Міністр внутрішніх справ Росії писав Миколі П.: "Слід сподіватися, що під впливом революційної пропаганди селяни цієї губернії [Полтавської – авт.] приймуть резолюцію про відокремлення України від Росії, що спирається на принцип автономії" [14].

У березні 1906 року виповнювалося 45 років від дня смерті Тараса Шевченка. Попри утиски і заборони царської влади громадськість Полтавщини намагалася вшанувати пам'ять свого національного Пророка, поетяк Т. Шевченка був не просто поетом-бунтарем, він був символом України, її віковичного прагнення до свободи. 16 березня у майже суцільно зрусифікованому Кременчуці, де більшість населення становили євреї і росіяни, цю пам'ятну дату відзначали вперше. Ціни на вхідні квитки на вечір пам'яті Т. Шевченка його організатори встановили помірні з тим, щоб на нього прийшло якомога більше простого люду. З доповіддю про життєвий і творчий шлях поета виступили вчитель М.І. Павловський і Глаголев. Вірші Т. Шевченка декламували Наливайко, Наталченко, Щербак та ін. Самодіяльний хор співав шевченківський "Заповіт", "Причинну" та кантату М. Лисенка "Б'ють пороги" [15].

У Полтаві вечір пам'яті Т. Шевченка відбувся 19 березня 1906 року в міському театрі. Всі квитки на нього були продані заздалегідь. Бажаючих потрапити на вечір було так багато, що люди стояли в проходах, позаяк зала була заповнена вщент. На сцені театру організатори вечора поставили вбраний рушниками бюст Кобзаря, а навколо нього розмістився хор з більш як сотні юнаків і дівчат у барвистих національних вбраннях, яким керував відомий диригент і хормейстер Федір Попадич. Спеціально на урочистості до Полтави приїхав видатний український актор Марко Кропивницький.

Вечір пам'яті Т. Шевченка відкрив один з очільників Української громади міста Г. Коваленко. Виступ хору почався із "Жалібного маршу", потім були виконані кантата "Б'ють пороги", пісні "Туман хвилями лягає", уривки з "Івана Підкови" та інші пісні на слова Кобзаря, які закінчувалися бурхливими оплесками присутніх. Особливе захоплення у публіки викликали солісти В. Соколовський та П. Островська. Марко Кропивницький декламував шевченківські поезії "Чер-

нець", "Думи мої", читав уривки з п'єси "Невольник". В антрактах демонструвалися діапозитиви ("живі картинки") з творів В. Киревського та М'ясоєдова на шевченківську тематику. На закінчення вечора глядачі двічі стоячи прослухали шевченківський "Заповіт" [16].

За продані на вечір квитки організатори виручили 1216 карбованців. Частина з них пішла на організаційні витрати, а чистий прибуток у сумі 752 карбованці вирішили використати на придбання української літератури для народних читальень та на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові у Києві [16].

У селі Прохорівці Золотоніського повіту селяни висловили бажання власним коштом збудувати двокласну українську школу і назвати її іменем Т. Шевченка, але "приговор" громади писав волосний писар, який, будучи ворогом українства, цієї вимоги до "приговору" не вписав. Оскільки дозвіл від влади було одержано на будівництво початкової школи з російською мовою навчання, селяни відмовилися фінансувати її будівництво [17].

Урочисто відзначили полтавці і 137-му річницю від дня народження основоположника нової української літератури Івана Котляревського. Після покладання вінків до його пам'ятника 8 вересня 1906 року вони зібралися в міському театрі, зала якого була прикрашена рушниками, портретами українських гетьманів і письменників. На сцені поставили великий портрет І. Котляревського, а обіч нього – хор хлопчиків і дівчат під орудою Ф. Попадича. Як відзначала тогочасна преса, зала театру була заповнена вщент, особливо багато було вчителів, але не було представників влади. Глядачі побачили сцени з "Наталки Полтавки" та "Запорожця за Дунаєм" у виконанні місцевих акторів. Хор співав українські народні пісні в обробці М. Лисенка, а кобзар із Великих Сорочинців Михайло Кравченко – народні думи. Бурхливими оплесками глядачі зустріли виступ відомого українського актора Миколу Садовського, який читав зі сцени вірші Т. Шевченка. Перед початком вечора і в антрактах продавали українську літературу, в тому числі видану в Галичині. Одержані під час проведення вечора кошти в сумі 700 карбованців були передані як спонсорська допомога школі імені І. Котляревського в Полтаві [18], проте викладати в ній українською мовою царська влада так і не дозволила, попри домагання української громадськості. Цю наругу над пам'яттю письменника гнівно засудив професор Харківського університету М. Сумцов у статті "Старая песня отклонения", яка була надрукована на шпальтах газети "Южный край".

Репресивні заходи, вжиті у квітні 1906 року по відношенню до учнів Полтавської духовної семінарії не припинили, проте, революційного бродіння у її стінах і прагнення семінаристів до національного самовизначення.

Восени 1906 року вони надіслали вітання київським студентам, які вимагали відкриття українознавчих кафедр в університетах. В ньому говорилося: "Український гурток полтавських семінаристів, твердо пам'ятаючи, що освіта, як і вся культура, може розвиватися поступово тільки в національних формах, щиро вітає перші заходи київського студентства у справі заснування українських кафедр у Київському університеті" [19].

21 листопада 1905 року вихованці Духовної семінарії влаштували літературно-музичний вечір, який став справжнім триумфом українського національного духу. Актова зала і сцена семінарії були вбрані в українському стилі. На стінах висіли портрети українських гетьманів і видатного полтавця Михайла Драгоманова. Крім обов'язкових церковних співів хор семінаристів під орудою Доценка виконував українські народні пісні та "Заповіт" Т. Шевченка [20].

У кінці 1906 року полтавський поліцеймейстер направив декілька службових записок на ім'я полтавського губернатора, в яких повідомляв про існування у духовній семінарії таємного гуртка під назвою "Український гурток полтавських семінаристів" (УГПС). На думку поліцеймейстера, гурток перебував під впливом ідеології Української соціалдемократичної робітничої партії. Члени гуртка видавали надрукований на гектографі журнал під назвою "Розсвіт" і нелегально поширювали його серед семінаристів та жителів міста. Поліцеймейстер доповідав, що "журнал досить об'ємний, в обкладинці рожевого кольору, на якій намальована малоросійська хата". Одночасно гуртківці розповсюджували серед жителів Полтави звернення з проханням надавати матеріальну допомогу на видання їх журналу. Звернення починалося словами "Громадяни!" і мало підпис "Комітет У.Г.П.С. 1906 року, студня 16" з відповідною печаткою гуртка.

Гуртківці також друкували на гектографі заборонені твори Т. Шевченка і крім семінарії поширювали їх серед вихованців Кадетського корпусу і дівочої гімназії. Начальник Київської охоранки повідомляв директора департаменту поліції у Петербурзі, що "тоді вже було видано повний "Кобзар" накладом 350 примірників, до якого ввійшли всі нецензуровані твори Шевченка".

Крім того, серед семінаристів поширювалися нелегальні брошури революційно-

го змісту. Серед них: "До боротьби. Пісні свободи" (Харківське видання) і "У.С.Д. Добра порада в лиху годину" (місце видання не вказувалося). Розслідувати діяльність гуртка поліцейські чини доручили інспектору семінарії, але її вихованці вже роз'їхалися на той час на Різдвяні канікули 1907 року. Про події в Полтавській духовній семінарії доповіли єпископу Полтавському і Переяславському Іоанну, а той у свою чергу – губернатору і начальнику губернського жандармського управління, який повідомив керівництво київської охоранки: "Згідно із зібраними даними журнал "Розсвіт"... видавали вихованці Полтавської духовної семінарії... Ініціаторами цього видання були семінаристи Сергій Бабаков і Пилип Капельгородський [насправді останнього на той час в семінарії вже не було – авт.], які ще навчаючись у Роменському духовному училищі в 1897 р., нелегально видавали рукописні брошури під назвою "Сьогодні"... Спроба агента внутрішнього спостереження добути ці брошури зроблена і, як тільки пощастить їх роздобути, вони будуть представлені" [21].

Знайти справжніх видавців журналу "Розсвіт" жандармам так і не вдалося, а тому в лютому 1907 року керівництво семінарії за погодженням з єпископом Іоанном попередило вихованців, що не потерпить нелегального видання у стінах цього навчального закладу, а причетних до нього семінаристів чекатиме сувора кара [22].

Незважаючи на погрози церковних ієрархів і переслідування царської охоранки, опозиційні настрої серед полтавських семінаристів продовжували існувати. 19 лютого 1908 року в Духовній семінарії мав відбутися вечір церковної музики, який викликав неоднозначне ставлення до його репертуару з боку вихованців. Адміністрація семінарії змушена була провести таємне голосування, яке виявило, що 293 семінаристи були противниками його влаштування, 151 – за і 51 вихованець не брав участі в голосуванні. Більшість семінаристів була проти влаштування вечора церковної музики тому, що не бажала включення до його програми "народного гімну" ("Боже, царя храни") [23].

Патріотичні і революційні настрої ширилися і серед учнів інших навчальних закладів Полтавщини. В Учительській семінарії, розташованій на Шведській моголі під Полтавою, учні почали ставити на своїй сцені п'єси українських драматургів, на вечорах співали українських пісень, як народних, так і в обробці М. Лисенка, видавали свій рукописний україномовний журнал, в якому друкували власні поетичні і прозові твори. Але в 1906 році з наказу оберпрокурора Святійшого Синоду в семінарії була проведена

прискіплива ревізія, в результаті якої директор і декілька викладачів були звільнені з роботи [24].

Перші паростки українського національного відродження, провідниками якого були політичні партії та національно свідомі інтелігенція, проникали і в середовище земських діячів. Так, Полтавське губернське земство підняло клопотання перед царським урядом про скасування Емського указу 1876 року, про видання двомовної губернської газети, намагалось оголосити конкурс на написання популярних книжок по сільському господарству для учнів початкових шкіл, до якого допускалися б і книжки написані українською мовою. Земство просило також, щоб українська мова, як окремий предмет, була запроваджена в усіх школах губернії. На пропозицію гласного губернського земства видатного українського вченого-економіста М. Туган-Барановського було прийняте рішення доручити губернській земській управі розробити положення про премію імені Т. Шевченка, яка б присуджувалася за кращі наукові твори, написані українською мовою [25]. На його ж пропозицію Полтавське губернське земське зібрання підтримало клопотання повітових земств про спорудження першого в підросійській Україні пам'ятника Т. Шевченкові в Києві і звернулося 9 грудня 1904 року з цим поданням до Міністра внутрішніх справ Росії дозволити збирати пожертви з цією метою по всій території імперії [26].

Вперше питання про спорудження пам'ятника Т. Шевченкові порушило Золотоніське повітове земство ще у вересні 1904 року. Воно звернулось із цією пропозицією до всіх повітових земств Полтавщини і дістало їх схвалення. Ініціативу повітових земств підтримало і губернське земство, але позитивна відповідь від Міністра внутрішніх справ Росії була одержана лише в кінці 1905 року [27].

Комітет по спорудженню пам'ятника Т. Шевченкові очолив голова Полтавської губернської земської управи Федір Лизогуб. Народився він 1851 року в Седнівському родовому маєтку Лизогубів на Чернігівщині. Походив із старовинного українського козацького роду. Батько Ф. Лизогуба Андрій Іванович входив до числа найближчих друзів Т. Шевченка, а його брат Дмитро Іванович став революціонером-народовольцем і був страчений за вироком суду в Одесі.

Ф. Лизогуб одержав блискучу освіту і рано включився у громадське життя: обирався гласним Городнянського повітового і Чернігівського губернського земств. Протягом 1901-1915 років очолював Полтавську губернську земську управу, сприяв перетворенню міста на один із центрів

української культури, зокрема був у числі ініціаторів спорудження в Полтаві пам'ятника І. Котляревському, видання творів письменника, побудови в українському стилі за проектом В. Кричевського нового будинку губернського земства, відкриття історико-краєзнавчого музею. Матеріально підтримував художньо-промислову школу імені М. Гоголя в Миргороді. За політичними переконаннями належав до російської ліберальнобуржуазної партії октябристів.

Протягом 1915-1917 років Ф. Лизогуб був радником царського намісника на Кавказі. Після Лютневої революції очолював відділ іноземних підданих Міністерства закордонних справ Росії Тимчасового уряду. Рятуючись від червоного терору більшовиків, переїхав до Києва і працював консультантом у земських справах при Генеральному Секретарстві Української центральної Ради. Після гетьманського перевороту один час очолював Міністерство внутрішніх справ в уряді П. Скоропадського, а з 10 травня 1918 року став головою Ради Міністрів Української держави. Проводив помірковано-консервативну політику. Після проголошення П. Скоропадським Федеративного союзу з білогвардійською Росією, якого не схвалював, склав повноваження голови уряду і виїхав за кордон. Помер у Югославії в 1928 році.

Очолувавши Ф. Лизогубом комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку випустив агітаційний плакат з портретом поета і написом: "Тут приймаються жертви на пам'ятник Т.Г. Шевченкові в Києві". Повідомлення про початок збирання пожертв були надруковані в українській газеті "Рада", часописові "Рідний край", російській газеті "Новое время" та ін. Збір пожертв здійснювався не за підписними листами, як це робилося традиційно, а через продаж марок, вміщених у спеціальних квитанційних книжках вартістю від 5 копійок до одного карбованця кожна.

Ініціативу Полтавського губернського земства підтримали і взяли участь у збиранні коштів десятки українських патріотів з усієї Російської імперії, але їх було мало, позаяк було мало і національно свідомої української інтелігенції, яка могла б долучитися до цієї справи.

6 травня 1906 року земське зібрання Переяславського повіту на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові виділило 100 карбованців і звернулося з проханням до Міністерства освіти Російської імперії заснувати в місті земське училище (школу) імені Т. Шевченка, але замість неї Міністерство дозволило на кошти міста і земства відкрити російську юнацьку гімназію [28]. Миргородське повітове земс-

тво зобов'язалося протягом восьми років на спорудження пам'ятника Т.Шевченкові виділяти також по 100 карбованців.

Машиніст паровозного депо станції Бухеду Східно-Китайської залізниці Парфентій Бородин (він же керівник українського аматорського драматичного гуртка) обурювався, коли в 1908 році з газети "Рада" дізнався, що за 2,5 роки від часу оголошення збору пожертв на спорудження пам'ятника Т.Шевченкові було зібрано лише 405 крб. 90 копійок, при чому 300 карбованців зібрали службовці Полтавського губернського земства. Він писав (текст першоджерела збережено – авт.): "Великий сором став нам маленькій кучечці українців, закинутих волею судьби на чужу землю на Далекому Сході, що таке велике національне діло як будівля пам'ятника батькові нашої Української літератури стояло так мертво, так недвижимо. Чураємось вірити, що "вмерла наша Україна", чураємось вірити, що вмерли прихильники її. Не може цього статися, якщо всякий буде знати про це велике діло, всяк прийде з охотою на допомогу, а через те і ми, прочитавши цю замітку, рішилися прохати Вас довірити нам збирати теж гроші. І якщо можна Вам пожитися на наш кружок, так тоді вишліть книжки з квитанціями на ім'я председателя кружка машиніста депо Бухеду Парфентія Бородина, а також і довірений на це діло лист" [29].

До справи збирання коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові долучилися Академія Мистецтв у Петербурзі, Софія Русова (вона зібрала 91 крб. 94 коп.), вчителі Михайло Редько з Яківців Полтавського повіту, Григорій Добровольський з Чигирини, Іван Силенко з Гуляй-Поля, видавець "Рідного краю" М. Дмитрієв, студент Дмитро Соловей та ін. Секретар Варшавської судової палати Афанасій Линчевський у листі до Полтавського земства писав: "Будучи глибоким почитателем великого українського поета, всей душой готов присоединиться к этому благородному начинанию и помочь ему в пределах своих сил" [30].

Однією з причин обмеженого надходження грошей була, недостатня поінформованість громадськості. Телеграфний механік з Кам'янця-Подільського Михайло Палій, який пожертвував 18 карбованців власних коштів, писав: "Чимало їздячи по Поділлі та суміжній Бессарабщині, я переконався, що справа збирання грошей на пам'ятник по малих городах та містечках, виключивши деякі одиниці, громадянству зовсім невідома". Тому він пропонував поширювати інформацію про збір коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові через телеграф і поштові контори, але на це потрібна бу-

ла згода органів царської влади, якої вони відмовлялися дати. Згадуваний вище А. Линчевський пропонував створити невеликі агітаційні загони із студентів-українців, які могли б доносити справу спорудження пам'ятника Т. Шевченкові широкому загалові української громадськості. Інші кореспонденти пропонували влаштовувати спектаклі на яких збирати пожертви на пам'ятник, але на ці заходи також потрібен дозвіл поліції.

Лікар Микола Туркевич із містечка Мошни Київської губернії писав: "Мало зібрано грошей через те, що інтелігенція у нас вся з поляків, до яких звертатися якось ніяково, а духовенство неохоче відкликається. Селяни зараз бідні на гроші, але дають з охотою" [31].

Другою і найголовнішою причиною недостатнього надходження коштів була протидія місцевих органів російського самодержавства. Досить згадати лише заборону відзначати 100-річчя від дня народження Т. Шевченка і, навіть, влаштовувати панахиду на його могилі. Степан Коркішко з Ростова-на-Дону скаржився, що місцевий градоначальник заборонив збирати пожертви, мотивуючи тим, що на це не було прямої вказівки від Міністерства внутрішніх справ Росії. Посилання українських патріотів на об'яви, вміщені в газетах "Рада" і "Рідний край", до уваги не бралися. На протидію поліції скаржилася більшість дописувачів у листах до Полтавського губернського земства.

Під впливом революційних подій 1905-1907 років вчителі Полтавщини для захисту своїх професійних інтересів зробили перші спроби до об'єднання. Поштовою до цього стало утворення "Всеросійського союзу вчителів і діячів народної освіти", який існував напівлегально і у своїх програмних документах передбачав реорганізацію народної освіти на засадах свободи, демократизації і децентралізації; введення загального, обов'язкового і безкоштовного навчання; ліквідацію цензури і станових привілеїв; навчання на рідній мові в усіх типах шкіл та ін. Вивчення основ християнського віровчення мало бути приватною справою учнів.

Проголошені "Всеросійською спілкою вчителів і діячів народної освіти" принципи демократизації навчального процесу викликали широкий резонанс серед освітан і знайшли підтримку серед прогресивного учительства Полтавщини. У Полтаві членом Учительської спілки стала Катерина Федорівна Бем; у Лубенському повіті – Антін Волосянко, учитель церковно-приходської школи в селі Яблуневому, Ірина Чеберякова (хутір Сабадашів Яблунівської волості), Митрофан Гончаренко (село Чернівці Велико – Селицької волості), Микола Хало (село Денисів-

ка), Тетяна Марченко (село Золотохор Денисівської волості); в Пирятинському повіті – Олександр Чепурний, Ольга Чижевська, Олександр Ясинський та ін.

Багато вчителів Полтавщини брало активну участь у революційних подіях 1905-1907 років. Вчителька Єфросинія Захаржевська організувала антиурядовий мітинг у містечку Глинському Роменського повіту, а Антін Дручевський – на хуторі Климівка Денисівської волості. [32]. Учителька Малопопівської школи Новоаврамівської волості Хорольського повіту разом із своїм чоловіком Федором у 1905 році працювали в Остап'євському земському училищі і проводили антиурядову агітацію, за що зазнали переслідувань царської влади [33]. Гонінь зазнали також члени Учительської спілки вчителі Берлівців, Білошапки, Сергіївки, Березової Рудки, Повстина і Богданівки Пирятинського повіту.

Петро Козмополо в період революції вчителював у Єлизаветградському повіті і належав до бойової організації партії есерів. У 1907 році вони намагалися підірвати приміщення земської управи, але бомбу виявила поліція і частину бойовиків заарештувала. П. Козмополо зник і протягом жовтня 1907 – вересня 1908 років вчителював у Кулішівці Святилівської волості Кременчуцького повіту. Там він виступав проти обов'язкового вивчення Закону Божого у початкових школах і був звільнений з роботи як неблагонадійний. Знову довелося шукати нове місце роботи. Нарешті в кінці 1908 року йому вдалося влаштуватися вчителем у селі Богушково Золотоніського повіту. Проте він і там продовжував революційну діяльність. Серед односельців П. Козмополо користувався великим авторитетом і коли його почала переслідувати поліція, селяни хотіли зібрати сход і написати присуд, щоб його залишили вчителювати, але він відмовився, сказавши, що сам за себе здатний постояти. П. Козмополо поліція заарештувала в 1909, році і подальша його доля невідома [34].

Лохвицьке товариство взаємодопомоги вчителів було утворене в кінці XIX століття, але його статут Міністерство народної освіти Російської імперії затвердило лише 27 серпня 1900 року. Багато членів товариства стали організаторами Селянських спілок і членами Всеросійської учительської спілки. Згідно з агентурними даними поліції, в останній перебувало 14 учителів повіту. Серед них: Марія Гамалія – вчителька Пісківської початкової школи, Олександра Григоренко, Петро Ляшко і Любов Ковинська – вчителі Харківської земської школи, Олександр і Катерина Лисенки (земська школа села Гамалії), Федір Богаєвський і Петро Табу-

рянський (земська школа села Яцини) та ін. [35].

Після поразки революції 1905-1907 років частина з них зазнала переслідувань з боку царської влади. Зокрема, 9 листопада 1906 року проти вчителя Михайла Ночовного була порушена кримінальна справа за звинуваченням у революційній агітації серед селян Трубайців Хорольського повіту. В 1905 році Лохвицьке товариство взаємодопомоги вчителів очолював Володимир Олександрович Слюз, але за революційну діяльність наступного року його вислали на чотири роки до Архангельської губернії. Проте у жовтні 1908 року цей вирок було переглянуто Харківською судовою палатою і за участь у "безпорядках" 14 грудня 1905 року у Лохвиці, які закінчилися кривавою розправою над селянами, його засудили до каторжних робіт [36].

За звинуваченням у "приналежності до злочинної партії" (мова йшла про Всеросійську учительську спілку – авт.) із Золотоніської юнацької гімназії були звільнені вчителі Батнер, Яцунова і Богаєвський [37].

Незважаючи на те, що "Всеросійська спілка вчителів і діячів народної освіти" існувала формально легально і проводила свої з'їзди (останній, 4-ий відбувся протягом 18-24 червня 1907 року), робота яких висвітлювалася в пресі, царською владою вона розглядалася як антиурядова. Таємним циркуляром від 13 лютого 1907 року полтавський губернатор зобов'язав поліцмейстерів і повітових справників рішуче боротися з "незаконною діяльністю нелегальної організації, яка присвоїла собі назву "Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти". Поліцейські чини зобов'язувалися встановити "напряженное наблюдение" за всіма особами, причетними до народної освіти, стежити за поїздками вчителів і про всіх підозрюваних у зв'язках з Учительською спілкою, повідомляти начальника губерньського жандармського управління [38].

19 вересня 1908 року полтавський губернатор черговим таємним циркуляром наказав поліцмейстерам і повітовим справникам "негайно надати списки тих осіб із середовища нинішнього учительського персоналу, які помічені або запідозрені поліцією в участі в таємних організаціях нелегальної "Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти" [39].

Найбільше занепокоєння губернатора викликала та обставина, що члени Учительської спілки можуть потрапити під контроль УСДРП, позаяк у програмі цієї партії "особливе місце займає питання національне" [40].

Побоювання влади були небезпідставними, зважаючи на те, що серед учителів виникла думка створити самостійну Всеукраїнську професійну учительську організацію, основним завданням якої мала стати українізація освіти, у першу чергу початкової. Проте в період революційного піднесення 1905 року більшість національно свідомих учителів-українців була зайнята політичною роботою. Реалізуватися вона почала лише на початку 1906 року, коли вчителі-українці разом з активістами громадського руху Київщини виробили Статут Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти. Протягом першої половини цього року освітяни Київщини згуртувалися в Товариство вчителів-українців, яке з часом мало перетворитися на Всеукраїнське. Влітку 1906 року товариство влаштувало курси з українознавства для вчителів губернії. На початку 1907 року виникла і українська Спілка вчителів Катеринославської губернії, але з настанням політичної реакції в Росії обидві учительські громадські організації через репресії припинили своє існування.

Третя і найбільш успішна спроба об'єднання українських вчителів була зроблена в лютому 1907 року в Полтаві. Вперше питання про їх об'єднання у професійну громадську організацію постало 10 вересня 1906 року на зібранні Товариства допомоги вчителям губернії. Зібрання вирішило виробити статут організації і приступити до видання українських підручників для народних шкіл. З цією метою була створена комісія у складі 10 осіб, до якої ввійшли Микола Гавриленко, Михайло Фісун, священник Андрій Герашенко, Стороженко та ін. [41].

Ідея самоорганізації учительства краю дістала підтримку серед колег, які працювали в сільських школах і вже у квітні 1907 року відбулися установчі збори вчителів-українців Полтавського повіту, на яких був присутній і представник від учительства Катеринославської губернії. В ході тривалих дискусій освітяни виробили проект свого губернського статуту, який з часом мав стати Всеукраїнським, і обрали тимчасову раду, яка протягом літа налагодила контакти з учителями інших повітів. На скликаній у жовтні 1907 року учительській конференції уже були присутні представники з п'яти повітів губернії та один від учителів-українців Полтави. Конференція затвердила Статут Учительської спілки та обрала правління (раду) і зобов'язала його працювати над залученням до спілки вчителів решти повітів Полтавщини.

Наступна губернська учительська конференція відбулася у березні 1908 року. На цей час спілка вже охоплювала вчите-

лів дев'яти повітів губернії. Її представники зв'язалися з Учительською семінарією і залучили її громаду до роботи з розбудови професійної учительської організації. Зроблений був і перший крок до перетворення Учительської спілки Полтавщини на Всеукраїнську: її правління [рада] встановила зв'язок з учителями-українцями Харківської губернії [42].

Завдяки вчителям-патріотам в Учительській семінарії, розташованій на Шведській могилі поблизу Полтави, виникла Українська громада. Її організатори поставили перед адміністрацією вимогу, щоб із 1908-1909 навчального року в семінарії почали вивчати українську мову, літературу та історію України [43].

Одночасно з Учительською спілкою вчителі-патріоти Полтавщини заснували і видавництво "Український учитель". Його керівником був учитель із села Яківці Полтавського повіту Михайло Редько, якого за революційну діяльність заарештовували в 1906 році, а членами видавничого колективу присяжний повірений Микола Дмитрієв та вчителі Григорій Шерстюк і Григорій Ясинський. Як стверджував полтавський поліцмейстер, всі вони належали до української революційної організації.

Згідно зі статутними вимогами видавництва "Український учитель" мало пропагувати українську національну школу шляхом агітації серед учителів і батьків; видавати педагогічні і дитячі книжки, журнали і підручники українською мовою; об'єднувати навколо видавництва вчителів-українців і прибічників української школи, які б очолили боротьбу за створення демократичної національної освіти; допомагати батькам і школі у вихованні молодого покоління українських патріотів [44].

Про намір вчителів-українців створити свою національну спілку розповіла громадськості Софія Русова на шпальтах журналу "Русская школа" у статті "О национальной украинской школе прежде и теперь".

Видавництво "Український учитель" оголосило конкурс на кращу історію української літератури. Кошти на винагороду надав М. Дмитрієв. Він прагнув, щоб була створена така історія українського красного письменства, в якій би "показано було національну основу й прикмети письменства, а також і впливи на його від сусідніх письменств" [45].

Полтавське видавництво "Український учитель" проіснувало лише близько року, але за цей короткий час встигло видати у типографії Шиндлера 12 книжок українською мовою [з них одна була конфіскована], у тому числі три підручники, шість книжок для дітей і три популярні видан-

ня для масового читача. Серед друкованої продукції були "Коротка українська граматики для школи" Г. Шерстюка, "Про небо. Популярна астрономія", "Діткам, Казки і вірші" С. Черкасенка, Казки братів Грімм у перекладі на українську мову, "Як народилася пісня", "Убогий жид", "Про Сивенького" та ін. [46].

Полтавське видавництво "Український учитель" було першим в Україні спеціалізованим видавництвом дитячої і навчальної літератури. Протягом короткого часу свого існування воно встигло зробити більше для популяризації української національної школи, ніж будь-які інші аналогічні українські громадські організації. 2 січня 1909 року губернатор наказав полтавському поліцмейстеру надіслати йому копію статуту видавництва "Український учитель". Позаяк такого не виявилося, за розпорядженням губернатора видавництво було закрито. Г. Шерстюк змушений був виїхати до Юзівки на Донбасі, а Г. Ясинський і М. Дмитрієв – до Києва.

Попри тиск влади в Полтаві з'явилися і інші шкільні підручники написані українською мовою. Зокрема, Г. Коваленко видав для народних шкіл посібник "Оповідання з історії українського народу" та брошури "Про народні права" і "Як ми боролися од холери". В період століпінської політичної реакції на Полтавщині продовжували нелегально поширюватися українські газети і журнали, які видавалися в Галичині і на Буковині ["Діло", "Громадський голос", "Промінь", "Буковина" та ін.] і навіть ті, що виходили в Америці ("Свобода" і "Канадський фермер"). Значна культурно-освітня робота була проведена українською інтелігенцією під час відзначення 45-річчя від дня смерті Т. Шевченка та на честь І. Котляревського.

Проте вимоги української громадськості запровадити навчання дітей рідною мовою, хоч би в початковій школі, суперечили великодержавній політиці російського самодержавства, яка особливо посилилася після поразки революції 1905-1907 років. Шовіністична більшість третьої Державної Думи Росії провалила запропонований кількома десятками депутатів з України законопроект про запровадження навчання українською мовою у початковій школі. Так само була відхилена і пропозиція депутата Думи професора історії Київського університету Івана Луцицького запровадити в Україні судочинство українською мовою.

У березні 1906 року царський уряд видав "Закон про товариства та спілки", відповідності до якого українська інтелігенція за прикладом Галичини почала створювати легальні неурядові просвіт-

ницькі організації – "Просвіти", які стали центрами національного життя українців. Завдяки діяльності "Просвіт" відроджувалася пам'ять нації, пробуджувалася національна свідомість українського народу.

Однією з перших виникла "Просвіта" в Києві. Її організатором і головою став відомий український письменник і мовознавець Борис Грінченко. Протягом 1906-1908 років у видавництві київської "Просвіти" побачило світ понад 25 популярних книг для народного читання, частина з яких поширювалася вчителями та активістами громадського руху і на Полтавщині.

Спроба ж української інтелігенції Полтавщини створити товариства "Просвіти" в губернії виявилася марною. Полтавське губернське "присутствіє" 21 червня 1906 року відмовило в реєстрації статуту міської "Просвіти". Мотивація була аж надто дивною: "Маючи на увазі, що ті заходи, якими товариство хоче впливати на народ, вважаються в нинішні неспокійні часи дуже небезпечними, які можуть викликати неприємності, а ще до того ж Малоросія складає з себе частину однієї Великої Російської держави і про розбудження національної і політичної свідомості малоросійського народу в цей час не може бути й мови, ... відкриття товариства "Просвіта" загрожувало б громадському спокою, постановили не реєструвати товариство "Просвіта" [47].

У реєстрації товариства "Просвіта" було відмовлено і в Лубнах. Ініціатори створення організації звернулися із скаргою до сенату в Петербурзі, але він залишив у силі рішення полтавських властей. Українській інтелігенції Лубен все-таки вдалося обійти заборону царської влади і вона влітку 1906 року на зразок київської "Просвіти" заснувала українське товариство під назвою "Драгоманівського" в пам'ять свого славного земляка Михайла Драгоманова [48].

Незважаючи на утиски з боку російського самодержавства, представники української інтелігенції не полишали спроб заснувати легальне просвітницьке товариство, на цей раз під назвою драматичного гуртка або Українського клубу. Перша спроба створення Українського клубу була зроблена в Зінькові на початку 1906 року, але вона наштотувалася на лютий опір з боку царських урядовців. 21 червня 1906 року Полтавське губернське "присутствіє" відмовило в його реєстрації на тій підставі, що Український клуб хоче будити "національну самосвідомість українців Зінькова", а тому "будь-яка агітація взагалі за теперішнього тривожного часу загрожувала б громадському спокою" [49].

Ідея заснування Українського клубу в Полтаві виникла у квітні 1910 року. Ініціатором його створення виступила Українська громада міста, яку очолював Павло Чижевський, а також Г. Коваленко, Л. Падалка, П. Мирний, К. Шаревський та ін.

Павло Чижевський народився 1860 року в селі Ціпках Гадяцького повіту, Військову освіту здобув у Полтавському кадетському корпусі, згодом продовжив навчання у Миколаївській інженерній школі, по закінченні якої одержав військове звання підпоручика. Проте послужити "царю і отечеству" довелося лише один рік. Позаяк військова служба П. Чижевського не влаштувала, він перебрався до Швейцарії, де вступив до Женевського університету. Там же він познайомився з М. Драгомановим і Ф. Вовком, які відіграли вирішальну роль у формуванні його світоглядних позицій. Одержавши звання доктора фізичних наук у Женевському університеті, Павло Чижевський продовжив навчання у Київському університеті і став магістром хімічних наук. Проте блискуча кар'єра вченого не склалася. За участь у студентських заворушеннях у 1884 році в Києві хлопця було заарештовано і відправлено на три роки на заслання до Тобольської губернії. Після відбуття покарання П. Чижевський влаштовується на роботу секретарем Олександрівської земської управи Катеринославської губернії, водночас не полишає громадської роботи. За демократичні переконання зазнавав переслідування з боку царської охоранки. У 1905 році чорносотенні розграбували його помешкання, а генерал-губернатор звільнив з посади. Втративши засоби до існування, П. Чижевський переїхав до Полтави.

Від української радикально-демократичної партії, яка блокувалася з російською партією кадетів, П. Чижевського було обрано депутатом першої Державної Думи, вступивши до Українського парламентського клубу, він послідовно відстоював ідею автономії України і право українського народу на національне самовизначення. Після розпуску Думи і нетривалого перебування в Петербурзі повертається до Полтави, де з 1912 року очолює Товариство взаємного кредиту, водночас продовжує відігравати активну роль у громадському житті краю, представляючи Товариство українських поступовців на Полтавщині. Водночас займається підприємницькою діяльністю будує в Гадячі цегельний завод, вклавши у цей проект близько 10 тисяч карбованців.

Після повалення самодержавства в Росії П. Чижевського, як уже відомого на той час українського патріота і громадського діяча, було обрано до Української

Центральної Ради, а після втечі більшовиків у березні 1918 року призначено губернським комісаром Полтавщини. Гетьманського перевороту він не схвалив, увійшов до складу опозиційної Національної Ради, а після повалення Гетьманату Директорією УНР був знову призначений губернським комісаром Полтавщини. Коли ж більшовики вдруге повернулися в Україну, перебрався до Києва і очолив одну з торгово-фінансових місій УНР до країн Європи, став засновником Українського клубу в Женеві в 1919 році. Його метою була пропаганда ідеї Української державності серед світової спільноти. У 1922 році П. Чижевського призначили Міністром фінансів еміграційного уряду УНР і на цій посаді він дуже зважено підходив до видатків з державної скарбниці. Наприкінці 1924 року він тяжко захворів і наступного року помер у Женеві. Там і похований [50].

Зважаючи на пануючий в Росії режим столипінської реакції головою Українського клубу було обрано не надто ревного українофіла, але відомого полтавського адвоката, одного з лідерів партії конституційних демократів і просто порядну людину Євгена Сіяльського.

Відкриття Українського клубу відбулося 9 листопада 1913 року напередодні 75-х роковин від дня смерті І. Котляревського. У числі запрошених гостей були видатний український вчений-історик і громадський діяч – М. Грушевський, редактор часопису "Рада" А. Ніковський, ідеолог українського націоналізму адвокат М. Міхновський та ін. Український клуб об'єднував декілька десятків представників української інтелігенції міста. Як вважає історик-краєзнавець Т. Пустовіт, кількість членів клубу у найкращі часи його існування не перевищувала 120 осіб [51].

Приміщення клубу використовувалося для проведення різного роду зібрань, нарад, репетицій та інших публічних заходів, спрямованих на пропаганду української культури. Щоб залучити до клубу пересічного полтавського обивателя і водночас поліпшити свої фінансові справи, правління клубу домоглося дозволу на проведення в його приміщенні азартних ігор та гри в більярд. Зібрані кошти витрачалися головним чином для поповнення клубної книгозбірні творами українських авторів. На початку 1918 року книгозбірня нараховувала більше двох тисяч томів. Зважаючи на постійні утиски з боку місцевих органів царської влади і необхідність приховувати свою діяльність заходами сумнівних розваг, Український клуб аж до повалення російського самодержавства не міг стати центром українського культурного життя в Полтаві.

Незважаючи на постійні переслідування "іногородців", як офіційно стали називати з подачі П. Столипіна всі неросійські народи імперії, режим столипінської реакції не зміг до кінця задушити перших проявів українського національного життя, прагнення народу до свободи і самовизначення. 6 грудня 1913 року на загальних зборах Лохвицького Товариства взаємодопомоги вчителів одноставно була прийнята резолюція з вимогою навчання в народних школах виключно українською мовою. 4 лютого 1913 року полтавський губернатор Богговут доповідав Міністру внутрішніх справ Росії, що "український рух, в основу якого покладена ідея створення автономії України..., набуває в останній час широких розмірів". Новий поштовх у розвитку українського національного руху значною мірою був спричинений діяльністю утвореного в 1908 році Товариства Українських поступовців (ТУП), яке стало координуючим центром українських політичних партій і громадських організацій.

Справжнім осередком українського духу стало містечко Старі Санжари поблизу Полтави. На початку ХХ століття в ньому налічувалося більше 10 тисяч жителів. У містечку склався гурток українських патріотів (за поліцейською термінологією – "українофільська банда"), до складу якого входили учитель Микола Ільяшевич, священник Андрій Геращенко, кооператор Яків Стенька, фельдшер Макаренко, волосний писар Рибась та ін.

М. Ільяшевич у 1901 році закінчив Полтавську Духовну семінарію, а з наступного року почав працювати вчителем у вищій початковій школі Старих Санжар. Перебуваючи під впливом ідеології РУП, він займався національно-просвітницькою діяльністю і користувався великим авторитетом серед односельців. Під час революційних подій 1905 року М. Ільяшевич брав участь у нелегальних зібраннях, на яких виступав із запальними антиурядовими промовами, але не допустив бунту розлючених селян, які в 1906 році побили околоточного наглядача Чернявського і хотіли розгромити приміщення волосної управи.

А. Геращенко до 1906 року пастирські обов'язки виконував у приміському селі Мачухах. Його щирі проповіді користувалися неабияким успіхом у селян, які обрали його головою місцевого сільськогосподарського товариства. У одному з доносів поліцейських шпигів повідомлялося, що 13 листопада 1905 року на одному із засідань цього товариства А. Геращенко виступав проти війни з Японією, за автономію України, знайомив присутніх з програмними засадами Української соціал-демократичної робітничої партії. У

зв'язку з доносом проводилося поліцейське розслідування, яке невдовзі було припинене за браком доказів [52]. З цього можна лише здогадуватися, що селяни не видали поліції свого пастиря.

Разом із Я. Стенькою А. Геращенко був одним із організаторів кооперативних товариств у Полтавському повіті. Священик активно займався громадською роботою: брав участь у несанкціонованих селянських зібраннях, на яких закликав протидіяти владі і домагатися автономії України, поширював нелегальну літературу і просив батьків та матерів не посилати своїх синів на війну з Японією.

Після поразки революції 1905-1907 років і переїзду до Старих Санжар А. Геращенко не відмовився від своїх переконань, не залишив, за словами полтавського повітового справника "утопічної ідеї" домогтися автономії України у складі демократичної Російської держави. Поряд з виконанням пастирських обов'язків А. Геращенко працював учителем у місцевій церковноприходській школі. Уроки він проводив українською мовою: в такий спосіб "намагаючись створити типово українську школу". Проповіді в церкві також говорив українською мовою, що розглядалося владою як крамола.

Царська влада ставила йому у вину ще й те, що на урочистих літургіях у церкві він ніколи не виголошував молитви за царя та його родину. На зауваження благочинного Павла Базилевського з цього приводу він відповів: "це не є важливим і про це не варто говорити". Виступаючи на з'їздах діячів кредитних товариств, А. Геращенко разом з Я. Стенькою закликав присутніх домогтися видання "для нас, українців, органу не на державній, а на українській мові, мові рідної матері" [53].

В 1911 році за доносом полтавського повітового справника Згури полтавський архієрей розпорядився провести "Формальне дізнання" про діяльність А. Геращенко, але його проводив отець Скрипка – великий приятель пастиря, "такий же українофіл", тому розслідування залишилося поки що без наслідків, але старосанжарський священник продовжував залишатися під підозрою царської влади.

Яків Стенька народився 1883 року в Старих Санжарах в родині заможного українського козака. По закінченню місцевої початкової школи батьки віддали його до волосної управи учнем писаря, але до канцелярської роботи у здібного юнака не лежала душа. Деякий час Я. Стенька працював бібліотекарем у Товаристві тверезості, а згодом писарем у волосному суді.

В 1907 році Я. Стенька вступив до Церковного братства і почав віддавати всі сили національно-культурній роботі на

ниві просвітництва. Через братство він намагався здійснити українізацію місцевої церковно-приходської школи настільки це було можливо в умовах царського самодержавства – заснував у Старих Санжарах український національний хор і музично-драматичний гурток. Під виглядом бесід і вечорів на морально-релігійні теми влаштовував українські національні свята, залучаючи до них десятки селян. Захопившись популярними на той час ідеями кооперативного соціалізму, влаштував у своєму селі сільськогосподарське, кредитнопозичкове і споживче товариство. Громадська активність Я. Стеньки завоювала йому любов і повагу односельців: люди обрали його волосним старшиною, згодом – головою волосного суду і гласним Полтавського повітового земства.

Культурно-просвітницька і громадська діяльність українських патріотів М. Ільєшевича, А. Геращенка і Я. Стеньки була більмом на оці для російського самодержавства. Протягом 1910-1912 років Полтавський повітовий справник Згура регулярно писав рапорти на ім'я губернатора і архієрея з проханням позбавити їх роботи, а отже, і засобів до існування, та вислати в одну з віддалених великоросійських губерній. Нарешті йому вдалося домогтися свого. М. Ільєшевича було переведено на роботу до Решетилівки, але зв'язку із Старими Санжарами він не поривав. А. Геращенко на вимогу Полтавської духовної консисторії змусили вийти із складу керівних органів кооперативних товариств, мотивуючи тим, що робота в них начебто іде в розріз з його пастирськими обов'язками. Священником до Старих Санжар прислали з Кобеляк відомого чорносотенця і україножера Сокологорського. Наказом полтавського губернатора старосанжарського волосного старшину, який був під впливом "українофільської групи", звільнили з посади. На початку Української революції 1917-1920 років А. Геращенко залишив сан священника і повністю віддався кооперативній роботі: очолив Полтавське губернське відділення "Союзбанку", став гласним повітового і губернського земств, членом багатьох благодійних організацій. Його єдиний син загинув у боротьбі з більшовиками під Крутами в 1918 році. 1920 року А. Геращенко очолив у Полтаві протибільшовицький повстанський комітет, був заарештований чекістами і разом з іншими учасниками підпілля розстріляний у Харкові на Холодній горі на початку 1921 року.

Я. Стеньку влітку 1910 року запросили на роботу інструктором з організації кооперативних товариств у Полтавському повіті. Таким чином, він одержав можли-

вість проводити патріотичну і просвітницьку роботу на теренах всього повіту. Напередодні першої світової війни Я. Стенька зініціював у Старих Санжарах під виглядом кооперативного будинку будівництво Народного дому. Своєю ідеєю він захопив і селян: значна частина будівельних матеріалів була зібрана і перевезена ними безоплатно. Обмазували Народний дім також толокою. На його подвір'ї місцева молодь заклала фруктовий сад, а в селі влаштувала пожежну дружину. Відкрили Народний дім в урочистій обстановці влітку 1914 року. Зважаючи на заборону в офіційному вжитку української мови, над його дверима напис було зроблено російською: "Кооперативный дом – наша гордость. Кто его уважает, тот должен снимать шапку и не курить". З ініціативи Я. Стеньки в Старих Санжарах була відкрита і вища початкова школа.

Після Лютневої революції 1917 року в Росії Я. Стеньку було обрано головою управи Полтавського повітового земства та головою повітової Селянської спілки, а згодом – товаришем Міністра хліборобства Генерального Секретаріату Центральної Ради. Гетьманського перевороту він не сприйняв, відійшов від політичної діяльності і працював у Полтавській спілці споживчих товариств. У листопаді 1919 року Я. Стеньку заарештували денікінці і вивезли з собою до Ростова, де він перебував до приходу туди Червоної армії. Повертаючись додому в Полтаву, Я. Стенька захворів на тиф і помер у Харкові 22 лютого 1920 року.

Незважаючи на репресії з боку царизму, українське життя в Старих Санжарах тривало. Все той же повітовий справник Згура змушений був визнати в 1913 році, що "українофільська партія в Старих Санжарах надзвичайно сильна, панує у волосному правлінні і в кооперативах" [54].

Гоніння на будь-які прояви українського національного життя особливо посилилися напередодні Першої світової війни. Ще більше активізувалися при підтримці влади російські шовіністичні організації Союз Михаїла Архангела, Союз руського народу та ін. 10 січня 1914 року збори членів Клубу російських націоналістів у Києві звернулися з листом до Міністра внутрішніх справ Росії, в якому вказували на загрозу "мазепинства" для російського самодержавства. Шовіністи писали: "На території Південної Росії ведеться шалена пропаганда ідеї українського сепаратизму. Численні агітатори, як закордонні, так і тутешні, всіма способами і з великою настирливістю доводять, що малороси – це цілком особливий народ, який мусить мати самостійне існу-

вання, як культурно-національне, так і політичне. Плани мазепинців полягають у тому, щоб відірвати від Росії всю Малоросію до Волги та Кавказу і включити її до складу Австро-Угорщини на федеративних засадах в якості Автономної одиниці". Російські шовіністи бідкалися, що "мазепинці" не зустрічають належної відсічі від російського уряду, а тому закликали його поліцейськими методами знищити прагнення українського народу до національного самовизначення [55]. Копія цього звернення була розіслана російським губернаторам в Україні, а ті у свою чергу – всім поліцмейстерам і повітовим справникам з наказом вжити відповідних заходів по виявленню "мазепинців" і "мазепинського руху".

11 квітня 1914 року попечитель Київського навчального округу направив полтавському губернаторові листа, в якому вказував, що в приміщеннях початкових училищ проводяться читання і курси для селян з метою підвищення їх агрономічних знань і надання практичної допомоги у раціональному веденні сільського господарства. Проте керівники курсів "бесіди часто проводять на малоросійському наріччі, а після бесід роздають брошури, надруковані на цьому наріччі". Керівники агрономічних гуртків також дозволяють собі "засуджувати прийняте в училищах навчання на російській мові". Крамолу попечитель вбачав і у виданій у 1910 році в Петербурзі брошурі Є. Чикаленка "Розмова про сільське господарство", де на сторінці 38 автор писав: "На жаль, наука по школах у нас поставлена не так, як треба. Всесвітні вчені-педагоги, як заграничні, так і наші, довели давно, що у школі повинні вчити тою мовою, якою дитина говорить вдома, бо тільки тоді наука йде успішно". Отже, сама постановка питання про навчання в школах українською мовою вважалася якщо не злочинною, то дуже підозрілою з точки зору російського самодержавства.

Тому директор народних училищ Київського навчального округу П. Нікольський пропонував "ввести обмеження на право влаштовувати сільськогосподарські бесіди і курси у приміщеннях початкових шкіл". Проводити їх дозволялося лише за умови, що вони будуть вестися російською мовою. Конспекти бесід на курсах для селян мали проходити попередню цензуру в інспекторів народних училищ. Роздача брошур на сільськогосподарську тематику в приміщеннях училищ дозволялася лише після їх цензурування також інспекторами [56].

Під підозру царської влади потрапило і засноване в 1892 році Хорольське сільськогосподарське товариство, яке очолював М. Устимович. Секретарем товариства

працював відомий агроном Петро Радченко. З дозволу влади товариство видавало "Український календар" і "Хліборобський поради́к", які користувалися великою популярністю серед селян. За роки своєї діяльності товариство зби́рало значну довідкову бібліотеку, якою опікувався помічник М. Устимовича відставний підполковник російської армії і український патріот Олександр Вишемирський. У березні 1918 року під час втечі з України його після жорстоких тортур розстріляли більшовики і поглумилися над тілом. Труп О. Вишемирського українські вояки виявили на паперті хорольського собору. Червоноармійці випотрошили з нього нутроці і напхали сіном, наче опудало. У праву щоку мерця був пришпилений клапоть паперу із зображенням архістратига Михайла і написом: "Українці мусять єднатися як українці для захисту прав українського народу. Михайло Грушевський у перший рік свободи України" [57].

10 травня 1910 року в листі до М. Устимовича полтавський губернатор вказував "на вкрай небажані статті, які вміщені в "Хліборобському поради́ку". Небезпеку для Російської імперії губернатор вбачав у тому, що одна із статей мала підпис "Гр. Гетьманець" [58].

На початку 1914 року Лубенське повітове земство видало ювілейну брошуру під назвою "Наше земство і 50 лет его работы", яку збиралося безкоштовно розповсюдити серед учнів земських шкіл. Проте директор Лубенської гімназії Яскевич встиг написати доноса на ім'я попечителя Київського навчального округу, з якого звинувачував авторів брошури в тому, що вони критикують царський уряд, який своїм втручанням зв'язує руки земствам у їх практичній діяльності. У зв'язку з цим доносом попечитель у листі до полтавського губернатора від 2 травня 1914 року просив не допустити роздачі по школах названої брошури "у зв'язку із шкідливим її спрямуванням". Крамолу чиновник від освіти вбачав у тому, що слово "земство" було написано в брошурі з великої літери, а "уряд" і "урядова влада" – з малої. [59].

Під підозрою царської влади опинилися і інші видання, які пропагували серед селянства передові досягнення агрономічної науки і методи раціонального ведення сільського господарства. Всевидяще око царської цензури виявило, що Полтавське губернське земство за рекомендацією відомого агронома Юрія Соколовського з метою пропаганди "корисних знань" роздало для розповсюдження серед селян земським агрономам сільськогосподарську літературу, серед якої були журнали "Хуторянин", "Хлібороб", брошура

Є. Чикаленка "Розмова про сільське господарство" та ін. За наказом полтавського губернатора ці видання були вилучені з обігу поліцією, а над особами, причетними до їх розповсюдження, встановлений таємний нагляд. Під заборону потрапила і брошура В. Василенка "Вжитки селянські на Полтавщині", позаяк була написана на "малоросійському нарідччі" і в ній критикувався царський уряд [60].

У Переяславському повіті об'єктом прискіпливої уваги з боку царських властей стала 33-річна поміщиця Анастасія Семиградова. Вона мала 1693 десятини орної землі, яку здавала в оренду купцеві Самуїлу Берштейну, і отримані гроші витратила на благодійну діяльність. У своєму маєтку А. Семиградова влаштувала чотирикласне вище початкове училище, утримання якого обходилося їй у 40 тисяч карбованців на рік, а також ткацьку майстерню з виробництва старовинних українських килимів, в якій безкоштовно навчалося близько 30 сільських дівчат. На початку 1914 року А. Семиградова звернулася до губернської влади з клопотанням відкрити в селі Скопцях дитячий садок, вечірню і недільну школи з ліквідації неписьменності серед дорослих та народну бібліотечку. Такі безкорисні наміри поміщиці викликали у влади неабияку підозру. А. Семиградову звинуватили в тому, що вона "симпатизує жидам". Почалася поліцейська перевірка на її благонадійність, під час якої переяславський справник встановив, що більшість селян у повіті є неграмотними і прийшов до дивного висновку, що "для такого населення бібліотека не потрібна, вона скоріше принесе шкоду, ніж користь". За відсутності у Скопцях чинів поліції книжковий фонд бібліотеки буде важко контролювати, щоб до неї не потрапили видання "злочинного характеру". Тому повітовий справник вирішив, що для села цілком досить уже існуючої школи [61].

ЛІТЕРАТУРА

1. Турченко Федір. Микола Міхновський: Життя і слово, - К., 2006. - С. 156-158.
2. Рідний край (Полтава), № 37. - С. 12.
3. Семенко Світлана. "Український Цицерон" (штрихи до портрету М.А. Дмитрієва). - Слов'янський збірник. Вип. 5. - Полтава, 2006. - С. 225-228.
4. Історія Української РСР. У 8 томах 10 книгах, т. 4, - К., 1978. - С. 170.
5. ДАПО, ф. П-7, оп. 1, спр. 2, арк. 47-48.
6. Там само, арк. 48.
7. Там само, спр. 10, арк. 22.
8. Там само спр. 2, арк. 82.
9. Рідний край (Полтава), № 1. - С. 17.
10. ДАПО, ф. П-7, оп. 1, спр. 2, арк. 89.

11. Політична історія України ХХ століття. У 6 томах. т.1 У-К., 2002. - С. 178.
- 11-а. Євген Чикаленко. Назв. праця. - С. 349-350.
12. Рідний край (Полтава). - 1906, № 47. - С. 8.
13. Там само, № 28. - С. 11.
14. Субтельний Орест. Україна. Історія. - К., 1991. - С. 265.
15. Рідний край (Полтава). - 1906, № 12. - С. 12.
16. Там само. - № 13. - С. 11.
17. Там само. - № 8. - С. 24.
18. Рідний край (Полтава). - 1906, № 37. - С. 10.
19. Там само. - № 45. - С. 9.
20. Там само. - № 47. - С. 8.
21. Бойко Леонід. Пилип Капельгородський. Нарис життя і творчості. - К., 1982. - С. 20-21.
22. ДАПО, ф. 83, оп. 1, спр. 60, арк.30.
23. Там само, ф. 351, оп. 1, спр. 58, арк. 34.
24. Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1, арк. 47.
25. Рідний край (Полтава). - 1906, № 2. - С. 11.
26. Злупко С.М. Михайло Туган-Барановський: Український економіст світової слави. - Львів, 1993. - С. 64.
27. Рідний край (Полтава). - 1906, № 8. - С. 7.
28. Там само. - № 28. - С. 15.
29. ДАПО, ф. 723, оп. 3, спр. 2, арк. 16.
30. Там само, арк. 139.
31. Там само, арк. 90.
32. Там само, ф. 83, оп. 1, спр. 71, арк. 53.
33. Там само, арк. 145.
34. Там само, спр. 71, арк. 40-42.
35. Там само, арк. 34.
36. Там само, арк. 105, 109.
37. Там само, арк. 37.
38. Там само, арк. 60.
39. Там само, арк. 8.
40. Там само, арк. 60.
41. Рідний край (Полтава). - 1906, № 8. - С. 12.
42. ДАПО, ф. П-7, оп. 1, спр. 1, арк. 87-88.
43. Там само, ф. 351, оп. 1, спр. 58, арк. 417.
44. Там само, арк. 85.
45. Семенко Світлана. Назв. праця. - С. 227.
46. ДАПО, ф. П-7, оп. 1, спр. 6, арк. 45-46.
47. Політична історія України 20 століття. У 6 томах, т. 1. - К., 2002. - С. 196.
48. Рідний край [Полтава]. - 1906, № 42. - С. 10.
49. Там само. - № 25. - С. 14.
50. Пустовіт Тарас. Павло Чижевський. - Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга п'ята. - Полтава, 2007. - С. 643-656.
51. Пустовіт Тарас. Український клуб у Полтаві (1913-1918): Відкриття та напрямки діяльності. - Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень Національної АН України. Вип. 9. - К., 1999. - С. 63.
52. ДАПО, ф. 138, оп. 1, спр. 381, арк. 2.
53. Там само, ф.63, оп. 1, спр. 134, арк. 7.
54. Там само, арк. 5.
55. Там само, спр. 132, арк. 1.
56. Там само, спр. 137, арк. 66.
57. Ревежук Віктор. Полтавщина в добу Української революції 1917-1920 рр. - Полтава, 2002. - С. 66.
58. ДАПО, ф. 83, оп. 1, спр. 137, арк. 71.
59. Там само, арк. 78.
60. Там само, арк. 37,61.
61. Там само, спр. 139, арк. 16-18.

Стаття надійшла в редакцію 10.09.2010 ■

Проаналізовано історію понадстолітнього функціонування опішнянських гончарних шкіл, розкрито особливості розвитку гончарства Опішного. Зроблено висновок, що найважливішим чинником формування й утвердження сучасної гончарської культури українців є якісна передача професійних гончарських знань.

Проанализировано историю более чем столетнего периода функционирования опошнянских гончарных школ, раскрыты особенности развития гончарства Опошни. Сделано вывод, что наиболее важным фактором формирования и утверждения современной гончарской культуры украинцев есть качественная передача профессиональных гончарских знаний.

The history of functioning pottery schools in Opishnia over than hundred years is analyzed. Author comes to conclusion that the most important factor in the formation and further development of the potter culture in Ukraine is the quality transfer of knowledge about pottery craft.

УДК 373.6:738

ЯКІСНА ПЕРЕДАЧА ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГОНЧАРСТВА

О. В. Щербань

Одним із традиційних виробництв українців є гончарство. Упродовж століть воно акумулює етнічні цінності народу та виокремлює його серед інших у світовому культурному просторі. Своєрідною прикметою визначного гончарного осередку України – села Опішного, Зіньківського району, Полтавської області є понадсторічне функціонування гончарних навчальних закладів у ньому. Досі не було виокремлено й проаналізовано, що саме цей чинник був найважливішим у формуванні, збереженні й утвердженні опішнянських гончарських традицій від кінця ХІХ століття до сьогодні. Досліджуючи проблеми гончарного шкільництва в Опішному вже майже десять років, вважаю за необхідне акцентувати увагу на зазначеній у темі проблемі.

Традиція українського гончарного шкільництва, що зародилася з кінця ХІХ століття, донині збереглася лише в Опішному та Миргороді, де функціонують Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів "Колегіум мистецтв у Опішному" та Миргородський державний керамічний технікум імені Миколи Гоголя. Системі передачі якісної гончарної освіти в сучасних гончаротворчих процесах належить особлива роль. На тлі остаточного занепаду збережених до початку ХХІ століття гончарних осередків, у часи нівелювання етнічної культури українців, де помітну роль відіграє творчість сучасних майстрів-гончарів і художників-керамістів, дослідники народної художньої культури звертаються до досвіду розвитку гончарного шкільництва в

Україні як ефективного засобу підтримки гончарного художнього промислу.

Узагальнюючих праць стосовно системи передачі професійних знань у гончарстві Опішного донині немає. Виокремлення окремих даних із нагромадженого науковою думкою значного масиву матеріалів щодо гончарства взагалі та виявлення нових дало можливість реконструювати історію розвитку та проаналізувати вплив на збереження та еволюцію місцевих гончарних традицій. На основі комплексної розробки проблеми, ретроспективного порівняння відомостей писемних джерел із мемуарними, зібраними під час керамологічних експедицій автора, залучення етнографічних джерел та матеріалів музейних колекцій, простежено концептуальну схему системної передачі професійних гончарських знань у центрі народної художньої культури України Опішному впродовж періоду з кінця ХІХ до початку ХХІ століття. Культурно-історичний науковий підхід дозволив визначити прикметні ознаки опішнянського гончарства як наслідок діяльності місцевих гончарних навчальних закладів. На часі готується до виходу у світ перше дослідження впливу гончарного шкільництва на традиційний гончарний промисел Опішного.

Упродовж періоду, обмеженого хронологічними рамками кінця ХІХ – початку ХХІ століття, в Опішному використовувалися такі форми опанування гончарськими професійними знаннями:

– домашнє навчання в гончарських родинях (було поширеним до початку 1930-

их років, до 1960-их років майже припинилося);

– навчання в гончарних навчальних закладах (тривало протягом 1894-1941 та 1986-2003 років);

– навчання в гончарних майстернях, школах, артілях і заводах (використовувалося протягом усього досліджуваного періоду);

– профорієнтаційне навчання та гурткова робота (1960-ті – перша половина 1990-их років).

Провідну роль у відкритті, відповідно до вимог часу, та фінансуванні діяльності гончарних навчальних закладів в осередку відігравали місцеві органи самоврядування й промислові організації. Але загалом гончарні школи створювалися в руслі загальноукраїнських суспільно-політичних процесів. Відкриття спеціалізованих навчальних закладів на території України в певні періоди (1890-ті, друга половина 1920-х та 1930-х рр.) було масовим. Перший період був зумовлений зацікавленням діячів земського самоврядування розвитком кустарних промислів і розпочатий після кризи в сільському господарстві. Всі гончарні навчальні заклади Опішного за часів СРСР було відкрито перед ювілеями Жовтневої революції: 10-літтям, 20-літтям та 70-літтям, що може свідчити про намагання органів влади пропагувати "піклування" радянської влади про народні промисли і було пов'язано з необхідністю виготовлення експонатів на виставки, які проводилися з нагоди цих ювілеїв.

Упродовж 1894-2003 років опішнянське гончарство переживало кілька кризових періодів, пом'якшенню яких сприяла діяльність гончарних навчальних закладів. Вони були провідниками новітніх ідей, спрямовували опішнянське гончарство шляхом, який їхні засновники вважали прогресивним. У цьому процесі виокремлюю такі фази:

Створення гончарних навчальних закладів у Опішному було започатковане наприкінці ХІХ століття під впливом земського просвітницького руху. Основним заходом з вирішення проблем, що виникли наприкінці ХІХ століття й проявилися у втраті престижності гончарського ремесла, погіршенні якості місцевої гончарної продукції, посиленні конкуренції від виробів фарфоро-фаянсових заводів, було відкриття першої на території Російської імперії гончарної навчальної майстерні, у якій значна увага зверталася на надання практичних навичок виготовлення "художньої кераміки" – Опішнянської зразкової гончарної майстерні Полтавського губернського земства (1894-1899). Вона стала експериментальною базою для наступних шкіл Опішного; озна-

йомила значну частину місцевих кустарів з новинками в технології гончарного виробництва; її діяльність сприяла впровадженню в опішнянське гончарство нових форм та декору гончарних виробів. За розробленою діячами Полтавського губернського земства програмою в Опішному діяв Опішнянський гончарний навчально-показовий пункт (1912-1924). У ньому було продовжено земські ініціативи, підготовлено когорту спеціалістів-гончарів, які згодом стали учителями в наступних закладах, застосовуючи у своїй роботі здобуті під час навчання знання і, таким чином, сприяючи виготовленню нової для осередку продукції. Ці заклади готували гончарів-кустарів для виготовлення більш дорогих виробів, ніж тогочасна масова продукція осередку, орієнтованих на потреби заможних верств населення й інтелігенції, впроваджуючи зміни в гончарну технологію та свідомість гончарів.

Упродовж 1920-х – початку 1930-х років у процесі утвердження радянського ладу, більшовицької адміністративно-командної системи, кооперування, колективізації та індустріалізації, почалося знищення кустарного гончарства. В Опішнянській керамічній кустарно-промисловій школі (1925-1926) було започатковано впровадження нехарактерних для народного гончарства способів декорування гончарних виробів – елементів станкового малярства. В Опішнянській керамічній промисловій школі (1927-1933) було підготовлено покоління фахівців з гончарного виробництва зі знанням загальноосвітніх предметів; продовжилося впровадження елементів станкового малярства в декор опішнянської кераміки, використовувалися нові форми виробів. На її матеріальній базі було створено перше гончарне підприємство Опішного – артіль "Художній керамік", яке в подальшому стало провідним виробником "художньої" кераміки, почало використовуватися учнівство в гончарній майстерні та артілі. З розгортанням діяльності артілі "Художній керамік" 1936 року було відкрито єдину на території Лівобережної України гончарну школу – Опішнянську школу майстрів художньої кераміки (1936-1941). Вона відіграла значну роль у підготовці нових кадрів керамістів та збереженні народних традицій опішнянських гончарів, поширенні професійних знань в інших гончарних осередках СРСР. У ній готували майстрів художньої кераміки для роботи в фабрично-заводських умовах, які вміли виготовляти і оздоблювати саме "художню" кераміку. Цей період позначений масовим використанням елементів станкового живопису на глиняних виробах (зображували пейзажі, портрети

та сюжетні композиції, переважно в обрамленні рослинного орнаменту), виконавцями яких були художники, що працювали та навчалися у гончарних школах Опішного. Продовжувалося впровадження наліпних прикрас.

З другої половини 1941 року професійні гончарські знання передавалися переважно внаслідок спрощеного артільного (при артілях "Художній керамік" та "Червоний гончар") та, з 1962 року, заводського (при заводах "Художній керамік" та "Керамік") учнівства, а також у шкільному гуртку "Сонячне коло". Таке навчання забезпечувало поповнення гончарства Опішного кадрами гончарів та малювальниць для гончарних підприємств, хоча за рідкісними винятками, виховувало переважно ремісників, відтворювачів шаблонів, що призвело до кризи опішнянської мальовки. Зі збільшенням обсягів виробництва гончарної продукції, після утворення заводу "Художній керамік", відбулася стандартизація форм та декору глиняних виробів і одночасно криза кадрів; було створено нову форму передачі гончарної майстерності – профорієнтаційне навчання, яке, щоправда, помітних результатів не принесло. Як показав історичний розвиток подій, це не вирішило проблему поповнення опішнянського гончарства зміною майстрів. В умовах промислового гончарного виробництва, змінилася й психологія майстрів, які переорієнтувалися на виконання норми, плану, їх продукція втратила мистецьку якість у формах і розписах.

У другій половині 1980-х – на початку 2000-х років, в умовах занепаду опішнянського гончарства, що призвело до припинення роботи гончарних підприємств, було створено гончарні навчальні заклади (єдині на території Лівобережної України профільну філію спеціалізованого училища та спеціалізовану мистецьку школу) як провідний засіб збереження та розвитку гончарних традицій осередку. Опішнянська філія Решетилівського ХПТУ №28 (1986-2000) підготувала нові кадри для керамічної промисловості, залучивши в опішнянське гончарство талановиту молодь з інших населених пунктів України; випускники філії становлять переважну більшість серед нинішніх опішнянських гончарів. Їхня діяльність визначає обличчя сучасного опішнянського гончарства. *Задум створення філії був своєчасним, але його було запізно реалізовано, оскільки вчити учнів уже було нікому.* Отже, основну місію – підготувати творців високої народної гончарської естетики, стати центром успадкування та розвитку опішнянського гончарства – філія не виконала. Діяльність закладу не сприяла максимальному використанню

потенційного ресурсу впливу на стан опішнянського гончарства, хоча й безслідно не зникла, відігравши роль стримуючого фактора остаточного занепаду гончарства Опішного. Державна спеціалізована художня школа-інтернат I-III ступенів "Колегіум мистецтв у Опішному" (1997 – 2003 роки, працює донині) виникла в абсолютно нових політичних умовах незалежності України. Основним пріоритетом у її діяльності був і залишається розвиток творчої особистості учня на основі народних опішнянських традицій з усвідомленням сучасних тенденцій розвитку світового мистецтва. Заклад покликаний з раннього віку прищепити молодому поколінню опішнян любов до гончарства, знання народних традицій, а також надати професійну кваліфікацію з профільних художніх дисциплін та гончарства. Щоправда внаслідок низки причин вона повноцінно цієї функції не виконує. Через недоліки в діяльності колегіуму його випускники не стали будівничими традиційної гончарської культури як це проголошено в концепції закладу. Нині потрібні ефективніші методи управління, розв'язання проблем з принципово новими підходами, щоб повернути інтерес до нього молодій генерації. За період існування колегіуму в Опішному гончарство не стало престижною справою, що є ознакою невпинного процесу занепаду навчального закладу.

Отже, впродовж понад століття в Опішному сформувалася унікальна своєю тяглістю система передачі професійних знань. Існування гончарних шкіл протягом тривалого часу дає підставу вважати цей гончарський осередок визначним центром гончарного шкільництва України. Гончарні навчальні заклади Опішного вплинули на розвиток опішнянського гончарства, сприяючи його збереженню, зокрема, на форми та декор виробів, гончарну технологію, психологію майстрів. Запроваджені в гончарних навчальних закладах новації, підтримані й розвинуті опішнянськими гончарями, були запорукою збереження й розвитку місцевого гончарства протягом періоду з кінця XIX до початку XXI століття. Результативність діяльності кожного з них обумовлювалася рівнем освіченості, ініціативності та професіоналізму керівників та викладацького складу. Отже, передача професійних гончарських знань є необхідним чинником формування й утвердження сучасної гончарської культури українців, *але вона має відбуватися на базі місцевих традицій та на високому якісному рівні.*

Стаття надійшла в редакцію 30.03.2010 ■

У редакцію надійшли нові книги

Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. 1940 – 2010 / В. В. Зелюк (голова ред. кол.) – Полтава : ПОППО, 2010. – 576 с. : фотоіл. – До 70-річчя Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

Висвітлено думки з приводу видання "Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського", ґрунтовної монографії, яка охоплює різні напрямки діяльності інституту, історію розвитку вищого навчального закладу від становлення до сучасності.

Освещены мысли по поводу издания "История Полтавского областного института последипломного педагогического образования имени М. В. Остроградского", обстоятельной монографии, которая охватывает различные направления деятельности института, историю развития высшего учебного заведения от становления к современности.

The article contains thoughts about the "History of the M.V.Ostrogradski Poltava Regional In-Service Teachers Training Institute ". This detailed monograph covers various professional areas of institute activities, the history of institute from its foundation till the present days.

УДК 37(09)(477.53)

ЛІТОПИС ОСВІТИ ПОЛТАВЩИНИ

Л. Г. Дудка

18 травня 2011 року Полтавський інститут післядипломної педагогічної освіти відзначив своє 70-ти річчя. Ця подія є значною не тільки для працівників інституту, але й для освітян області.

Полтавщина має багате історичне минуле і пам'ятає своїх талановитих земляків філософа Г. Сковороду, учених В. Вернадського, М. Остроградського, а також геніальних педагогів В. Сухомлинського та А. Макаренка. Ці визначні особистості залишили нам у спадок найцінніший скарб – свої досвід та знання. Обов'язок сучасних педагогів – не просто досконало вивчити, а і, зберігши наступність педагогічної думки, дбайливо користуватися цим скарбом і примножувати його.

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського є потужним науково-методичним центром регіону, здатним виконувати складні завдання сьогодення: зберігати досвід попередніх поколінь та долати нові педагогічні вершини. І працівникам освіти Полтавщини приємно, що діяльність інституту цінується не тільки місцевим освітянським колом, а відома далеко за межами області. "Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, який нині відзначив 70-річчя, є одним із кращих центрів підготовки педагогічних працівників. Відзначу, що цей заклад достойно виконує свою місію з формування Людини Сьогодення, учителя школи майбутнього. Для Академії педагогічних наук ПОППО – це особливий інститут" [1, с.12] – зазначив Президент НАПН України В. Г. Кремень.

Підсумовуючи свою більш ніж півстолітню діяльність, ПОППО видав ґрунтовну монографію, яка охоплює різні напрямки діяльності інституту. Ось як про "Історію ПОППО" сказав голова Полтавської облдержадміністрації О. В. Удовіченко "Ця книга є даниною глибокої поваги та вдячності вчителям, які в різні часи, не зраджуючи свого покликання, шукали ефективні шляхи навчання і виховання молодого покоління і чий педагогічний досвід став вагомим внеском у підвищення професійного рівня педагогічних працівників" [1, с.10].

Поява видання "Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського" є важливим кроком дослідження історії освіти Полтавського краю, своєрідним літописом, який поєднує історичні корені освітніх традицій із сучасними новаторськими ідеями.

Книга складається із семи розділів, у яких авторський колектив відобразив діяльність інституту на різних етапах розвитку – від становлення до сучасності. Приємно, що робота інституту високо оцінена представниками влади, Національної Академії педагогічних наук України, відомими українськими науковцями.

Щоб досягнути весь спектр діяльності ПОППО, слід звернути увагу на перший розділ монографії, де чітко прослідковується генеза соціально-педагогічної системи вдосконалення професійної педагогічної освіти протягом існування інституту. Розділ містить велику кількість історіографічних джерел про розвиток освіти на Полтавщині, архівні документи, фотоматеріали.

Поєднуючи педагогічні традиції та ідеї новаторства, кожний структурний підрозділ інституту робить великий внесок у скарбничку педагогічної творчості: відділ методики виховання займається розробкою науково- та навчально-методичних посібників, є ініціатором проведення різноманітних конкурсів, тренінгів, ярмарків педагогічних досягнень. Відділи гуманітарних, природничо-математичних дисциплін, а також відділ дошкільної, початкової та спеціальної освіти здійснюють науково-методичне забезпечення проведення курсів підвищення кваліфікації через лекції, практичні заняття, семінари, педагогічну практику, конференції з обміну досвідом роботи, залучають вчителів та учнів до науково-дослідницької, експериментальної роботи, проведення обласних і всеукраїнських науково-практичних, тематичних конференцій. Пріоритетними у роботі відділів є розвиток краєзнавства, організація навчальних процесів на курсах підвищення кваліфікації відповідно до вимог Болонського процесу, підготовка матеріалів для дистанційної форми навчання, моніторингове дослідження якості знань учнів з урахуванням сучасних вимог, формування професійної компетентності педагогів на основі активних форм роботи, участь у проектах, які спрямовані на інноваційні підходи.

Авторський колектив на сторінках монографії зафіксував всі багаторічні досягнення педагогічних працівників та учнів Полтавського регіону. Читаючи книгу відчуваєш особливу гордість за освітян та учнів, і за те, що тандем ПОППО-учитель-учень працює, відповідає вимогам часу і має великі перспективи.

Діяльність Полтавського ОППО з видання науково-методичної літератури здійснює редакційно-видавничий відділ. Відомими на Полтавщині і за її межами є науково-методичні журнали "Постметодика" та "Імідж сучасного педагога". Ад-

ресати видавничої продукції інституту – це загальноосвітні навчальні заклади області, відділи освіти, районні (міські) методичні кабінети, усі, хто цікавиться проблемами сучасної школи.

Настуні розділи монографії містять аналіз роботи наукової бази інституту, зокрема, кафедр філософії і економіки освіти, педагогічної майстерності, менеджменту, методики і змісту освіти в контексті інноваційного виміру сучасної педагогічної науки. На основі такого аналізу постає стратегія розвитку ПОППО: використання вітчизняного та міжнародного досвіду з надання освітніх послуг, постійне вдосконалення процесів, що стосуються розуміння і задоволення потреб споживачів, підтримка на високому рівні компетентності персоналу; удосконалення взаємодії персоналу за принципами управління знаннями; моніторингу та вимірювання якості надання послуг і процесів системи управління якістю для запобігання виникненню проблем.

Впевнений погляд у майбутнє та плідна робота інституту на сучасному етапі дозволяють говорити про нього як про модерний вищий навчальний заклад, що здатний забезпечити підвищення кваліфікації й інноваційного розвитку освіти Полтавської області на якісному рівні та залишатися ефективним "мозковим центром" освітянської галузі Полтавщини й України. Я не зовсім погоджуюся з думкою авторського колективу в післямові, де говориться про те, що не можна ототожнювати історію установи з життєписом того чи іншого її функціонера, чи навіть сумою організаційних біографій працівників. Адже ПОППО – не просто колектив працівників. У цьому закладі працюють одноступінь-професіонали, які вболівають за розвиток освіти на Полтавщині, саме завдяки плідній роботі кожного з них. Полтавський інститут післядипломної педагогічної освіти входить до когорти кращих навчальних закладів післядипломної освіти в Україні – і це перш за все заслуга працівників закладу. І розглядуване видання у своїй основі теж є результатом роботи того ж таки колективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. 1940 – 2010 / В. В. Зелюк (голова ред. кол.) – Полтава : ПОППО, 2010. – 576 с. : фотоіл. – До 70-річчя Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.*

Стаття надійшла в редакцію 02.02.11 ■

Описано роль виставкової діяльності у розвитку інноваційних освітніх процесів та впровадженні передового педагогічного досвіду. Зроблено огляд участі освітян Полтавщини у Другій Міжнародній виставці "Сучасні навчальні заклади – 2011".

Описана роль выставочной деятельности в развитии инновационных образовательных процессов и во внедрении передового педагогического опыта. Сделан обзор участия педагогов Полтавщины во Второй Международной выставке "Современные учебные заведения – 2011".

Paper describes the role of exhibition activity in the fostering of innovative educational processes and implementing best teaching practices. An overview of the participation of teachers from Poltava region in the Second International Exhibition "Modern educational institutions – 2011" is given.

УДК 37(477.53)

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТЯН ПОЛТАВЩИНИ

I. O. Kintilii

Освітнянська міжнародна виставка є найбільшим фаховим центром зібрання і презентації досягнень навчальних закладів, сучасних педагогічних інновацій, науково-методичних розробок, ефективних методів моніторингу знань, досвіду впровадження у навчання інформаційних систем. Виставка має на меті презентувати в широкому спектрі досягнення національної системи освіти, представити творчі здобутки педагогічних колективів і наукових установ в інноваційній модернізації галузі освіти, досвід інтеграції до міжнародного освітнього простору, практику співпраці із зарубіжними навчальними закладами.

На підтримку ініціативи освітянської громадськості, Національної академії педагогічних наук України і задля забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій Президент України В.Ф. Янукович своїм Указом оголосив 2011 рік "Роком освіти та інформаційного суспільства".

2-4 березня 2011 року у Київському Палаці дітей та юнацтва пройшла Друга Міжнародна виставка "Сучасні навчальні заклади – 2011", організаторами якої є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національна академія педагогічних наук України і компанія "Виставковий Світ". Відкрив виставку

Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Дмитро Табачник. Також участь у відкритті взяли президент Національної академії педагогічних наук України Василь Кремень, народний депутат України, президент Малої академії наук Станіслав Довгий, керівники навчальних закладів з різних куточків країни, регіональних органів управління освіти і науки, підприємств, фірм, видавництва та представники засобів масової інформації.

Відкриваючи виставку, Дмитро Табачник зазначив, що у її роботі беруть участь понад 750 експонентів у усіх регіонах країни, серед яких вищі навчальні заклади, коледжі, профтехучилища, науково-дослідні інститути педагогічного спрямування, видавництва. На думку Д. В. Табачника, суспільству цікавий розвиток освіти, а "це говорить про те, що розвиток освіти, повага до праці педагога є пріоритетом незалежно від зміни політичних курсів та ситуацій у нашій країні". Нинішній рік, наголосив урядовець, проголошений Указом Президента Роком освіти, тому цій галузі Кабінет Міністрів і очолюване ним Міністерство надаватиме пріоритетного значення освітнім питанням.

За словами Дмитра Володимировича, найближчим часом буде затверджено чотири державні програми, які стимулюватимуть розвиток освіти в Україні. Це – програма розвитку природничо-математичної освіти, інформаційна програма "Відкритий світ", програми

Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Дмитро Табачник відкриває виставку

Президент НАПН України Василь Кремень та Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Дмитро Табачник вручають нагороди учасникам виставки

розвитку професійно-технічних закладів та позашкільної роботи. Міністр наголосив, що позитивні зміни в освіті відбудуться вже найближчим часом, незважаючи на кризові явища в суспільстві. Після відкриття виставки була проведена прес-конференція Міністра освіти і науки, молоді та спорту України Дмитра Табачника, під час якої він дав відповідь на питання представників засобів масової інформації.

Міжнародна виставка – дієвий механізм реалізації планів щодо інтеграції України до європейського освітнього простору, запозичення педагогічних інновацій, обміну досвідом упровадження інноваційних технологій у навчальний процес. На цьому у своєму виступі наголосив президент Національної академії педагогічних наук Василь Кремень. Він, зокрема, зазначив, що очолюване ним відомство розробляє ще одну державну програму розвитку освіти – базовий стандарт старшої школи, яка дасть змогу врахувати всі можливості та побажання випускників.

На урочистому відкритті виставки відбулося нагородження почесними нагородами за досягнення в науковій та міжнародній діяльності переможців конкурсів за тематичними номінаціями "Лідер вищої освіти України" та "Лідер післядипломної педагогічної освіти України".

Дмитро Табачник і Василь Кремень привітали переможців у номінації "Лідер вищої освіти" – Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", Національний університет "Львівська політехніка", Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Харківська національна академія міського господарства, Таврійський державний агротехнологічний університет, Національний авіаційний університет, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Українська академія друкарства, Одеський національний політехнічний університет, Академія адвокатури України, Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова

та Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. У номінації "Лідер післядипломної педагогічної освіти України" нагороди отримали: Черкаський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Запорізька обласна академія післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради, Дніпропетровський інститут післядипломної педагогічної освіти, Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Після нагороджень та привітань Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Дмитро Табачник та президент Національної академії педагогічних наук України Василь Кремень відвідали виставкові павільйони, поспілкувалися з керівниками навчальних закладів, викладачами, вчителями, студентами.

На виставці було представлено освітні заклади та виробники засобів навчання для освіти з України, Росії, Аргентини, США, Швейцарії, Китаю, Словаччини, Польщі. Серед учасників були Американські Ради з міжнародної освіти ACTR/ACCELS, Консультаційний центр освіти в США, Німецька служба академічних обмінів (DAAD), CampusFrance, Програма імені Фулбрайта в Україні.

На 112 семінарах, науково-практичних конференціях, "круглих столах", презентаціях відбулося обговорення нагальних проблем подальшого удосконалення процесу навчання і виховання, упровадження інформаційних технологій і педагогічних новацій, обмін досвідом практичної роботи та здобутками кращих навчальних закладів. Вперше на міжнародній виставці пройшли науково-практичні конференції за участю наукових установ Національної академії педагогічних наук України і наукових практичних працівників галузі освіти з таких проблем:

"Школа майбутнього" (модератор Мадзігон В. М., директор Інституту педагогіки);

"Учитель XXI століття" (модератор Зязюн І. А., директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих);

"Національна рамка кваліфікацій" (модератор Луговий В. І., директор Інституту вищої освіти);

"Особистість XXI століття" (модератор Бех І. Д., директор Інституту проблем виховання).

У павільйоні "Освіта Полтавщини"
(Зліва направо: Копайгора М. М., Моргул Л. А.,
Кінтілий І. О.)

Учасники виставки від Полтавської області з нагородами
(Зліва направо: Вонсович Л. П., Загорулько Г. А.,
Кінтілий І. О., Моргул Л. А., Копайгора М. М.)

Кращі доробки педагогів Полтавської області було представлено на стендах та у друкованих виданнях у павільйоні "Освіта Полтавщини". Полтавщину презентували Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, методичний кабінет відділу освіти Полтавської районної державної адміністрації, Розсошенська гімназія Полтавської районної ради, Хорольська гімназія Хорольської районної ради, Гадяцька гімназія імені Олени Пчілки Гадяцької районної ради, Комсомольський навчально-виховний комплекс імені Л.І.Бугаєвської "Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 5 – ліцей" Комсомольської міської ради, комунальний вищий навчальний заклад І рівня акредитації Полтавської обласної ради "Полтавський базовий медичний коледж", комунальний вищий навчальний заклад І рівня акредитації Полтавської обласної ради "Кременчуцький медичний коледж", комунальний вищий навчальний заклад І рівня акредитації Полтавської обласної ради "Лубенське медичне училище".

До складу полтавської делегації входили, завідувач редакційно-видавничого відділу ПОППО Кіптілий І. О. (керівник делегації), методисти районного методичного кабінету Полтавської РДА Рошак Ю. В. та Цвіркун Р. М., заступник директора з навчальної роботи Полтавського базового медичного коледжу Вонсович Л. П., базовий методист Полтавського базового медичного коледжу Загорулько Г. А., директор Хорольської гімназії Копаїгора М. М., заступник директора Розсошинської гімназії Моргун Л. А., директор Гадяцької гімназії імені Олени Пчілки Зозуля О. О. Активну участь у презентації взяли освітні заклади Полтавської області: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, Хорольський районний відділ освіти, Комсомольський міськво, Полтавський районний відділ освіти. У роботі науково-практичних конференцій Національної академії педагогічних наук України взяли участь методисти ПОППО Сиротенко Г. О., Іщенко Л. М., Литвинюк Л. В., Муліка К. М.

Експоненти павільйону "Освіта Полтавщини" підготували 21 матеріал для участі у 5 тематичних номінаціях:

1. Упровадження у навчально-виховний процес середнього освітнього закладу інноваційних педагогічних технологій (ПОППО – 5 робіт, по 1 роботі: методичний кабінет відділу освіти Полтавської районної державної адміністрації, Розсошенська гімназія, Хорольська гімназія, Гадяцька гімназія імені Олени Пчілки, Комсомольський навчально-виховний комплекс імені Л. І. Бугаєвської).

2. Модернізація дошкільних навчальних закладів (ПОППО – 3 роботи).

3. Діяльність обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти з удосконалення педагогічної майстерності вчителя (ПОППО – 2 роботи).

4. Упровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації (по 1 роботі: Полтавський базовий медичний коледж, Кре-

менчуцький медичний коледж, Лубенське медичне училище).

5. Удосконалення розвитку позашкільної освіти (ПОППО – 3 роботи).

Найкращі тематичні роботи, представлені освітянами Полтавщини, були відзначені 4 медалями виставки:

– золотою медаллю у номінації "Діяльність обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти з удосконалення педагогічної майстерності вчителя" нагороджено Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського;

– срібною медаллю у номінації "Упровадження у навчально-виховний процес середнього освітнього закладу інноваційних педагогічних технологій" відзначено Хорольську гімназію Хорольської районної ради;

– срібну медаль у номінації "Упровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації" вручено Полтавському базовому медичному коледжу;

– бронзовою медаллю у номінації "Упровадження у навчально-виховний процес середнього освітнього закладу інноваційних педагогічних технологій" нагороджено Розсошенську гімназію Полтавської районної ради.

У рамках огляду виставки Міністром освіти і науки, молоді та спорту України Дмитром Табачником, президентом Національної академії педагогічних наук України Василем Кременем та іншими високоповажними гостями було їм представлено експонати і науково-методичну літературу павільйону "Освіта Полтавщини". Відбулася бесіда між Дмитром Табачником та полтавською делегацією педагогів про освітянські проблеми, під час якої Міністру було презентовано книгу "Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. 1940-2010", що була надрукована до 70-річчя діяльності ПОППО.

Друга Міжнародна виставка "Сучасні навчальні заклади – 2011" за своїм науковим і фаховим рівнем, поставленими на розгляд проблемами пріоритетного розвитку галузі освіти отримала суспільне визнання і є найбільш рейтинговою та широкомасштабною освітянською виставкою.

Виставкова діяльність та семінари, симпозиуми, конференції, що її супроводжують, виступають каталізатором розвитку освітньої галузі за умови професійної підготовки та проведення організаторами з однієї сторони і забезпечення належної експозиції учасниками з іншої сторони. Тому експозиції освітніх виставок мають сприяти якісному оновленню змісту освіти, впровадженню в педагогічну практику кращих здобутків, передових педагогічних технологій навчання, розвитку освітнього діалогу.

Тож запрошуємо педагогів області до участі у Всеукраїнських та Міжнародних освітніх виставках!

Стаття надійшла в редакцію 10.03.2011 ■

У статті розкрито окремі аспекти вивчення мов національних меншин, зокрема російської мови, у загальноосвітніх навчальних закладах області, наведено аналітичні дані. Визначено сучасні пріоритети мовної освіти відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій, Державних стандартів базової та повної середньої освіти.

В статье раскрыты отдельные аспекты изучения языков национальных меньшинств, в частности русского языка, в общеобразовательных учебных заведениях области, представлены аналитические данные. Определены современные приоритеты языкового образования в соответствии с Общоевропейскими рекомендациями, Государственными стандартами базового и полного среднего образования.

In the article analytical data and some aspects of educational space of the national minorities language learning, in particular, in secondary schools are given. The contemporary priorities of language learning in accordance with Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching and Assessment, State Standards of language learning are determined.

УДК 371.214.46(477.53):811.161.2

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ

М. О. Гелеверя

Современными приоритетами языкового образования является формирование гуманистического мировоззрения, моральных и эстетических убеждений, общечеловеческих ценностных ориентиров, обогащение духовного мира учащихся, расширение культурно-познавательных интересов.

Постулатом современной лингвистики стала идея об уникальности каждого народа и его языка как проявления творческого гения этноса, сокровищницы его самобытной культуры. Изучение особенностей языковой картины мира дает возможность учащимся увидеть связь языка с историей и культурой народа, познать народную философию, которая посредством языка влияет на человека.

Функционирование языков национальных меньшинств реализуется на основе знаний истории, традиций, культуры, взаимосвязей и взаимодействий народов.

Процесс обучения должен обеспечивать уровень овладения украинским языком и одновременно способствовать сохранению и развитию языков и культур национальных меньшинств.

По данным переписи населения, в Украине проживают 136 этносов, а на территории Полтавской области вместе с украинцами – представители более 100 разных национальностей (русские, белорусы, евреи, армяне, азербайджанцы, грузины, поляки, немцы, молдаване – вместе около 9 %), история, культура, традиции которых пропагандируются деятельностью общественных организаций.

Анализируя изучаемые языки в общеобразовательных учебных заведениях Полтавской области, можем констатировать, что для 98 % учащихся основным языком является украинский. При этом 42 %

(54500 школьников) имеют возможность изучать русский язык как язык национальных меньшинств, а для 1,8 % (2335 учеников) русский язык является основным языком обучения.

Для удовлетворения образовательных потребностей в области функционирует одна русскоязычная школа (ООШ № 29 г. Кременчуга), в которой обучается 145 русскоговорящих детей, и десять двуязычных учебных заведений с украинским и русским языком обучения (кол-во учащихся – 2235 чел.). В школах области русский язык изучают как предмет 38,6 % (50214 чел.) детей, факультативно – 3,3 % (4286 чел.). Также действуют два еврейских культурно-образовательных центра национальных меньшинств (в Полтаве и Кременчуге).

Учебно-воспитательный процесс в области обеспечивают 1040 квалифицированных учителей-словесников, из них 188 имеют педагогические звания "Учитель-методист", "Старший учитель".

Ежегодно на базе Полтавского областного института последипломного педагогического образования имени М. В. Остроградского повышают свой профессиональный уровень около 300-350 учителей русского языка, а 12 словесников прошли курсовую переподготовку в Воронежском областном институте повышения квалификации и переподготовки работников образования.

Учителя русского языка принимают активное участие в областных семинарах, всеукраинских, международных конференциях, круглых столах и фестивалях ("Текст как объект лингвистического исследования и средство обучения языку", "Пути усовершенствования учебных программ по русскому языку для общеобразовательных

учебных заведений в обучении украинскому и русскому языкам", "Русский язык в поликультурном мире"), а также презентуют свои методические наработки на областных выставках и ярмарках педагогических технологий.

В практике своей работы русисты активно используют интерактивные методы обучения, технологии диалога культур, укрупнённого структурирования, коммуникативного, био-адекватного, креативного, развивающего, интегрированного, проектного, ассоциативного, кооперативного обучения. Филологи области не только предоставляют учащимся знания, но и формируют жизненные компетенции, содействуют развитию умений принятия решений, применения информационных и коммуникационных технологий, мобильности и адаптации.

Мониторинговые наблюдения за уровнем учебных достижений учащихся по русскому языку в общеобразовательных учебных заведениях области свидетельствуют, что школьники умеют составлять глубокие по содержанию и совершенные по форме диалоги, ориентироваться в речевых ситуациях, демонстрировать соответствующую культуру общения.

В 2011 году были проведены итоговые контрольные работы по русскому языку в тестовой форме в 5-8 классах для школ с русским языком обучения, рекомендованные Министерством образования и науки Украины. Из 879 учащихся начальный уровень показали 3,5 %, средний – 37,2 %, достаточный – 39,3 %, высокий – 20 %. Внимание требует формирование речевых умений, выработка орфографической грамотности, обогащение словарного запаса учащихся.

Ученики школ № 13, № 33 г. Полтавы, г. Кременчуга приняли активное участие в Региональной олимпиаде по русскому языку в г. Севастополе и заняли II место среди учащихся 9 и 11 классов; школьники Карловского, Чутовского, Лохвицкого и других районов стали участниками Международной игры-конкурса "Русский медвежонок – языкознание для всех", проводимого центром дополнительного образования одарённых школьников (г. Киров), а также дистанционной олимпиады по русскому языку "Проба пера" (г. Екатеринбург).

В 2010-2011 учебном году в перечень Всеукраинских ученических олимпиад по базовым дисциплинам была введена олимпиада по русскому языку и литературе. Ученики 10, 11 классов (общеобразовательная школа I-III ст. № 13, гимназия № 33 г. Полтавы) команды Полтавской области заняли два третьих места в IV этапе Всеукраинской олимпиады.

В помощь учителям-словесникам в области действуют инициативная творческая группа по разработке концепции модели ключевых и профессиональных компетенций учителей русского языка, специальная экспериментальная группа по проб-

леме "Формирование коммуникативной и социокультурной компетенций учащихся на уроках русского языка".

Членами этой группы в соавторстве с доктором филологических наук, профессором, заведующей кафедрой общего и славянского языкознания Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко Н. Ф. Баландиной разработаны и выданы учебные пособия по русскому языку (коммуникативный курс) для 5-8 классов, утверждённые Министерством образования и науки Украины, а также изданы сборники текстов по русскому языку для 5-го, 6-9 классов (социокультурный аспект), "Гоголь и Полтавщина", учебное пособие "Гоголь на уроках русского языка: украинская тематика".

Заслуживает внимания, что учителя области работают в 5-8 классах по учебнику русского языка, созданному авторским коллективом Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко. В процессе преподавания русского языка учителя также используют в своей работе учебники, рекомендованные Министерством образования и науки Украины.

В области реализована Программа межрегионального и приграничного сотрудничества Украины и Российской Федерации до 2010 года. В рамках этой программы налажены и развиваются прямые связи между учебными учреждениями области и Российской Федерации, в частности, Москвы, Санкт-Петербурга, а также Калужской, Белгородской областей.

Таким образом, можно сделать вывод, что состояние преподавания русского языка в учебных заведениях Полтавской области является достаточным для обеспечения потребностей учащихся, что позволяет обеспечить высокий уровень речевого общения и грамотного письма, необходимый для успешной индивидуальной и социальной деятельности, а также для понимания диалога русской, украинской и мировой культур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давидюк Л. В. Диалог культур как стратегический принцип организации процесса изучения русского языка в школах Украины / Л. В. Давидюк // *Русский язык, литература, культура в школе и вузе.* – 2009. – № 6 (30). – С. 7–10.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [упор. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003.
3. Книга вчителя російської мови: довідково-методичне видання / [упор. Ж. О. Кошкіна, С. І. Сафарян]. – Харків: Торсінг плюс, 2006.
4. Московкин Л. В. Педагогические технологии в обучении русскому языку как иностранному / Л. В. Московкин, А. Н. Щукин // *Русский язык, литература, культура в школе и вузе.* – 2008. – № 1 (19). – С. 44–49.
5. *Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет: II Международная научная конференция.* Варшава. 6-9 мая 2004 г // *Информационный бюллетень АПРЯЛ* – 2004. – № 10. – С. 41.

Стаття надійшла в редакцію 20.04.2011 ■

НАШІ АВТОРИ

Гелеверя Маргарита Олександрівна,
методист виховного відділу ПОПППО

Дудка Людмила Георгіївна,
учитель-методист, учитель історії Кременчуцького
ліцею економічної, правової та лінгвістичної
освіти № 11

Зелюк Віталій Володимирович,
кандидат педагогічних наук, ректор Полтавського
обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти імені М. В. Остроградського

Калініченко Ірина Олександрівна,
методист відділу дошкільної, початкової та
спеціальної освіти ПОПППО

Кіптілий Ігор, Олексійович,
методист редакційно-видавничого відділу ПОПППО

Кравченко Петро Анатолійович,
доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри філософії, декан історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Реvegук Віктор Якович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Савченко Ірина Миколаївна,
науковий співробітник лабораторії "Всеукраїнський
інформаційно-аналітичний центр ПТО" Інституту
професійно-технічної освіти НАПН України

Хіллг Гьотц,
d. phil. habil, приват-доцент історії педагогіки
Марбурзького університету, керівник лабораторії
"Макаренко-реферат"; віце-президент Міжнародної
Макаренківської асоціації, іноземний член
Академії педагогічних наук України (Київ) та
Російської академії освіти (Москва)

Цебрій Ірина Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Шкода Володимир Васильович,
доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри соціології Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана
Хмельницького

Щербань Олена Василівна,
старший науковий співробітник Відділу етнографії
гончарства Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному, молодший
науковий співробітник Відділу керамології
новітнього часу Інституту керамології - відділення
Інституту народознавства НАН України

На 1 стор. обкладинки: Фото з сайту
<http://i.lb.ua/003/16/ca59e46e526c.jpg>

На 3 стор. обкладинки: Чотирирічна художниця із
трирічним досвідом малювання Аеліта Андре, яку
критики мистецтва уже називають новим Пабло
Пікассо. Зображення з сайту <http://skuky.net/48452>

CONTENTS

THE BURDEN OF NORMS

PHILOSOPHY OF EDUCATION

The Burden of Norms

V. Shkoda

Value of the Humanities Knowledge In the System of
Modern Education In Ukraine

P. Kravchenko

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Conceptual Terminology of the Inclusive Education
In Ukraine

I. Kalinichenko

MANAGEMENT AND BUSINESS EDUCATION

Experience of Implementation of the Quality Manage-
ment System Into In-Service Pedagogical Education

V. Zeliuk

RETROMETHODS

On the Way to Scientific Biography of A.S.Makarenko

G. Hillig

Educational Model of Isidorus Hispales and Hispales
Proto-University In VII Century

I. Tsebriy

Historical Aspects of the Content of Vocational Educa-
tion Development and Its Unification In Russia In the
Pedagogical Process of XVII-XIX Centuries

I. Savchenko

UKRAINIAN CIRCLES

Introduction to V. Revehuk's Paper "Educators of Poltava
Region In a Ukrainian National-Liberation Movement At the
Beginning of XX-th Century (Fragments From the Book of
V.Revehuk "Poltava Region On the Day before Ukrainian
Revolution (1900-1916)")"

I. Mishchenko

Educators of Poltava Region In a Ukrainian National-
Liberation Movement At the Beginning of the XX-th
Century (Fragments From the Book of V.Revehuk
"Poltava Region On the Day before Ukrainian Revolu-
tion (1900-1916)")

V. Revehuk

Quality Training As the Factor of the Modern Pottery
Development

O. Scherban'

READING ROOM

Chronicle of Poltava Region Education

L. Dudka

REFERENCES

Exhibition Activity of Poltava Region Educators

I. Kiptilyuy

Current Condition of Teaching Russian Language In
Secondary Schools, Poltava region

M. Geleverya